

ÚJ FORRÁS 2019.3

Dukay Barnabás versei 3

Ismeretlen japán költő: Ágak levelek (versek és képek) 7

Buji Ferenc: Srí Rámakrisna tanításai és példázatai 12

Srí Rámakrisna: „Menj tovább...” (tanítások és példázatok) 25

Jász Attila: Amrita levele Bartók Bélának (vers) 40

Hegedűs Gyöngyi: A fiúság vására (versciklus) 42

Balázs Imre József: Hopinap (versciklus) 46

Sopotnik Zoltán: A REMÉNYHEZ: félreélés (vers) 48

Tokai Tamás: átkelés a nyugati gerincen (versek) 50

Kakuk Tamás: Borges álmok (vers) 52

Macher Péter: Tatabánya bányásztársadalma a két világháború között a szépirodalom tükrében (tanulmány) 53

Monostori Imre: Payer Istvánra emlékezve (esszé) 62

N. Pál József: Esmények jegyében, a filológia bűvöletében (Monostori Imre: *Szekfű Gyula a változó időkben.*

Életmű – fogadtatás – utókor, 1913–2016) 67

Gyürky Katalin: Az idő hajléktalanja (Tóth László: *Wittgenstein szóvivője*) 78

Tóth László: Ki súg (széljegyzetek) 83

Krulik Zoltán: Anyakönyv (próza) 86

Faludi Ádám versei 89

Murányi Sándor: Csernovka-ág (próza) 92

Wehner Tibor versei 96

Németh Zoltán: Artikulációk (vers) 102

Szénási Zoltán: „ideje most már mást dalolnunk!” (*Babits világszemléleti fordulatának jelzései 1918-ban publikált verseiben*) 105

Reichert Gábor: Déry Tibor és a bécsi *Ma* (tanulmány) 114

Fekete J. József: A semmibe vezető híd (Kontra Ferenc: *Az álom hídjá*) 120

Cseke Ákos: „Egyetlen mámor lobogó tudatom” (Vasadi Péterről) 124

Csokits János verse 128

Bob Dylan: Szerelmes letterem beléd (dalszöveg) 129

A borítón és a színes mellékletben Muzsnay Ákos munkái (fotó: Szamódy Zsolt, akinek külön köszönjük, hogy odaadta a fotóit!) A lapzárókon szintén Muzsnay Ákos érmei és grafikái (köszönjük Cserba György segítségét!)

E számunk szerzői:

Balázs Imre József költő, irodalomtörténész, szerkesztő (Kolozsvár), Buji Ferenc filozófus (Nyíregyháza), Cseke Ákos filozófus (Budapest), Dukay Barnabás zeneszerző (Budapest), Dylan, Bob énekes, dalszerző (New York), Faludi Ádám író, költő (Tatabánya), Fekete J. József kritikus (Zombor), Gyürky Katalin kritikus (Debrecen), Hegedűs Gyöngyi költő, fotóművész (Budapest), Jász Attila fényszakmunkás (Gerecse), Kakuk Tamás költő, író (Tatabánya), Krulik Zoltán zeneszerző, író (Budapest), Macher Péter történész (Tatabánya), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Murányi Sándor Olivér író (Székelyudvarhely), Muzsnay Ákos képzőművész (Tata), N. Pál József irodalomtörténész (Budapest), Németh Zoltán költő, kritikus (Varsó), Papp Máté kritikus, zenész, szerkesztő (Kecskemét), Rámakrisna, Srí tanító (1838-1886), Reichert Gábor irodalomtörténész, szerkesztő (Tatabánya), Sopotnik Zoltán költő (Tatabánya), Szénási Zoltán irodalomtörténész, szerkesztő (Tatabánya), Tokai Tamás költő (Szeged), Tóth László költő, író, szerkesztő (Dunaszerdahely), Wehner Tibor író, művészettörténész (Budapest)

versei

·
·
·
Egy tavaszi hajnalon,
a déli szélben,
a szent lélek lángja föllobban az emberi szív izzó parázsán.

f
ö
l
l
é
b
r
e
d
e
t
t

Hol voltam eddig?
A szelek országútján?
Hová lettem most,
a füst nélküli tűzben parázs híjjával ragyogó, fehér köd?

A mulandóság távolodik,
a szél fúj, ahol akar,
a szív föloldódik a békeesség áttetsző párájában.
A lélek szent fény, majd örök hang,
néma hang, zajtalan csönd.

·
·
·

4 általútnál

Hatályon kívül helyezve a Törvényt
az Őshang végtére megszólalt ismét.
Teremtő és teremtmény újra együtt.

Bársonyos fénye lassan elhalványul
helyreállítva a Lét összhangzatát,
huszonhárom oktávnyi szimfóniát.

Szeretetének melegsége kihűl,
marad a fájó, földi hiányérzet,
ha lelkünk mélyebb látásba nem merül.

Hallva tizenháromcsendű némaság.
A Végtelen örök hangja játszható.

Játszva tizenháromhangú dallamát,
a Végtelen örök csendje hallható.

„Csak te borulsz rám,
asszonyi jóság,”*
a Szeretet lélekbe,
a simogatás kézbe rejtett
Örökkévalóság.

*Babits Mihály

h van-e valami, ami annál többet ér? az esti szellő ...
 é hangtalan léptek nyomát „hóval lepi be a tél.”
 t

t az őszi reggel átláthatatlan ködét felszívja a Nap.
 a gondolataid mikor oszlanak el Napodtól?
 n

k táncoltat a sors. irgalmas a szél a lehullt falevével?
 a várj csak! a hajnal fénye felhők mögött világít.

é az örök tavasz lelked mélyén bezárva ragyog s ragyog!
 s rab madár nem látja így. a kalitka nyitva áll
 k

é
 t

h szegény vagyok, kicsi és jelentéktelen - szólt sírva a hölgy.
 a keserűn, szemét vesztve az úr felfogta a fényt.

i
 k
 a
 i

múlik az idő és ha van, ha nincs, lejár. nyugtalan volnál?
 időtlen léted egy Nap, örökké tart, soha már ...

jeges szélroham, az olvadó pocsolóvíz lúdbőrző vize.
 anyagba ájult lélek. ugyan! tavasz van. szívem ...

cseresznyefaág. égi út szívünkön át. virágzó virág

aransárga ősz. kéklő távoli párák. pók, te hálót szősz?

ÁGAK LEVELEK

5 őszi merengés

1.
meddig tartják ágak meg a hullást
megtarthatják-e a múltat levelek

2.
mint fehér levegőbe kifeszített ágak
szürke levelei közt a zuhanó fehér

3.
levél-lüktetésben megrebbenő árnyak
ág-artériáiból fröccsen szerteszét az ősz

4.
a semmibe préselt zökkenés az ég
alatt ágakat megtartó minden levél

5.
vörös krómsárga és zöld lobbanások
szivárognak ágak sötét verőérében

Bizony mondom nektek, ez a világ Isten országa.
(Rámakrisna)

12 Buji Ferenc

SRÍ RÁMAKRISNA

Gadádhar Csattópadhjáj (1839–1886), akit a világ Rámakrisna Paramahanszaként, vagy egyszerűen csak Srí Rámakrisnaként ismert meg, éppen a ha-

tárán állt a régi, homályba vesző tradicionális Indiának, és annak a modern Indiának, amelynek már szinte minden egyes rezdülését figyelemmel kísérte a Nyugat. Rámakrisna nem túl hosszú, de annál gazdagabb élete is éppen ilyen volt: első felét szinte teljes ismeretlenségben töltötte, miközben különböző mesterek irányítása alatt igyekezett elsajátítani a hagyományos indiai spiritualitás különböző formáit, éppen úgy, mint őt megelőzően évszázadokon, sőt évezredekken keresztül nagyon sokan – míg élete második felében ő maga vonzotta maga köré tanítványok szűk körét és hívek sokkal tágabb seregét, akik hírét nemcsak India-szerte vitték szét, hanem a szubkontinens határain túl is.

Talán ebből a határhelyzetből fakad az, hogy Rámakrisna, bár minden ízében hozzátartozott India évezredes spirituális hagyományához, mégis önálló jelenség volt: egy olyan személyiségtípust képviselt, amilyen soha korábban nem fordult elő India történetében, és akihez hasonló azóta sem jelent meg sem Indiában, sem Indián kívül.

Rámakrisna nem egyszerűen spirituális mester volt, hanem annál több. Ezt még saját mesterei is elismerték tanulóidőszakában, s mert felismerték benne ezt a többletet, majdhogynem ugyanolyan tisztelettel fordultak feléje, mint amilyenel a tanítvány fordul hagyományosan a mestere felé. Tulajdon tanítványai pedig szinte istenként tekintettek rá, Isten megtestesülésének, vagy inkább – indiai terminológiával – alászállásának (*avatár*) tartották. Egy olyan hagyományos kultúrában, mint a 19. századi indiai kultúra, amelyben a „szakrális” és a „szekuláris” még nem vált szét, s amelyben magától értetődőnek tartották Istent észrevenni még a leghétköznapibb természeti jelenségekben is, semmi meglepő nincs abban, hogy egy ilyen kivételes személyiségben különösképpen meg tudták látni Istent. Ez, még ha Rámakrisna kivételes személyiség is volt, éppoly természetesnek számított, mint egy keresztény embernek Istenként tisztelni azt a názáreti Jézust, aki lábával Galilea poros útjait taposta. Csak éppen az indiai ember úgy gondolta, hogy Isten nem csak egyszerűen ölthet testet.

Rámakrisna azzal illeszkedett be tökéletesen az indiai spirituális hagyományba, hogy teljes szívvel szánta oda magát az istenkeresésnek, s nem

nyugodott addig, amíg keresése célhoz nem ért, vagyis meg nem találta Istent. Ő maga India számos hagyományos spirituális útja közül a *bhakti*-választotta, mert saját természete ennek felelt meg a legjobban. A *bhakti* az Istennek való odaadás útja, melynek másik oldala az ember önmagáról való teljes lemondása. Míg az indiai spiritualitás más formái jellegzetesen indiaiak, és nyomaik Indián kívül – különösen nyugaton – legfeljebb töredékesen fordulnak elő, a *bhakti*, az odaadás útja egyetemes, még ha indiai változatának vannak is specifikusabb vonásai. Jórészt *bhakti*-nak tekinthető a keresztény misztika éppúgy, mint az iszlám világban a szúfizmus. A *bhakti* legfőbb eszköze azonban nem az érzelem, hanem az elhatározás, az akarat, az „egzisztenciális összpontosítás”. Már Krisztus is így fogalmazott: „Aki ismeri és teljesíti parancsaimat, az szeret engem.” (János evangéliuma 14:16) Krisna pedig így oktatja tanítványát, Ardzsunát az odaadás jógájára a *bhakti* első igazi megfogalmazásának tekinthető *Bhagavad gítá*-ban: „Akik Énbennem élve minden cselekedetről lemondanak, csak Énreám gondolnak és teljes szívvel medítálva Engem imádnak, azokat hamarosan kiemelem a halálnak és az életnek óceánjából, óh Pártha, mert tudatuk központja Én vagyok. Elmédet helyezd Énbelém, értelmedet egyesítsd Énvelem, akkor bizonyosan Énvelem lakozol.” (12:6–8) Ez volt az az attitűd, amelyet Rámakrisna tökéletesen magává tett, s ezért jelenthette ki tanítványainak: „Bizony mondom nektek, ez a világ Isten országa.” Aki ugyanis képes arra, hogy teljesen azonosuljon ezzel az attitűddel, annak számára a világ valóban Isten országává változik. Bár India 20. századi bölcse, Ramana Maharsi nem a *bhakti*, hanem a *dzsnyána* („megismerés”) útját követte, egyik alkalommal a következő párbeszéd formájában fogalmazta meg a *bhakti* lényegét:

– *Csak akkor gondolunk Istenre, ha bánat ér vagy gond gyötör bennünket.*

– *Ő te bolond! Ha mindig Istenre gondolnánk, hogyan férkőzhetne hozzánk bármiféle bánat vagy gond?*

Rámakrisna azonban, mint mondtuk, mindezen felül egyedi jelenség volt India vallástörténetében. Bár személy szerint a *bhakti* vonzotta, mégis úgy érezte, a megszabadulás más ösvényeit is meg kell ismernie, hogy a végső célnak más és más aspektusait is felfedezze. Olyan ez, mint egy város, amelybe egyszerre több úton is el lehet jutni, s bár maga a város ugyanaz, mégis más és más arcát mutatja annak a vándornak, aki északról, délről, keletről vagy nyugatról érkezik. Rámakrisnának tehát megvoltak a személyes preferenciái, a *bhakti*-hoz való szinte elementáris vonzódása, de legalább

ilyen erővel élt benne e preferenciák meghaladásának igénye – vagyis a teljesség igénye: minden létező oldalról megismerni azt, ami szeretetének legfőbb tárgya. Ezért Rámakrisna olyan spirituális rendszereket is igyekezett tökéletesen elsajátítani, mint a *védánta* vagy a *tantra*, amelyek nem-
14 csak a *bhakti*től, hanem egymástól is igen nagy mértékben különböznek. A *védánta*, különösen annak *advaita* – „kettősségektől mentes” – formája a megismerés *monisztikus* ösvénye, amelyben feltárul az ember végső lényegének és az istenségnek az azonossága, míg a *tantra* egy olyan dualisztikus jógatechnika, amelynek alapját az ember „okkult fiziológiája” alkotja, a „tetszhalott” állapotban lévő csakrák megelevenítése a potencialitás állapotában szunnyadó *kundaliní*-energia aktivizálása révén. A *bhakti*, a *védánta* és a *tantra* ilyen módon az indiai spiritualitás három alappillére, és nyugodtan mondható, hogy az indiai spiritualitás egyéb formái azon a háromszögön belül helyezkednek el, amelynek sarkait ez a három rendszer határozza meg. És Rámakrisna nemcsak egyszerűen megismerkedett ezekkel a rendszerekkel, hanem egy-egy mester felügyelete alatt éveken keresztül gyakorolta is őket, mindaddig, amíg tökéletességre nem jutott bennük.

Rámakrisna azonban ezzel sem elégedett meg: egyetemesség-igénye nem állt meg a hindu vallási univerzum határainál sem. Az európai embernek szinte lehetetlen megértenie, de Rámakrisna több évet szentelt életéből arra, hogy egyrészt a kereszténységet, másrészt az iszlámot gyakorolja, méghozzá teljes odaadással és kizárólagossággal – ám anélkül, hogy megtagadta vagy elutasította volna a hinduizmust (a buddhizmus azért nem került figyelem előterébe, mert Indiában – különösen ahol Rámakrisna élt, vagyis Bengálban – gyakorlatilag ismeretlen volt). Ha valaki, akkor ő joggal mondhatta: „Gyakoroltam minden vallást – a hinduizmust, az iszlámot, a kereszténységet –, és követtem a különböző hindu irányzatok ösvényeit is. [...] A tónak számos partszakasza (*ghat*, »lépcsős partszakasz«) van. Az egyikhez a hindu megy korszójával, s amit merít, *dzsálnak* nevezi; a másikhöz a muzulmán megy bőrkulacsával, és amivel megtölti, azt *páninak* mondja; a harmadik partszakaszt a keresztény keresi fel, s amit a tóból merít, *water*-nek hívja.”

De volt még egy különleges, csaknem teljesen egyedi vonása Rámakrisnának. Az egyetemes spiritualitás történetében Dzsálál al-din Rúmín (1207–1273) kívül ő rendelkezett legmagasabb fokon a nyelv géniuszával. Bármiről is kérdezték, bármilyen probléma is merült fel, szinte mindig képi nyelven, hasonlatok, metaforák, példázatok, példatörténetek formájában fejtette ki tanítását. A képi nyelvet Krisztus is szerette és magas szinten művelte is, de nála a képanyelv nemcsak feltáró, hanem elrejtő funkcióval is rendelkezett, sőt ez utóbbi kapta benne a nagyobb hangsúlyt: „Ti megkaptátok az Isten országa titkát – mondja tanítványainak –, a kívülállók azonban mindent példabeszédben kapnak, hogy nézzenek, de ne lássanak, halljanak, de

ne értsenek, nehogy megtérjenek, s bocsánatot nyerjenek.” (Márk evangéliuma 4:11–12) A képi nyelvezet, akárcsak Rámakrisnánál, Rúmínál is kizárólagosan az egyszerűséget és érthetőséget szolgálta, és éppen ellentéte volt annak a bonyolult, metafizikai nyelvezetnek, amelyet a szúfizmus másik nagy alakja, Ibn ‘Arabí használt az írásaiban. Ők ketten ugyan 15 személyesen nem ismerték egymást, de Ibn ‘Arabí legkiválóbb tanítványa, Szadr al-Dín Qúnawí jó barátságban volt Rúmival, s amikor egyik alkalommal csodálkozását fejezte ki afölött, hogy barátja hogyan képes a legbonyolultabb metafizikai tanításokat is a lehető legegyszerűbb nyelven megfogalmazni, Rúmí erre visszakérdezett, hogy neki viszont az nem fér a fejébe, miért kell a szúfizmus rendkívül egyszerű tanításait bonyolult filozófiai nyelvezettel kifejezni. Nos, Rámakrisna teljesen egyetértett volna Rúmival, mert a kifejezőképesség tekintetében ő is a legmagasabb szinten volt képes egyesíteni az egyszerűséget és a mélységet – anélkül, hogy a gondolat a legkisebb mértékben is csorbát szenvedett volna.

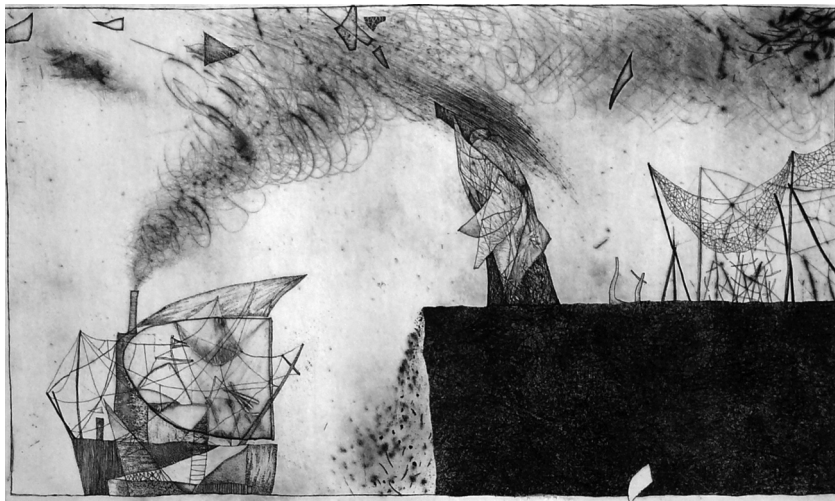
Rámakrisna szimbolikus látásmódját azonban nemcsak tanításainak képi nyelvezete mutatja: maguk a földi jelenségek is szimbolikus jelentőséggel rendelkeztek számára. Egy alkalommal megkérte a tanítványait, hogy vigyék el a kalkuttai Alipore állatkertbe (mely, mint India legrégebbi állatkertje, tíz évvel Rámakrisna halála előtt nyitotta meg kapuit). Ahogy megérkeztek, kérte, hogy mutassák meg neki az oroszlánt. Miután fél órán keresztül az elragadtatás állapotában le sem tudta venni szemét az oroszlánról, az isteni onnipotencia e jól ismert indiai szimbólumáról, a tanítványai megrökönyödésére kijelentette: „Az állatok királyát látva mindent láttam. Kérlek, vigyetek haza.”

Rámakrisna a spiritualitás történetének azon kevés nagy alakja közé tartozott, aki a pénznek még az egyszerű érintését sem viselte el. A kereszténység történetében ilyen volt Assisi Szent Ferenc, aki nemcsak maga nem érintett soha pénzt, de tanítványainak is megtiltotta a pénz érintését. Egy alkalommal azonban tanítványainak egyike tiltó szavai ellenére is elfogadott némi pénzt (amit az adakozó természetesen szent célra szánt). Amikor Ferencnek tudomására jutott az eset, utasította tanítványát, hogy ereszkedjen négykézlábra, fogja szájába a pénzt, menjen oda vele a legközelebbi ganéjkupachoz, és a szájával nyomja bele – hogy egy életre megtanulja a pénz értékét. Rámakrisna pedig még öntudatlanul is megérezte a pénz közelségét, olyannyira, hogy teste alvás közben is görcsbe rándult a pénz érintésétől.

Rámakrisna szavait egyik világi tanítványa, Mahéndranath Gupta jegyezte le. Ezekből a több ezer oldalra rúgó jegyzetéből állított össze Rámakrisna egyik közvetlen szerzetes tanítványa, Abhédánanda egy könyvet

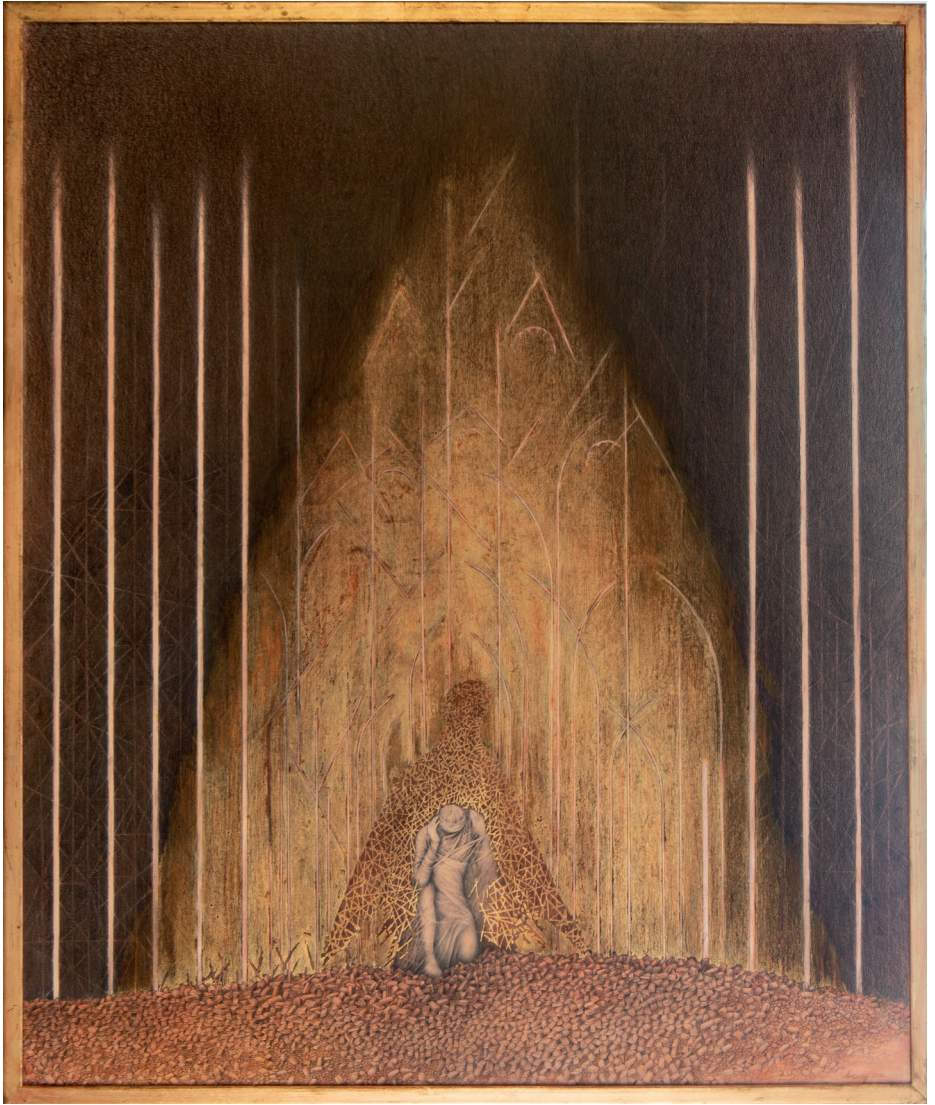
The Gospel of Râmakrishna, vagyis „Râmakrisna evangéliuma” címmel (1907). Jóval később Râmakrisna egyik közvetett tanítványa, Nikhilánanda állított össze egy hasonló, csak éppen kétszer akkora terjedelmű kötetet (1062 oldal) az eredeti jegyzetanyagból, hasonló címmel (*The Gospel of Sri Ramakrishna*), melynek előszavát Aldous Huxley írta (1942). Különösen Nikhilánanda változata volt nagy hatással a nyugati világra. Ananda K. Coomaswamy a könyv megjelenését a 20. század legnagyobb könyvészeti eseményének tekintette. Hamvas Béla pedig élete utolsó időszakában kiköcsönözte a könyvtárból a könyv egyik példányát, s az annyira a szívéhez nőtt, hogy haláláig maga mellett tartotta, és bárhová is vetette a sors, mindig magával vitte (Molnár Sándor szóbeli közlése).

A cím egyértelmű utalás a keresztény evangéliumokra. Bár Râmakrisna nem volt vallásalapító, sőt még csak vallásreformer sem, szavait Indiában mégis isteni kinyilatkoztatásnak tekintették, egy olyan ember szavainak, aki kilépett az emberi keretek közül, s aki a maga emberfelettségében az isteni tudást, vagy inkább az isteni tudás emberi vetületét, a *sophia perennist*, az örökérvényű bölcsességet képviselte. De ami igazán indokolttá teszi e címadást, az az, hogy Râmakrisna tanítását valóban az öröm, a személyesen megélt öröm hatotta át, és tanítványait is arra oktatta, hogyan élhetnek örvendezéssel teljes életet. S valóban – mint ahogy Coomaswamy fogalmazott –, „mi, akik oly elkeseredetten játszunk az élet játékát e világi tétékért, játszhatnánk akár a szeretet játékát is Istennel, nagyobb tétékért, önmagunkért és Őérte magáért. Egymás ellenében játszunk a javak birtoklásáért, pedig játszhatnánk a Királlyal is, aki trónját és minden birtokát teszi föl a mi életünk és egész valónk ellenében: olyan játékot, amelyben minél többet veszít az ember, annál többet nyer.”

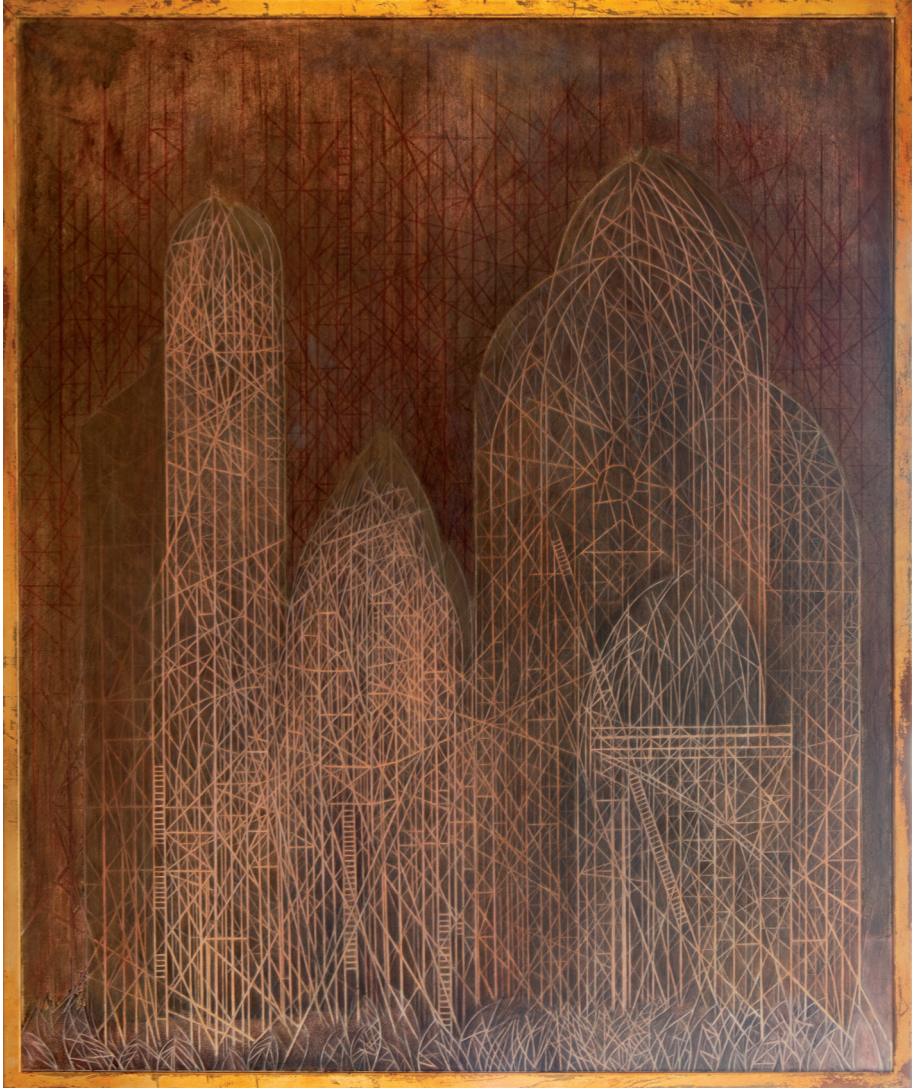

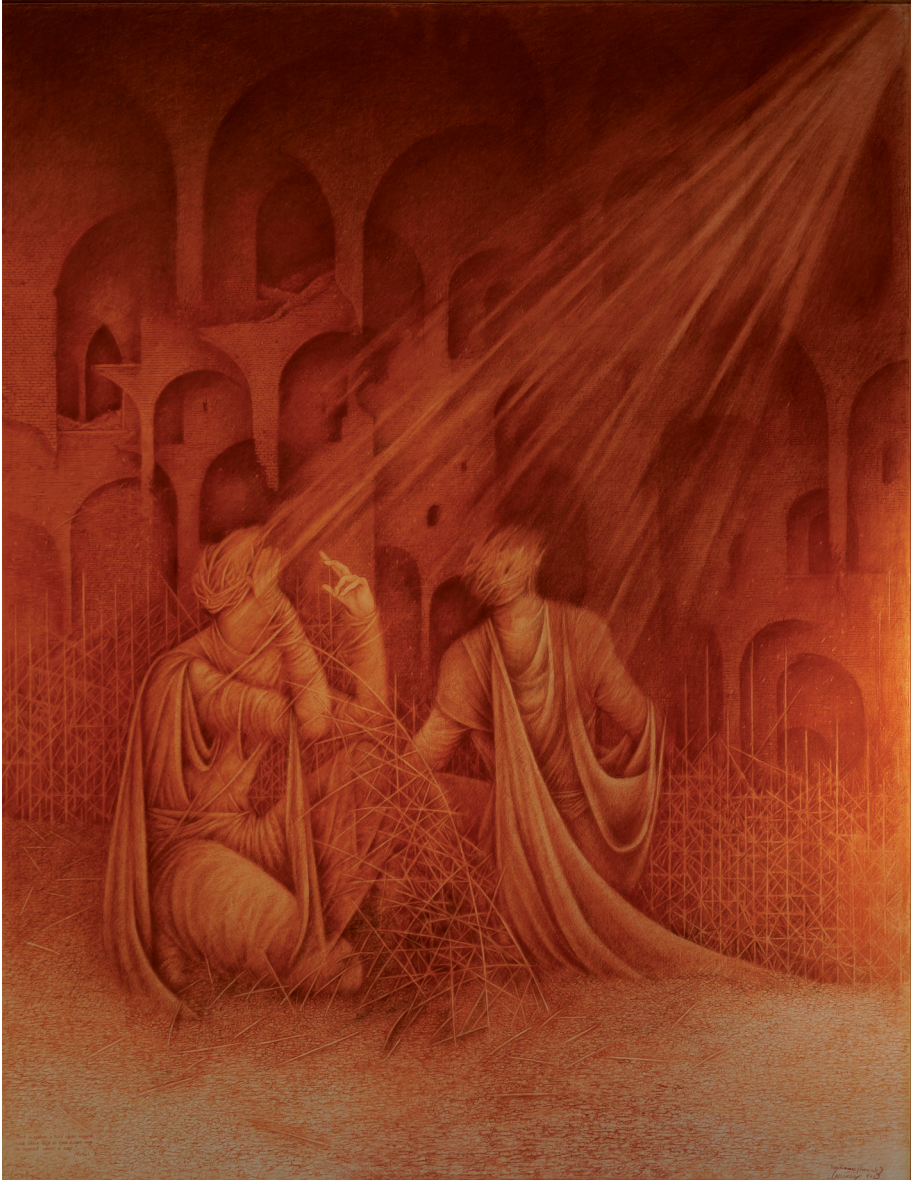

„MENJ TOVÁBB...” 25

Srí Rámakrisna

tanításai és példázatai^{1*}

(Az Egy és a sok) Előbb ismerd fel Istent, utána majd ráérsz foglalkozni a teremtéssel meg a többi dologgal. Először Isten – utána jöhet a világ. Ha ismered az egyet, minden egyebet ismersz. Ha egy egyes szám után odaraksz ötven nullát, hatalmas számot kapsz; de vedd csak el az egyest – semmi sem marad belőle. Az egy az, ami a sok létét lehetővé teszi. Először az egy – utána a sok. Először Isten – utána a teremtmények és a világ.²

•

(Az „én”-érzet I.) A Magasztos³ és az individuális lélek közti különbséget az „én”-érzet teremti; ez az, ami közénk áll. Ha beletartasz egy botot a vízre merőlegesen a folyóba, úgy fog látszani, mintha a bot mögött a víz két részre lenne osztva. Valójában azonban a víz egy, s csupán a bot miatt tűnik kettőnek. Az „én”-érzet a bothoz hasonlítható. Távolítsd el a korlátozó járulékot, s a folyam egy lesz és töretlen. Honnan ismerhető fel az az „én”-érzet, amelyhez az ember olyannyira ragaszkodik? Onnan, hogy azt mondja: „Ez vagyok, az vagyok. Ezzel meg azzal rendelkezem. Nagy vagyok és hatalmas.” (55. o.)

•

(Az „én”-érzet II.) Az Isten-látás ösvényén az „én”-érzet a legnagyobb akadály. Ez az, ami a Valóságot eltakarja. Ha az „én” halott, minden gondnak vége. Ha az Úr kegyelme által felismeri az ember, hogy „én nemcselekvő vagyok”, azonnal *dzsivan muktává*⁴ válik.

Ez az „én”-érzet olyan, mint egy vastag felhő. Ahogy már egy kicsiny felhő is el tudja rejtteni a dicsőséges Napot, éppúgy rejt el az Örök Nap dicsőségét az „én”-nek ez a felhője. Ha egy *guru* kegyelme folytán a felhő eloszlaná, a Végzetlen dicsősége láthatóvá válna. Nézzetek csak ide rám: eltakarom az arcomat egy kendővel, s így nem láthattok, az arcom mégis ott van. Ilyen módon Isten is mindennél közelebb van hozzánk, de az „én”-érzet miatt nem láthatjátok Őt. Valódi természete szerint a lélek Lét, Tudat és Üdvösség, de a *májá*, vagyis az „én”-érzet következtében megfedkezik valódi Önlényegéről, s belegabalyodik az elme és a test különféle korlátozottságainak hálójába. (51–52. o.)

•

(A vágyak és a béke) A *Bhágavatában*⁵ az áll, hogy az Avadhúta huszonnégy *gurut* teremtett.⁶ Ezek egyike volt a kánya. Amikor egy helyen a halászok kifogtak néhány halat, a kánya lecsapott s az egyiket elragadta. 26 Ám ahogy repült karmai között a hallal, meglátta egy nagy csapat varjú, s hangos káromások közepette utána eredtek. Bármilyen irányba is fordult a kánya, a varjak szorosan a nyomában voltak. Ha dél felé fordult, a varjak is arra fordultak; ha észak felé fordult, a varjak is arra fordultak. Bármilyen irányba is próbált egéruat nyerni, nem hagytak neki békét. Végül amikor már nagyon kimerült, elejtette a halat. A varjak ekkor hirtelen irányt váltva lecsaptak a halra, a kánya pedig leszállt egy magas fa egyik ágára, hogy kipihenje magát. Azt gondolta magában: „Minden gondomnak ez a hal volt az oka. Most, hogy többé már nincs birtokomban, boldog vagyok s élvezem a békét.” Az Avadhúta megtanulta ettől a kányától, hogy mindaddig, amíg az ember ragaszkodik a világi tárgyakhoz, nem szabadulhat meg az erőfeszítéstől, a gondtól, az aggodalomtól, a nyugtalanságtól és a boldogtalanságtól. Ha azonban véget vet a ragaszkodásnak, minden munkája véget ér, s ő eléri a békét. (66–67. o.)

•

(A vágy) A legkényesebb dolog a spiritualitás ösvénye. Istent mindaddig nem lehet megvalósítani, amíg a legkisebb vágy is jelen van a szívben. Mindaddig nem tudod befűzni a tűt, ameddig a fonal vége rojtos. (322. o.)

•

(A szoptatós dajka) Aki követni akar engem, annak a világban való élete során a szoptatós dajka példáját kell a szeme előtt tartania. Ha a szolgálólány ura házára utal, azt mondja: „Ez a mi házunk.” Mindeközben azonban nagyon is tisztában van vele, hogy az ő otthona egy messzi faluban van, ott, ahová gondolataiban gyakran vissza-visszatér. Továbbá ha urának gyermekét karjaiban tartja, azt mondja: „Az én Harim bizony nagyon csintalan!” – s így tovább. Mindeközben pedig tisztában van vele, hogy Hari nem az ő gyereke. Azoknak, akik hozzám fordulnak, azt mondom, hogy életük során éppúgy legyenek mentesek a ragaszkodástól, mint a szoptatós dajka; azt mondom nekik, hogy éljenek anélkül, hogy hozzátapadnának a világhoz; éljenek a világban, de legyenek szabadok tőle – s ugyanakkor elméjüket irányítsák Istenre, arra a mennyei otthonra, ahonnan minden jó származik. (250. o.)

(**A tudatlanság habja**) Egyszer épp egy víztároló mellett vezetett el az utam. A víz tetején vastagon úszott a hab. Láttam, hogy egy ember megpróbálja az egyik oldalra terelni a habot, hogy hozzáférhessen a tiszta vízhez. Ebből láttam, hogy ha hozzá akarunk férni a vízhez, akkor félre kell nyomnunk a habot. Ugyanez történik akkor is, amikor eltávolítjuk a szív tisztátalanságait: Isten akkor válik láthatóvá. Koncentráció, meditáció, az Úr Nevének ismétlése, az emberszeretet tettei, önfeláldozás: ezek távolítják el a tudatlanság habját, mely az Istenség vizét borítja a szív víztárolójában. (80–81. o.)

(**A test és az átman**) Egyrészről ott a fizikai test, másrészről ott az *átman*.⁷ A test született, s így meg is kell halnia, míg az *átman* halhatatlan. Az *átman* külön van a testtől, akárcsak a mogoró a héjában. De amikor a mogoró még éretlen, nehéz elválasztani a belsejét a héjától. Így van ez a világi emberekkel is, akik még nem valósították meg Istent: az ő *átman*juk oda van tapadva a testükhöz, noha annak számára, aki birtokában van a valódi tudásnak, jól látszik, hogy az *átman* különbözik a testtől. (219. o.)

(**A szegény favágó és a szannyászín**)⁸ Élt egyszer egy szegény favágó, aki kemény munkával teremtette elő kis családjának a mindennapi bevétő falatot. Minden hajnalban kiment a falu mellett kezdődő erdőbe, s hetente behordta a kivágott fákat a piacra, hogy túladjon rajtuk.

Egy alkalommal, amikor éppen mélyen bent volt az erdőben, egyszer csak észrevett egy *szannyászint*.⁹ Illő módon köszöntötte, de a *szannyászín* még csak nem is köszönt neki, hanem csak annyit mondott: „Menj tovább!” – s már el is tűnt a szeme elől, anélkül, hogy magyarázatot adott volna különös kijelentésére. Mivel a favágó nem értette, hogy a *szannyászín* kijelentése mit is akar jelenteni, folytatta a munkáját, nap-nap után keményen küzdve a fákkal, hogy hét végén behordhassa áruját a falu piacára.

Hetekkel később, amikor hajnalban éppen kiért az erdőbe, hogy hozzákezdjen a favágáshoz, eszébe jutott a *szannyászín* különös tanácsa: „Menj tovább!” „Vajon miért mondhatta ezt a *szannyászín*?” – gondolta magában. „Az ilyen szent emberek nem szoktak fölöslegesen, értelmetlenül beszélni.” Így hát arra gondolt: „Mi lenne, ha picit tovább mennék, mélyebben az

erdőbe?” Így is tett. Ment, mendegélt, időnként sűrű bozótosan kellett magát keresztülvágnia, míg egyszer csak nagy meglepetésére jó néhány szép nagyra nőtt szantálfára bukkant. Nagyon megörült, mert ebben az erdőben ilyennel még nem találkozott, és a szantálfa jóval kelendőbb termék, mint azok

28 a fák, amelyeket eddig hordott be a piacra. Neki is állt kivágni a fákat. Amikor aztán hét végén kivitte rakományát a piacra, mindenki csodálkozott, hogy most szantálfát árul a szegény favágó. Kérdezték tőle, hogy hogyan talált rá, mire ő elmondta, hogy még néhány hete találkozott egy *szannyászinnal*, aki csak annyit mondott neki, hogy „menj tovább” – ő pedig tovább ment, mint ameddig szokott, és íme, rábukkant néhány szantálfára, pedig úgy tudta, hogy az ő erdőségükben nincs ilyen fa. Egy szó, mint száz, jó pénzért túladott a rakományon, és most először nem kellett kis családjának vigyáznia arra, hogy mire is költi a pénzét.

Az elkövetkező napokon mindig kiment a szantálerdőbe, áldva a *szannyászin*t, aki ilyen látnoki tanácsot adott neki.

Egy alkalommal, amikor újra kiment oda, megint eszébe jutott a *szannyász*in tanácsa: „Menj tovább!” Arra gondolt, hogy hátha nem is erre a szantálerdőre gondolt a *szannyász*in, s mi lenne, ha ő még tovább menne, még beljebb az erdőbe! Fel is kerekedett, maga mögött hagyva a szantálerdőt, és egy órányi gyaloglás, küszködés után egyszer csak nem akart hinni a szemének: egy ezüsbánya terült el előtte! Rögtön eszébe jutott: „Szóval erre gondolt az a *szannyász*in!” Miután jól megszédte magát, visszament a faluba, és eladta az ezüstöt, így aztán a szegény favágóból egyszerűen a falu leggazdagabb embere lett. Mindenki csak álmélkodott a favágó szerencsésén, és ő elmondta, hogy mindezt annak a *szannyászin*nak köszönheti, aki azt mondta neki, hogy menjen tovább.

Így ment ez nap mint nap: a favágó kiment az ezüsbányába, és ezüsttel megrakodva tért vissza.

Egy alkalommal, amikor éppen kint volt a bányában, megint eszébe jutott a *szannyász*in tanácsa: „Menj tovább!” Az jutott eszébe, hogy hátha a *szannyász*in nem is az ezüsbányára gondolt! Úgyhogy felkerekedett, majd jó órányi küszködés után, amikor már teljesen ki volt merülve, letelepedett egy hús vizű patak mellé. Már éppen azon gondolkozott, hogy visszafordul, nehogy ráesteledjen, amikor észrevette, hogy a patak vizében valami megcsillan. Odanézett: hát egy aranyrög volt! Elállt a lélegzete! Belegázolt a patakba, s hát látja ám, hogy szinte lépésenként fényesen csillogó aranyrögök hevernek a kavicsok között! „Szóval erre gondolt az a *szannyász*in!” – gondolta magában. Alaposan megszédte magát, és elindult visszafelé. De az aranyat már nem is a falu piacára vitte, hanem bevitte a városba az aranyműveseknek. Temérdek pénzt kapott tőlük, úgyhogy olyan gazdag lett, hogy nem akadt nála gazdagabb ember messze földön.

Így ment ez nap mint nap. A szegényből immár gazdaggá lett favágó reggelente kiment a patakhöz, felszedett annyi aranyat, amennyit csak tudott, majd bevitte a városba, hogy mind gazdagabban és gazdagabban térjen haza.

Egy alkalommal, amikor megint kint volt a pataknál, s nem győzött hálát adni az ő *szannyászínjának* kiváló tanácsáért, megint eszébe jutott, hogy végül is a *szannyászín* nem mondta neki azt, hogy az aranylelőhelyet kell megtalálnia, hanem csak annyit mondott neki, hogy menjen tovább. Mi lenne, gondolta, ha ő, próba-szerencse, még tovább menne? Így is tett. Nekiindult, de olyan sűrű volt a dzsungel, hogy egy órai küszködés után le kellett ülnie, hogy egy kicsit kifújja magát. Arra gondolt, hogy úgy látszik, a *szannyászín* mégis csak az aranyra gondolhatott, és a szantálfa meg az ezüsbánya éppen csak véletlenül akadt az útjába, úgyhogy ideje lenne visszafordulni. Feltápázkodott, és elindult visszafelé. Ám alig lépett néhányat, az egyik lépésnél valami furcsa hangra lett figyelmes a talpa alatt: üregesen döngött a talaj. Megállt, hogy jobban megnézzé, mi lehet az. Miután odébb kaparta az avart, hát látja ám, hogy egy durván ácsolt ládikó van oda elásva. Ahogy kiásta, majd kinyitotta, szinte belekápázott a szeme, mert a ládikó telis-tele volt a leggyönyörűbben csiszolt drágakövekkel: gyémánttal, rubinnal, smaragddal. Olyan sok drágakő volt benne, hogy még a leggazdagabb maharadszák is megirigyelhették volna.

Így hát a szegény favágó hazament, és boldogan élt, amíg meg nem halt. (Vö. 243–244. o.)

Új Forrás 2019/3 – „Menj tovább...” – Sri Rámakrísna tanításai és példázatai

29

(A tulajdon) Az „én” és az „enyém”: ez a két jele van az *adzsnyánának*, vagyis a tudatlanságnak. „Az én házam” – „az én vagyonom” – „az én tudásom” – „az én dicsőségem”: mindezek a gondolatok az embernek az önnön végső lényegére irányuló tudatlanságából fakadnak. Ezzel szemben a *dzsnyána*, vagyis az isteni tudás egy olyan állapotot jelent, amelyben a *dzsiva*¹⁰ felismeri: „Ó Uram, Te vagy mindenek Ura! Ház, család, gyermekek, barátok, rokonok, sőt legyen az bármi, ami a mindenségben létezik: mindezek Hozzád tartoznak. Bármi is tűnjön úgy, mintha az enyém lenne, a tiéd az. Semmi sem tartozik hozzám.” A valódi tudásból ez a meggyőződés fakad.

Nem szabad megfélekedezni arról, hogy a halál után e világból semmi sem marad velünk. Egyszerűen azért jövünk ide, hogy bizonyos cselekedeteiket véghez vigyünk, és bizonyos tapasztalatokat elnyerjünk. Ahogy a vidéki emberek a nagyvárosokba jönnek, úgy jövünk mi, hogy betöltsük vágyainkat azoknak a tendenciáknak megfelelően, amelyekkel együtt születtünk.

Egy gazdag ember intézőjére bízta gyönyörű kertjét. Amikor jöttek a látogatók, hogy megnézzék a kertet, az intéző figyelmesen várt, amíg ők alaposan megszemléltek mindent. Megmutatta nekik a kert legszebb részzeit pazar gyümölcsfaival, virágágyásaival, palotaszerű épületeivel, tavaival és így tovább, s közben azt mondta: „Ezek, uraim, a mi mangófáink. Ez a mi gyümölcsös kertünk. Ez a mi tavunk. Nézzétek, milyen gyönyörűek a virágjaink! Itt láthatjátok a fogadószobánkat a legrágább bútorokkal, a legjobb művészek gyönyörű képeivel. Mindez a miénk.” Ha azonban az intéző valamilyen komoly vétséget követne el, ura bármikor elbocsáthatná azzal az ellentmondást nem tűrő utasítással, hogy azonnal hagyja el a kertet. Akkor aztán még ahhoz sem lenne elegendő ideje, hogy összecsomagoljon és magával vigye a holmiját! Ilyen azoknak a nyomorúságos helyzete, akik olyan dolgokra tartanak igényt, amelyek valójában nem az övék. (119–120. o.)

•

(Az Úr Neve) Az Úr Nevébe vetett feltétlen hit elengedhetetlen tulajdonsága a törekvőnek. „Micsoda? Ha egyszer kiejtettem az ő szent Nevét, maradhat még bennem egyáltalán bűn?” Kriszto Kisore istenfélő hindu volt, a *bráhma* *bráhma* *náj*, aki szeme előtt egyetlen célt tartva odaadással imádta az Urat. Amikor egyszer Vrindávanba zárandokolt,¹¹ egy nap, mikor útja az egyik szent hely mellett vezetett el, nagyon megszemlázott. Odament egy kúthoz, és talált ott egy embert. Megkérte: „Jó ember, fel tudnál húzni nekem egy kis vizet?” Az illető azt válaszolta: „Ő, szent uram, én egy alacsony kasztba tartozom, a foltozóvargák kasztjába.”¹² Kriszto Kisore azonban azt mondta neki: „Ne törődj velem! Csupán mondd azt, hogy »Siva«, s közben húzd fel a vizet.” (160. o.)

•

(Amor fati) Éljen úgy a világban, mint egy száraz falevél! Ahogy a száraz falevelet a szél hol ide sodorja, hol meg oda, s nincsen saját választása, úgy te is engedd, hogy az Isteni Akarat szele oda fújjon téged, ahová akar. Hagyj mindent Reá, még azt is, ami mindennél kedvesebb számodra, vagyis önmagadat, s akkor minden gondod megszűnik. Akkor fogod látni, hogy mindent Ő tesz s mindenben Ráma akarata érvényesül.

Élt egyszer egy takács az egyik faluban. Nagyon vallásos ember volt; mindenki bizalommal viseltetett iránta, mindenki szerette. Ha kiment a piacra, hogy túladjon a portékáján, s a vásárló a kelme árát kérdezte, azt mondta: „Ráma¹³ akarata szerint a fonal 1 *rúpia*, Ráma akarata szerint a

munkadíj 4 *anna*, Ráma akarata szerint a haszon 2 *anna* – így hát Ráma akarata szerint a kelme ára mindösszesen 1 *rúpia* és 6 *anna*.¹⁴ Az emberek olyan bizalommal voltak iránta, hogy szó nélkül kifizették a meghatározott összeget s elvitték a kelmét.

Ez az ember mélyen vallásos volt. Esténként a vacsora után 31 hosszú ideig üldögélt még, Istenről elmélkedett és Szent Nevét ismételtette.¹⁵ Egy alkalommal már késő éjszaka volt, de nem tudott elaludni, s egyedül ült a kertben, közel a bejárathoz. Épp egy rablóbandának vezetett arra az útja. Szükségük lett volna valakire, akire majd felmálházhatják a lopott holmit, s látva a takácsot, magukkal hurcolták. Aztán betörtek egy házba és számos dolgot elvittek, s ezek némelyikét a szegény takács fejére rakták. Ám ebben a pillanatban feltűnt az éjjeliőr, a rablók elináltak, a szegény takácsot pedig, fején a teherrel, elfogta az éjjeliőr. Így hát az éjszakát a fogdában töltötte. Másnap a bíró elé vitték. A falu népe, hallva a történeteket, elment, hogy lássa a takácsot. Egyöntetűen kijelentették: „Uram, ez az ember nem lophatott semmit.” A bíró kérte a takácsot, hogy mondja el, mi történt. A takács erre így beszélt: „Ráma akarata szerint épp az udvaron üldögéltem, s már késő éjszaka volt; közben Ráma akaratának megfelelően Istenen elmélkedtem s az Ő Szent Nevét ismételtettem; ekkor aztán Ráma akarata szerint egy rablóbandának éppen arrafelé vezetett az útja; a rablók magukkal vittek Ráma akarata szerint, aztán Ráma akarata szerint betörtek egy házba; Ráma akaratának megfelelően az ellopott holmi egy részét a fejemre rakták; akkor Ráma akarata szerint épp arra jött az éjjeliőr, s Ráma akarata szerint elfogott; akkor aztán Ráma akarata szerint tömlöcbe vetettek, s ma reggel Ráma akarata eléd vezetett.” A bíró, látva a takács ártatlanságát és vallásosságát, rendelkezett szabadon bocsátásáról. Amikor a tömlöcből kijövet a takácsot fogadták barátai, így szólt hozzájuk: „Ráma akarata kiszabadított!” (89–91. o.)

Új Forrás 2019/3 – „Menj tovább...” – Sri Rámakrisna tanításai és példázatai

(A pénz hatalma) A pénznek nagyon nagy hatalma van. Ha egy ember gazdaggá válik, természete egészen megváltozik. Szinte más lényé válik! Annak idején gyakran járt ide egy szegény *bráhma*.¹⁶ Mindig nagyon alázatosan viselkedett. A Gangesz túlsópartján lakott. Egy nap éppen kiszálltam a csónakból, s láttam, hogy ott ül a parton. Ahogy ő is észrevett engem, tiszteletlenül odakiáltott nekem: „Szevasz, cimbora, te vagy az?” Abból, ahogyan hozzám szólt, azonnal megértettem, hogy komolyabb pénzösszeghez sikerült hozzájutnia. (52–53. o.)

•

(Isten mindenben) Élt egyszer egy bölcs, akinek több tanítványa is volt. Megtanította őket az igazságra: „Mindhogy mindenben Isten lakozik, minden előtt térdet kell hajtani.” Egy nap egyik tanítványa elment az erdőbe fáért. Egyszer csak észrevett egy megvadult elefántot, rajta egy hajtóval, aki így kiáltott oda neki: „Térj ki az útból, térj ki az útból! Megvadult az elefánt!” A tanítvány azonban ahelyett, hogy elfutott volna, visszaemlékezett mestere szavaira és így kezdett el magában morfondírozni: „Isten éppúgy jelen van az elefántban, mint bennem. Istennek Isten nem árthat – miért kellene hát elfutnom?” Ekképpen gondolkozva ott maradt a helyén, s üdvözölte a közeledő elefántot. A hajtó továbbra is csak ordította: „El az útból!” – de a tanítvány tapodtat sem mozdult, míg csak a megvadult elefánt hirtelen fel nem kapta és félre nem lökte. A szegény fiú összetörve, véresen és öntudatlanul feküdt a földön. A bölcs, hallva a balesetről, elment érte a tanítványaival, hogy hazavigye. Amikor egy idő múlva a szerencsétlenül járt tanítvány magához tért, elmondta, hogy mi történt. A bölcs erre így szólt: „Fiam, az igaz, hogy Isten mindenben keresztül megnyilvánul. De ha Isten jelen van az elefántban, vajon nincs-e hasonlóképpen jelen a hajtóban is? Miért nem figyeltél oda a hajtó figyelmeztetésére?” (38–39. o.)

•

(Célba érés) Ha jelen van az igazi odaadás és szeretet, akkor az ember bármelyik hitet is követi, elérheti Istent. Ha a választott ösvényen belül volna valamiféle tévedés, előbb-utóbb Ő maga fogja azt korigálni. Aki innen [Kalkuttából] el szeretne záródokolni a Dzsagannáthoz,¹⁷ de ahelyett, hogy észak felé venné az útját, dél felé indulna el, annak előbb-utóbb úgyszólván megmutatná a helyes utat, s végül bizonyosan eljutna Dzsagannáthoz. A megvalósításhoz egyetlen dolog szükséges: teljes szívvel és teljes lélekkel gyakorolni az Istennek való odaadást. (25–26. o.)

•

(A jelenségvilág hálója) A *dzsívák*, vagyis az individuális lelkek négy osztályba sorolhatók. Az első osztályba a *baddhák*, vagyis megkötözöttek, a másodikba a *mumuksuk*, vagyis a szabadságot keresők, a harmadikba a *mukták*, vagyis a már megszabadultak, a negyedikbe pedig a *nitja-mukták*, vagyis az örökösen szabadok tartoznak.

A világ olyan, mint egy háló; a lélek a hal; a jelenségvilág Ura a halász. Amikor a halász bevonja a hálóját, a halak egyike-másika megpróbál megszökni,

vagyis küzd a szabadságáért. Így vannak ezzel a második osztályba tartozó lelkek, vagyis a *mumuksuk*, akik a szabadságot keresik. De az ilyen módon próbálkozó halak közül csak néhánynak sikerül megszabadulnia. Ugyanilyen módon csupán egy kevés lélek képes elérni a szabadságot; ezek a harmadik csoportba, vagyis a megszabadultak közé tartoznak. Van azonban néhány hal, amelynek vérében van az óvatosság s így eleve elkerüli hálót. Az ilyen lelkek a negyedik csoportba, a *nitja-mukták* közé tartoznak, akiket sosem képes foglyul ejteni a jelenségvilág hálója. Az ilyenek mindvégig szabadok. A legtöbb hal azonban a háló foglya lesz, és ezeknek fogalmuk sincs arról, hogy ott fogják lelni halálukat. Ahogy bekerülnek a hálóba, megpróbálnak eliramlni s a hálóval együtt úszva a fenék iszapjában igyekeznek elrejtőzni. Vagyis nem próbálnak kiszabadulni a hálóból, hanem egyre mélyebben és mélyebben fúrják bele magukat az iszapba. Ezek azokhoz a lelkekhez hasonlítanak, akiket foglyul ejtett a világ. Noha ezek már a hálóban vannak, azzal áztatják magukat, hogy boldogok. Az ilyen lelkek mindvégig a világiasság bűvkörében maradnak. Belemerülnek a világi gonoszságok hálójába s elégedettek helyzetükkel – miközben azok, akik keresik a szabadságot vagy már megszabadultak, nem szeretik a világiasságot és mit sem törődnek az érzéki élvezetekkel.

Azok, akik ilyen módon a világ hálójának foglyai, a rabságban lévő lelkek, vagyis a *baddhák*. Őket senki sem képes észhez téríteni. Még akkor sem eszmélnek fel, amikor egymás után érik őket a csapások. A teve szereti a tüskés bozótot, s habár száját a tüskék véresre sebzik, mégsem megy el tőle a kedve, és senki sem tudja távol tartani tőle. Hiába szembesülnek a megkötözött lelkek nagy bánattal és szerencsétlenséggel, néhány nap múlva mégis épp olyanok lesznek, mint amilyenek korábban voltak. Olyanok ezek az emberek, mint a kígyó, mely pénzmapatkányt fogott: sem arra nem képes, hogy átható szaga miatt lenyelje a patkányt, sem pedig arra nem, hogy visszahajló fogai miatt kiköpje. (44–46. o.)

•

(A világ hálója) Ha nem birtoklod az Isten iránti igazi szeretetet, s ebben az állapotodban lépsz a világba, akkor egészen biztosan belegabalyodsz. A szerencsétlenség, a szomorúság, a bánat, szenvedés, a nyomorúság és a különféle testi nyavalyák mind-mind meg fogják zavarni elméd egyensúlyát; s minél inkább beleveted magad a világ ügyeibe, minél többet veszödsz dolgaival, annál inkább fog növekedni ragaszkodásod hozzá. Ha fel akarod törni a kenyérfa gyümölcsét, előtte olajjal dörzsölöd be a kezedet, máskülönben

a gyümölcs tejszerű nedve hozzátapad a kezedhez... Előbb tehát dörzsöld be kezedet az Úr iránti szeretet és odaadás olajával, s aztán nyugodtan kapcsolatba léphetsz a világ ügyeivel. Amire viszont ehhez szükséged van, az a magány. Ha vajat akarsz készíteni, olyan helyre kell tenned a tejed, ahol
34 senki sem bolygatja; ha ugyanis a tejet bolygatják, nem tud meg-
aludni. Akkor aztán köpüld meg, és a vaj fel fog jönni a tetejére. Hasonlóképpen a kezdőnek is a magányban kell maradnia és nem szabad hagynia, hogy a világias emberek megzavarják; akkor aztán köpüld meg elmédet a meditáció gyakorlatával, hogy az Isteni Szeretet vaja birtokodba jusson. Ha elmédet Istennek adod a magányban, akkor el fogja nyerni a valódi önmegtagadás és az abszolút odaadás szellemét. Ha viszont a világnak adod elmédet, egyre inkább világiassá fog válni, és csak a „nők meg az arany” után fog ácsingózni.¹⁸

A világ a vízhez hasonlítható, míg az elme a tejhez. Ha egyszer a tiszta tej összekeveredett a vízzel, akkor nem lehet többé különválasztani tőle. Ámde ha előbb vajjá változtatják és utána teszik vízbe, nem keveredik el vele. Változtasd hát elméd tejét az Isteni Szeretet vajává a magányban végzett vallásos cselekedetek köpülőjével, akkor aztán sohasem fog összekeveredni a világiasság vizével, hanem a világtól érintetlenül föl fog jönni a felszínre. Mert ha egyszer az elme elérte az igazi megismerést és odaadást, akkor [már a világban is] megőrzi függetlenségét a világtól. (68–70. o.)

•

(A magány) A különféle munkákba és kötelességekbe belemerült világias törekvő spirituális élete kezdeti szakaszában rengeteg akadályba botlik az önuralom és az odaadás ösvényén. Ahogy a gyalogút mentén elültetett fát sövényrel kell körülkeríteni, nehogy a birkák meg a tehenek lerágják, éppígy kezdetben a spirituális törekvőnek is szüksége van egy sövényre. Ha egyszer azonban a fa hatalmassá terebélyesedett és a törzse meg a gyökerei is vastaggyá és erőssé váltak, már semmi szüksége védelemre: akkor még az sem árt neki, ha egy elefántot kötnek ki hozzá. (162. o.)

•

(Az árbócon megpihenő madár) Ha az ember sokat utazott és sokfelé járt, valahol meg kell állapodnia. A tengerjáró vitorlás árbócán egy madár ült. Egy idő múlva felismerte, hogy a láthatáron belül nincsenek fák vagy föld. Elrepült hát észak felé, hogy földet találjon, de minthogy sikertelenül járt, visszatért a hajóra. Miután megpihent egy kicsit az árbócon, újra nekiindult dél felé. Azonban ebben az irányban sem talált partot, úgyhogy fáradtan és

kimerülten ismét visszatért a hajóra. Ugyanilyen módon minden irányban kísérletezett, de mindenütt csak víz és víz volt. Végül azonban megnyugodott az árbócon és meglegedettség töltötte el. (282–283. o.)

(**A világi tudás: tudatlanság**) A világi emberek a különbözőségek tudásával rendelkeznek, mely egyenlő a tudatlansággal. Ezzel szemben a valódi megismerés hatására az ember a létezés egységét ismeri fel. „Ez arany, az meg réz:” ez a tudatlanság jele – míg a valódi tudás jele ez: „Minden arany.” Amikor a valódi tudás megszületik, minden megkülönböztetés megszűnik. (305. o.)

(**Ami fölösleges**) Tegyük fel, hogy egy nagy mangókertbe mész, hogy mangót egyél: vajon mielőtt hozzákezdés enni, először meg fogod-e számolni az ültetvény fáit, utána a fák ágait majd leveleit, melyek száma akár ezerszer ezer is lehet? Nyilvánvalóan nem, hanem azonnal nekikezdés enni. Ugyanilyen módon értelmetlen Istennel kapcsolatban belemerülni mindenféle vizsgálódásba és vitába, melyek csak arra szolgálnak, hogy az idődet elpazarold. Az ember mindig jelenlévő és legfontosabb kötelessége szeretni Istent és fenntartani az iránta való odaadást. (313. o.)

(**Szguna és nirguna**)¹⁹ Ha szívedet megtisztítottad, meglátod Istent, mint ahogy a tiszta vízben is megláthatod a nap tükörképét. A hívő egójának tükreben a mindenség formával bíró Abszolút Anyjának tükörképe látható. De a tükört tökéletesen fel kell polírozni;²⁰ ha csak egyetlen folt is marad rajta, a tükörkép nem lesz tökéletes. Mindaddig, amíg a nap csak az ego vízének tükreben válik láthatóvá, s az igazi Nap szemlélését nem lehet más-képpen elnyerni, a nap visszatükrözött képét abszolút valóságosnak kell tekinteni. Mindaddig, amíg az ego valóságos, a nap visszatükrözött képe is valóságos lesz, méghozzá nem részlegesen, hanem teljesen. A napnak ez a visszatükrözött képe az Isteni Anya. Ha szeretné elérni az Abszolút Brahmant, mely személytelen és tulajdonságok nélküli (*nirguna*), akkor indulj el ettől a visszatükrözött képtől, s tarts az igazi Nap felé. A személyes Isten, vagyis a tulajdonságokkal felruházott (*szguna*) Brahman az, aki az imádságokat meghallgatja. Imádkozz hozzá, s Ő a legmagasabb bölcsességgel fog

felruházni téged, mert ugyanennek a Személyes Istennek van egy személytelen aspektusa is, ami az abszolút Brahman. Az Isteni Energia (*sakti*), mely a mindenség Anyja, ugyanennek a Brahmannak egy másik aspektusa. Mind-ezek az abszolút egységben elmerülnek. Az Anya éppúgy adományozhat *Brahma-dzsnyánát*, vagyis az Abszolútum megismerését, mint ahogy igazi odaadást és feltétlen szeretetet is. Isten mindenképpen benseő uralkodója. Megtagadva az önzést mondj le az akaratodról az Ő akaratának a javára, s mindent elnyersz, ami után csak vágyakozhatsz!

Ha más emberekkel érintkezel, mindegyik felé szeretettel kell fordulnod, mert te abszolút egy vagy velük. Senkit ne gyűlölj! Ne tégy különbséget kaszt és krédó között! Ne mondd azt, hogy ez az ember a Személyes Istenben hisz, az az ember a Személytelen Istenben; ez az ember formával felruházott Istent imád, az az ember forma nélküli Istent; ez az ember hindu, az az ember keresztény vagy mohamedán. Ne ítélje el senki a másik embert azért, mert más hitet követ. Ezek a különbözőségek azért léteznek, mert Isten különböző embereket teremtett, akik különbözőképpen értik meg Őt. A különbség az egyének természetében rejlik. Ennek tudatában a lehető legközelebb fogsz kerülni az emberekhez, s a lehető legnagyobb szeretettel fogsz hozzájuk viszonyulni. Akkor aztán ha hazamész, lelkedben üdvösséggel teljes boldogságot fogsz élvezni. Gyűjtsd meg a bölcsesség gyertyáját szíved titkos kamrájában! Ezzel a fénnel látod az én Abszolút Anyám arcát, és ezzel a fénnel fogod látni úgyszintén önvalód valódi természetét is. Amikor a tehénpásztorok kihajtják a mezőre a falu jószágait, a tehenek egy csordává olvadnak, mintha csak ugyanahhoz a családhoz tartoznának. Ám amikor esténként hazatérnek, elválnak, és mindegyik megy a maga otthonába. Így amikor a különböző irányzatok és hitek *bhaktái*²¹ találkoznak, akkor ők is egyetlen családhoz hasonlatosak, de amikor magukban vannak, újra magukra öltik a saját hitüket és nézetüket. (343–346. o.)

•

(A részleges és a teljes) Ki tudná maradéktalanul felfogni Istent vagy akár csak tulajdonságainak bármelyikét is, legyen az elsőrendű vagy másodrendű? Miért kellene megismernünk az Ő összes tulajdonságát? Elegendő, ha láthatjuk és megvalósíthatjuk Őt. Sőt, az, aki látta az Ő Isteni Megtestesülését, magát Istent látta. Pontosan úgy van ez, mint azzal az emberrel, aki odamegy a Gangesz partjára és megérinti a vizet. Azt fogja mondani: „Láttam és érintettem a szent folyót.” Nincsen szüksége arra, hogy megérintse az egész folyót forrásától a torkolatáig. Ha megérintem a lábadat, *téged* érintelek meg. Ha odamész az óceánhoz és megérinted a vizet, az egész óceánt érintetted meg. Mint ahogy a tűz, habár mindent áthat, inkább megnyilvánul az égő

fában, mint más egyében, éppígy Isten is, habár mindent áthat, az ő Megtestesülésében nyilvánul meg a leginkább. (352. o.)

(Isten, a világ és a lélek) A *visistadvaita* szemlélet Rámánudzsa tanítása.²² Eszerint az Abszolútumot, vagyis Brahmant nem kell elkülöníteni a világtól és a lélektől. E három egyet alkot: három az egyben és egy a háromban. Vegyük például a bael-gyümölcsöt,²³ s különítsük el egymástól a héját, a magjait meg a húsát. Tegyük fel, hogy valaki meg akarja mérni a gyümölcs súlyát: az ilyen ember biztosan nem csak a gyümölcs húsát tenné a mérlegre: ha a gyümölcs súlyára kíváncsi, a héjat, a magokat és a húst egyszerre fogja lemérni. Nem kétséges, hogy eleinte úgy véljük, hogy ami mindennél fontosabb, az a hús, nem pedig a héj és a magok. A következő fokozatban úgy vélekedünk, hogy a héj és a magok ugyanahhoz a szubsztanciához tartoznak, mint amelyhez a hús. Az első megközelítés szerint azt mondjuk: „Nem ez, nem az.” Eszerint az Abszolútum (Brahman) nem azonos az individuális lélekkel, továbbá nem azonos a jelenségvilággal sem. Az Abszolútum az egyetlen valóság, minden más pedig valótlan. A következő fokozatban kicsit tovább megyünk. Látjuk, hogy a hús ugyanahhoz a szubsztanciához tartozik, mint amihez a héj és a magok is tartoznak; ennél fogva az a Szubsztancia, amelyből az Abszolút Brahmanra vonatkozó elutasító felfogásunkat merítjük, azonos azzal a Szubsztanciával, amelyből a véges lélekre és a jelenségvilágra vonatkozó elutasító koncepciókat merítjük. A mi relatív jelenségvilágunkat addig az Örök Létig kell visszavezetnünk, amelyet úgyszintén Abszolútnak neveznek. Ennél fogva, mondja Rámánudzsa, az Abszolútumot a véges lélek és a jelenségvilág kvalifikálja. Ez a *visistadvaita védánta* tanítása. (370–371. o.)

(A nedves és a száraz gyufa) Ha a gyufa száraz, egy pillanat alatt meggyulad; de ha nedves, akár ötvenszer is próbálkozhatsz, mégsem fog meggyuladni. Hasonlóképpen, amikor az elmét átnedvesítette a vágy vize és a világ tárgyai iránti szomjúság, az isteni megvilágosodás nem fog beköszönteni hozzá, bármilyen kitartóan is próbálkozzon; merő idő- és energiapocsékolás az ilyen. De ahogy sikerült felszárítani ezt a nedvességet, a spirituális megvilágosodás azonnal megérkezik. (337. o.)

(A bárányok között nevelkedett tigris) Mielőtt ide jöttél volna, nem tudtad, hogy ki vagy. Most megtudod. Isten az, aki a *guru* formájában felfedi
38 előtted valódi kiléted.

Egyszer egy birkanyáját megtámadott egy vemhes nősténytigris, és egyetlen szökelléssel a nyáj kellős közepén termett. Ám abban a pillanatban egy közelben tartózkodó vadász nyílvevesszője találta el, de még mielőtt kiadta volna páráját, világra hozta kölykét. A jószívű birkák gondjukba vették a kis tigriskölyköt, és közösen nevelgették, a bárányokkal együtt szoptatták. Később aztán, mikor a kis tigris látta, hogy a bárányok a füvet tépik, ő is követte példájukat; mivel a juhok bégettek, és a tigris úgyszintén megtanult bégetni. Ilyen módon a tigriskölyök nem tigrisként cseperedett fel, hanem a birkákhoz hasonlóan. Ha a nyáját ragadozók támadták meg, ő is a nyájjal együtt menekült. Egy nap a nyáj közelében ólálkodott egy másik tigris, és amint éppen azon morfondírozott magában, hogy melyik birkát ragadja el, csodálkozva vette észre a legelésző tigrist. Ahogy közelebb ment hozzá, a birkaként nevelt tigris félelmében elkezdett bégetni és megpróbált elmenekülni előle. Ám az igazi tigris megragadta, elvitte egy folyó szélére, és azt mondta neki: „Nézd csak meg magad, és hasonlítsd össze kerek pofádat az enyémmel: látsz bármi különbséget? Te éppen olyan tigris vagy, mint én! Neked nem a füvet kell tépkedned; a te eledeled a hús!” A fűevő tigris azonban nem hitt a másíknak. Nagy nehézségek árán az igazi tigris végül is meggyőzte, hogy mindketten ugyanabból a fajból valók. Akkor aztán adott neki egy darab húst, de a másik még csak hozzáérni sem volt hajlandó. Újra csak bégetni kezdett, és kereste, hol találhatna magának füvet. Végül azonban az igazi tigrisnek sikerült beleerőszakolnia egy falat húst; s ő, ahogy megérezte a vér ízét, azonnal feladta a fűevést és a bégetést, s felismerte, hogy ő nem birka, hanem tigris. „Micsoda szégyen: eddig a birkákkal éltél és velük együtt tépkedted a füvet!” A fűevő tigris erre valóban elszégyellte magát, aztán követte az igazi tigrist, és hasonlóná vált hozzá.

Az emberi lélek Isten gyermeke, ő azonban ezt nem tudja, s ezért úgy él, mint egy hétköznapi halandó. Fűvet enni annyi, mint örömet találni az élvezetekben és a birtoklásban; bégetni és elfutni annyi, mint hasonlóan viselkedni a hétköznapi emberekhez; elmenni egy igazi tigrissel annyi, mint menedéket keresni egy *gurunál*, aki felébreszti az ember szellemi tudatosságát, s akinek hatására felismeri, hogy az ő rokonságába tartozik; meglátni az embernek a saját arcát annyi, mint megismerni önnön Valóját. (203–204. o.)

(Fordította: Buji Ferenc)

* A részletek forrása az első kivételével: Swāmi Abhedānanda (ed.): *The Gospel of Rāmakrishna*. New York: The Vedanta Society, 1907.

¹ Swami Nikhilananda (ed.): *The Gospel of Sri Ramakrishna*. Madras: Sri Ramakrishna Math, 1942, 672. o.

² Isten.

³ „Életében megszabadult.” Olyan személy, aki már földi élete során elérte a végső célt, vagyis felismerte egységét az abszolútummal.

⁴ A *Bhāgavata purāna* az egyik hindu szent irat, s egyúttal a *bhakti*-irányzat egyik alapműve.

⁵ Az „Avadhúta” egy szanszkrit megtisztelő cím, melyet az kap, aki a természet abszolút urává válik, és aki felismeri Istent.

⁶ Az *ātman* az ember végső, isteni valója.

⁷ Parafrázis. B. F.

⁸ Vándorremete.

⁹ Az individuális lélek.

¹⁰ Szent város Észak-Indiában, Kalkuttától 1200 kilométerre észak-nyugatra.

¹¹ Vagyis a kasztelőrások alapján nem adhatott vizet egy *brāhmanának*.

¹² Kríszna.

¹³ XIX. századi indiai pénzegységek. 1 *rúpia* 16 *anna* (*áná*) volt. Az *anna* ma már nem használatos.

¹⁴ Ez a *nāma dzsapa*, vagyis az ortodoxiában használatos Jézus-ima indiai formája.

¹⁵ A papi kaszthoz tartozó személy.

¹⁶ Dzsagannáth Purí (szent város Kalkuttától 400 kilométerre észak-nyugatra) legjelentősebb temploma. Maga a kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy „a mindenség Ura”.

¹⁷ Rámakrisna a „nő és arany” sztereotíp fordulatot összefoglalóan alkalmazta a vágyak és a birtoklás kifejezésére.

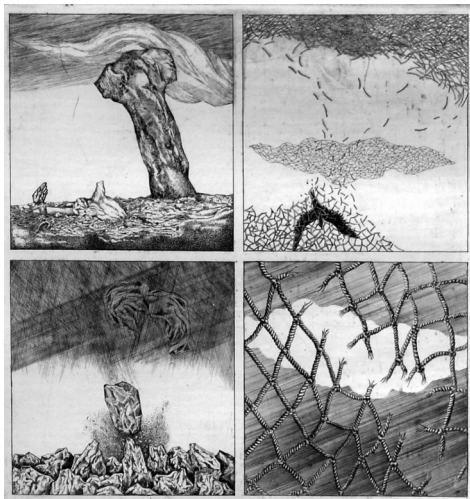
¹⁸ Az Istenség két aspektusa: a *szaguna* a sajátosságokkal felruházott személyes Istenség, a *nirguna* pedig a sajátosságoktól mentes személytelen, de személyfeletti Istenség.

¹⁹ Polírozott fémtükrökről van szó.

²⁰ A *bhakti* ösvényének követői, vagyis azok, akik az Isten iránti odaadást gyakorolják.

²¹ Rámánudzsa (1017–1137) India egyik legnagyobb bölcseleje, s egyúttal fő kritikusa annak a Sankara (788–820) által fémjelzett *kévaladvaita védánta* irányzatnak, amely Isten (Brahman) és az ember végső lényegének (*ātman*) teljes és megkülönböztethetetlen azonosságát állítja.

²² Tudományos nevén *aegle marmelos*.

AMRITA LEVELE BARTÓK BÉLÁNAK*

egy nap, tudom, hiába menekülök tovább, éppen felszállnék
a következő vonatra, de lehet,
hogy még odáig se jutok,
utolér,

nem némán surrogva, ahogy zen szerzetes nyílveoszője halad
vakon a fonott céltábla közepe felé,
és nem is az aktuális apokalipszis lovasaiként,
nehéz és sűrű trappban,

szerelemtől csatakos ágyban, vagy gyűrött és magányos
párnák között, nem,
a kvartett lassan lépdél a harmatos fűben,
a ráhangolódás percei ezek,

ezt onnan tudom majd meg, ha egyáltalán,
hogy a váróterem előtt a csellós szandáljából kilógó,
csupasz nagylábujja
nedves lesz még,

leülnek a dunaharaszti resti műanyag székeire,
csapolt sört rendelnek délelőtt,
és játszani kezdenek,
lassú, nyugodt tempóban,

és ahogy mindig ilyenkor, és csakis a zene által
hűlő helyemhez szögezve,
lemaradok a vonatról,
és mivel

nemcsak bölcs apám és önző anyám gyereke vagyok,
hanem testvére minden égből lehullott
és földobott kőnek,
a kissé túl hosszú zárótétel vége felé,

a beálló csend előtt, a fájdalmas hegedűszóló után
fekszem csak ott,
egy lenge száriban,
és meg-

halok

(Lahor, Vasútállomás, 1941)

* Amrita Sher-Gil (1913-41) indiai-magyar származású festőnő, akit az indiaiak legfontosabb modern festőjükknek tartanak, Delhiben, a Modern Művészetek Galériájában a mai napig állandó kiállítása van. Budapesten, a Szilágyi Dezső tér 4-ben született, és élt nyolc évig, majd 1921-ben szüleivel visszaköltözött Indiába. 1922-ben Bartók Béla szintén ugyanabba a házba költözött, és hat évig lakott ott, ahol többek között az I. Zongoraversenyt is írta. Amikor Amrita hazlátogatott, hogy férjül vegye unokatestvérét, feltétlenül találkozni akart rajongott művészeivel. Ady halott volt már, Bartók kedves, ám tartózkodó volt vele, lassan alakult ki a barátság, de Amrita korai halála és Bartók Amerikába távozása miatt nem fejlődhetett igazivá. Ezt a levelet soha nem kapta meg.

A FIÚSÁG VÁSÁRA

(fennálló ének) (hugenotta dallamra anyanyelvettörve)

Közülünk kivált
Kezdjük gyászbeszéd nélkül
a liturgiát

(derekas ének) (kiegyenlített énekléssel kísérettől lemaradva)

angyalszövet
a körömkaparék
azonosíthatatlan

a tetthely

a halál valahol
máshol történt
nem a testben

(lectiocontinua) (visszatért magzati keringéssel)

nagyszerű költő de rettenetes ember mondogatták neki már a felolvasáson összeakadt a nyelve utána részegen fetrengett a színpadon azt hajtogatva ezek mind szar költők ezek mind szarok ebben bezzeg nem akadt össze a nyelve lassan mindenkinek lesz egy ilyen részegség története róla ezektől ő nem rendül meg nem is mentegette nem szorul rá aki az első felsírástól menthetetlennek gondolja magát nem tudnak annyit inni hogy amikor ezt meséli összeakadjon a nyelvük csak számba veszik nem személybe ha már nem mondhatják se józanul se részegen hogy szar költő rossz májjal magát inkább nem értette ha meghala nyelv itt marad részegen utána rendül meg nem is ember mondták neki róla persze ő is jobban szereti amikor józanul retteg bár ki tudja akkor honnan tudhatná hogy csak akkor nem tud róla ha magáról sem magától sem igen józanodhatna de mi van ha csak akkor tud magáról mint

róla a tér részegült zsolozsmája az idő utána rendül csak akkor nem tud magáról ha róla sem nagyszerű költő de rettenetes az élő isten kezébe esni nyelve lassan mindenkinek a részegült tér az idő nem szorul rá utána rendül meg nem is

43

(prédikáció előtti ének) (szöveg elől dallamban kurucos bujdosással)

Holdezüst angyalok
néma fényt aratnak
leomló falaim éjig
magasodnak

(locus minoris resistentae) (közös bolygópályára állva)

nem húzom át
keresem a párnában
apám faggyúszagát

gyertyacsonkoló
sötét borul rám
köldökszinór nélkül

megyek úrsétára
a hajnal anyám
felcsukló zokogása

(prédikáció) (víz alatt körkörös lélegzettel)

a villogó kurzort nem ismerte az írógépet is elhagyta már csak kézzel írt mindent az érintéstől is bevérzett már nem kaphatott csak szűrt választott vért mikor tanult kiúttalansággal kérdezett rátőle miért épp a költőn keresztül szűri le a végső tanulságokat nem mondta hogy utolsó csak hogy végső osztott szorzott nem oszt nem szoroz hogy ott van-e utak nincsenek csak kiutak a kiutak foglya a test vándorol nem a lélek mint falvak esőzésekör megindult temetője a fiúság vására az ünnep ki a vásár komédiása ha csak nem az isten nincs idő hogy a falak közössé átmelegedjenek mert mindenestől fogva huszonegyedik századi ember vagyok és a huszonegyedik században a papoknak nem fognak hinni csak a költőknek nem kérdezett rá józan egyfeleségű apja árnyékszemélyiségére hogy akkor az legtermékenyebben gyermektelen csak

érezte magába átörökítve amint tehetősen létlenkedik akár élettartama csak várható marad mindenestől fogva az eleitől fogva helyett mindenestől apja csak beteg volt már a huszonegyedik században az örökkévalóság is csak emberemlékezet az ablak meg mindig hideg átlátszó szándékára a világot

44 tapasztotta látható jelnek madarai nehogy nekirepüljenek látja már ennyi a test átlátszó madarai melegedneka lélek megindult temetője ott van-e tapasztott madarai hogy nekirepüljenek az ötös kromoszóma karja tört el ennél mélyebben nem törhet el ember mint az örökítő anyagban a professzor csak 5q mínusznak becázte aztán akiket még maga mellé vett segítségnek a betegség hogy ott legyen a leukémia leütéssel nem kioltható villogó kurzora már csak cédáknak hívta szűrt választott férfibeszéddel a pár céda hozta hogy érintésre is bevérzett és adyt ígézett a vér salakos elemének milyen kár hogy nem szifiliszos vagyok már rég meggyógyítottal volna és adyt is jobban érteném megvan minden kornak a nagy gyógyíthatatlanjaakit egy következő század meggyógyított volna egy másik halálnemig eltántorogtatva az ösztön a testből tanult kiúttalanság a kiutak csak a kiutak ön azonosak nem oszt nem poroz az ünnep komédiása az idő a gyásza látható szándékára tapasztott átlátszó jellel apja határidőnaplójában anyja a lemondott úti célokat nem húzta át egyszerűen átírta a számokat november 22 érmindszent fehérvérsejt 1,77 vörösvértest 2,33 vérlemezke 9 hemoglobin 77 este láz két egység vér a novemberi táj vérképe az igazi haldoklás egyasszonyos történet közös nem oszt nem szoroz hogy van-e csak ösztönné tapadjon ha temetőjea fiúság megindul a falak felé az időben ha akarják lélegeztető gépre tesszük de csak a haldoklását hosszabbítjuk meg vele ady halála napja előtt pár órával halt meg a dátumokat nem húzta át egyszerűen csak átírta nem voltak elég elszántak mindenestől csak eleitől fogva a temetésén rengeteg palástos pap de csak az árnyékhoz hanyatló isten volt szűrt választott végakarát a kívánság utolsó a vég akarat osztott szorozott nem oszt nem szoroz hogy ott van-e utak nincsenek csak kiutak a kiutak foglya a test vándorol nem a lélek mint falvak esőzészkor megindult temetője a fiúság vására az ünnep ki a vásárkomédiása ha csak nem az isten nincs idő hogy a falak közössé átmelegedjenek az ablak meg mindig hideg átlátszó szándékára a világot tapasztotta látható jelnek madarai nehogy nekirepüljenek látja már ennyi a test átlátszó madarai melegednek a lélek megindult temetője ott van-e tapasztott madarai hogy nekirepüljenek az ösztön a testből tanult kiúttalanság a kiutak csak a kiutak ön azonosak nem oszt nem poroz az ünnep komédiása az idő a gyásza látható szándékára tapasztott átlátszó jellel közös nem oszt nem szoroz hogy van-e csak ösztönné tapadjon ha a fiúság megindul a falak felé az időben mínuszból közös istent hogy átmelegítse a vér hiányzó alakos elemének

(ráfelelő ének) (balassi nehéz boros lélegzetével)

csak lombzúgás legyen
a ráfelelő ének
hogyan az árnyékot

45

mit nappal egész
testtel dicsértemne féljem
a zsoldtáros sötétben

hol a fénynek
már csak hazaútja van
jössz sebbel-lombbal Uram

(záróének) (éhezve morzsás torokkal)

Apám és a szifilisz hím prostituált utolsó
szavai a felhőben törlés után is megmaradnak
Nem tudom fölismerik-e egymást Ez állapot
mozdíthatatlan már Befejezett mondat A halál

szót nem az elmúlásra használja
hanem a bűnre Nincs mese
nincs egérút Az irgalom egy lepke
hullámverés-hangja végtelenítve

(áldás) (spescontra tenor)

innen most tovább indulsz
a továbból is tovább
a mobilodnémára állítva
kítartóan rezeg
az ingzsebben
helyettesíti szíved
a végtelen holtvágányán
egy mozdulattal húznak
a századelős bonctermi fényre
valaki csöndesen ennyit mond:
igen, ez az Ő teste

(sár)

érezni a sár anyagát és látni a sár anyagát az esti fényben esti anyag a sár
ezt kell látnod reggelre kifakul és megszárad és le hull ruhádról magad után

46 Balázs Imre József

hullatod el darabjait
cipőd talptérképéről
este koncertfények esőben
tett séták és ruhákra fröcs-
csent kérdéssorok anyaga
csak arra vár hogy megfor-

HOPINAP

máld elküldd az első második harmadik világba megfigyelni hogy viselkedik
az özőnvíz mélyén lapul a sárözön hosszú időbe telik míg leülekszik elcsen-
desül a felszín és feljön a nap csónak vagy siklasz a víz színén bűvár vagy lent
sétálsz és földdé szilárdult sárban hagyod mélyedéseid

(füst)

föld alá rejtett füst itatja át a göröngyöket ott bennük a láng emléke kemé-
nyebb tartósabb lesz a föld s ha fentről úrból nézed látod csak a feszültséget
ami lassan szétveti

köréje gyűlnek vonzza őket a füst ettől emberek ha szarvas hogyha méh ha
kősza vámpír inkább menekül távolról néz a gomolygásba
középen a tűz a lángok fölött formák körben vöröslő bőrhomály kívül a fal
mely véd falánk kíváncsi szellemektől

(hangsúly)

dobolások lüktetések suttogások csendek vezetnek be minden találkozást ott
feszül a hangok súlya dobhártyádon

lentről nézel felfelé hajad szemedbe hull a jelentést hajad alól a szem beszéli
testeddel találkozik egy dallam ott az emlék térdedben könyöködben combod
izmaiban zuhanások emléke a bordák közé szorult levegőben

a hangok irányát keresve böngészed izmok csontok hajszálak előzménylistáit
nevet találsz a változásaiknak és nevükből rájuk ismersz

(könny)

felfele sírsz az égbe a felhőkbe így lesznek egyre sósabbak a felhők széleiken
kristályok ülnek a széleken ülünk

sugárzó kristályos mozdulattal érinted meg azt ami a testből megmarad le-
játszod néhány búcsú zongorafutamodását

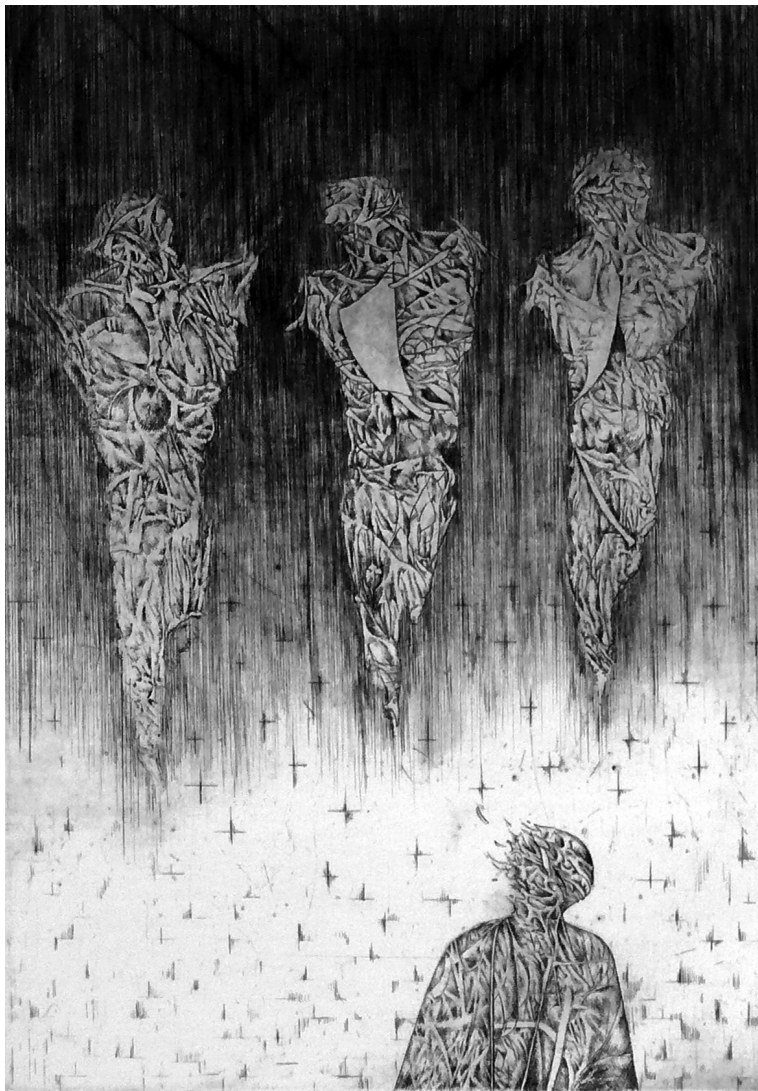
öt méterre tőled zúg el egy sötétkék repülő fagyott hangja lassan olvad fent
tavadban

(kijátszás)

kijátszani az időt nem ugyanaz mint kijátszani az időtlenséget a játék lendületével utazni lent a nap tekintete alatt

beférkőzni a füvek közé nem ugyanaz mint kinőni közöttük próbáltál már utat törni két fűszál közt érezted a rád vetülő árnyék súlyát hal- 47
lottad egymáshoz dörzsölt hátuk érdes horzsolását

elbeszélgetni egy széssel nem olyan mint mikor ott ül benne az akinek súlya ránehezül az akinek emlékétől megreccsen akitől megbillen de nem dől el soha

A REMÉNYHEZ: Félreélés

Az Ájulás Napján a Zárt Palócok nem bírják, nem bírják tovább, feláldozzák szellemeiket, kitagadott isteneiket, filozófusaik gyatra emlékeit, megtagadják a Nagy Hagyományt, amelynek húsból és nádból emeltek szobrokat, lovakat esznek és pajtákát gyűjtanak fel, a disznókat a sersistergő erdőbe kergetik, aláaknázzák templomaikat, félnek és félnek és félnek és mindez jólesik nekik, jó félreélni, suttogják ilyenkor nedves tornácaikon, tömjénbe mártott utcáikon, és pár napra elhiszik és pár napra megszűnik, hogy munkanélküli, hogy szociális támogatás, hogy városaik közepén csak a lerombolt gyárak maradtak, ahol eladták magukat vagy száz évvel ezelőtt, ahol fejlődést hazudtak a pöcegödörök felett, a döggutak felett, ahol színt adtak a felejtésnek, az önfeladásnak, amiért később rájuk zárták a megyét, hogy ki ne jöjjenek onnan, nehogy reménytelenséggel fertőzzenek, nehogy betegséget sírjanak a nagypolgárok fülébe, nehogy rontsák a vért, nehogy rárontsanak, nehogy az Ájulás Napján ne bírják tovább és tegyenek valami valóságosat, valami máshogy emberit, nehogy ablakot nyissanak egy másik univerzumba, hogy ferde igéjükkel más lényeket is megrontsanak, az Első ilyenkor megfesti őket, az Üvegyárban hatalmas vásznak kifeszítve, az Acélgárban hatalmas vásznak kifeszítve, a Bányagépgyárban hatalmas vásznak kifeszítve, a cigány gettóból gyerekeket hozat a vásznakat lesimítani, gyerekeket hozat festéket keverni, gyerekeket hozat sírni a felnőttekért, az egész megyéért, a romos buszokért, a semmi- arcokért, a Hátrahagyott addig a kreatív rombolás közepén menti az emlékeket, beszédet mond a bánya bejáratánál, a rendőrségnél, a zsidó temető előtt, beszédet a kórház parkolójában, beszédet '56-ban, '89-ben, beszédet bármikor, csak legyen már pár percre, pár órára egyénisége az anyaföldnek, ragyogó aurája a porladó tömbházaknak, a hegyeknek, legyen tiszta hit a Belső Trianon helyett, a romlott, szétrontott érvonal helyett, hogy találjanak új, töményebb hazát a régi helyén, töményebb embert magukban;

az Ájulás Napján a Zárt Palócok elmennek a falig, átrombolnak több rendszerváltást, lerombolják a pszichés gátakat, és félnek és félnek és félnek, új meséket mondanak a hegyekről, emberevő fákról, mosolygó medvékről, akik a környéken újra megjelentek, farkasokról, akikbe a sortűz áldozatai költöztek be, és lelkieken felégnek akkor a Palóc Városok, a Palóc Mezők, megégnek akkor a Hamisak, ha csak pár napra is, és gyógyít a koszos levegő, ha csak pár napra is...

átkelés a nyugati gerincen

(részletek)

*„A hanyatlás formái elképzelhetetlenek.”
(F. Kafka)*

/zuhan

azt hiszed, magadra hagylak.
állsz a pad mögött, oldalra
fordulsz, támaszkodsz.
egykor talán aszkéták éltek itt.
a szél másképpen zúg, idegennek
látlak, idegen leszek magam is.
a szemközti magaslaton
üres barlangok.

ezzel kezdődik minden.
a szívverésem hallgatom.
alattunk vízfolyás, a partra
köveket halmozol. ne lépjem át.
ahogy távolodsz a reggeli fényben.
korlát, meredély, vízbe nyúló ágak.
magányos vagy, akár egy Friedrich-alak.

a levelek széle csillog. a fák
mögé, a távoli mélybe gyűlnek
az árnyékok. nincs még dél,
mire összepakolunk. óvatosan
tartom fel a törékeny negatívot.
apró, sötét pont. mintha zuhanna.
az előhívással hetekig várok.

/olvadás

innen fut szét az összes árnyék.
gyökerek lassú kúszása. álmomban
mélyre ások és hallgatom. ez még nem
az a sötét. ébredés után az égre látni.
a sátor falán könnyű, tavaszi dér.

napokig egyetlen ösvényt követünk.
az ér végül patakká szélesedik,
a gázlón reszkető körvonalak néznek
vissza rám. mint akire különös
emlékeket bíztak. a mederben
egykori gleccserek moraja.

a fénybe állított test mind ilyen.
előttem fenyő lélegzik,
az ujjak kinyújtva, kutatón.
a nap a szomszédos völgy felett.
a tűleveleket sárral gyúrom egybe.
egyszerű szavakat őrzök.

BORGES ÁLMOK

ha felébred éjszaka
a festő kalapban hajol fölé
karcos szemcsékkal
hasadt vászonra fest
elnagyolt templomot
tompa alkonyattal
azt látja ha felébred éjszaka

kinéz az ablakon
a gyümölcsök héja alatt
a szövetek lassú bomlása
később lesz tapasztalat
Hamletre nem emlékszik
Fortinbras sem lett király
látja ahogy meddő
kertekben tétován biceg

a korlátlan alkonyat
szembe jön vele a hídon
sűrűsödő szédülésekkel
az időtlenségbe vezet

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) a 20. század elején az ország egyik legkorszerűbb iparvidékét építette ki Tatabányán. A gazdasági siker azonban meglehetősen elmaradott társadalmi viszonyokkal párosult. Miképpen viselhet egy kapitalista nagyvállalat erős feudális jegyeket? Írásomban a MÁK Rt. két világháború közötti tatabányai társadalmát vizsgálom Kónya Lajos és Gáll István művein, valamint a rendelkezésre álló szakirodalom alapján. A kérdést eddig elsősorban levéltári források alapján vizsgálták.¹ Ugyanakkor ritkán fordul

Macher Péter 53

TATABÁNYA BÁNYÁSZ- TÁRSADALMA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT A SZÉPIRO- DALOM TÜKRÉBEN

elő, hogy egy helytörténeti téma vonatkozásában több szépirodalmi mű is készül. A történésznek pedig élnie kell a felkínált lehetőséggel: szépirodalmi művek kiváló forrásul szolgálhatnak a számára, amennyiben a fikciót sikerül a valóság talajára állítani.

A MÁK Rt. 1891-ben alakult egy kisebb Borsod megyei bányavállalkozásként. A vállalat figyelme azonban hamarosan a Dunántúlra terelődött, és 1896-ban a Komárom vármegyei Alsógalla község határában megnyitotta az első bányaknát. Ez tekinthető a tatabányai szénbányászat kezdetének, mely meghozta a vállalat számára a remélt gazdasági áttörést. A beruházás eredményeként modern iparvidék épült ki a bányatelepből, a MÁK Rt. részvényeit pedig a századfordulótól már nem csak a budapesti, hanem a genfi, bécsi, párizsi és londoni tőzsdén is jegyezni kezdték. 1901-ben pedig egy francia tőkéscsoport is megjelent a MÁK Rt. tulajdonosai között.²

A vállalat a két világháború közötti időszakban már több leányvállalat, valamint számos, a szénbányászati tevékenységhez szorosan, illetve egyáltalán nem kapcsolódó üzem tulajdonosa volt. A MÁK Rt. 1937-ben mérlegfőösszeg és árfolyamérték alapján is az ország legnagyobb vállalatának mondhatta magát, a nemzetközi porondon pedig Európa ötven legnagyobb cége között tartották számon.³ A vállalat három részre tagolódott: a fővárosi vállalatközpont, a Tatabányai Bányagazgatóság, valamint a Borsod megyei üzemek alkották. A MÁK Rt. ötven éves fennállásának az 1946 és 1948 között végbement államosítási hullám vetett véget. A részvénytársasági formában működő vállalatot több lépcsőben államosították.

A bányanyitás a térség mindennapjait is jelentősen megváltoztatta. Alsógalla-bányatelepből 1902-ben megalakult Tatabánya község. Az új település

Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida községek közé ékelődött, az ipari fejlődés következtében pedig össze is épült a többi községgel. Mindez jelentős közigazgatási problémákat eredményezett a térségben. Tatabánya esetében tehát az urbanizáció közép-kelet-európai típusa, és nem pedig nyugat-európai változata valósult meg. Ugyanis Nyugat-Európával ellentétben a térségben az iparosodás nem nagyvárosokat hozott létre, hanem nagyfokú népességkoncentrációval bíró ipari körzeteket.⁴

Tatabányán kiépült a MÁK Rt. társadalma, élén a bányai igazgatóval, aki a MÁK Rt. központi vezetését képviselte. A hierarchia csúcsán a szakmai munkát irányító tisztviselő réteg állt. Ebbe a kategóriába tartoztak a mérnökök, üzemvezetők, irodavezetők. A tisztviselői kar tagjait a havidíjas altisztek követték: aknászok, felvigyázók, lőmesterek, üzemek segédmesterei, irodai segédalkalmazottak tartoztak ebbe a rétegbe. A gyári altisztek a legértékesebb szakmunkások közül kerültek ki és jelentős szerepük volt a termelés közvetlen irányításában. Az altisztek által rétegződött a munkásság is, ugyanis egy szinttel feljebb álltak a vállalati hierarchiában a hétköznapi munkásokhoz képest. Utóbbiak legnagyobb része bányamunkásként dolgozott, de ide tartoztak a külszíni munkások, iparosok és gyári gépkezelők is.⁵ A vállalat társadalmi rendszere merev volt és csupán egy szempontból számított „demokratikusnak”: akinek felmondtak, annak el kellett hagynia szolgálati lakását és távoznia kellett a bányatelepről is. A MÁK Rt. számára megszűnt létezni. Ez igaz volt a bányai igazgatóra éppen úgy, ahogy a csillemmunkásra.

Kónya Lajos (1914–1972) író, költő Felsőgallán született alig néhány hónappal az első világháború kirobbanása után. Édesapja kalandvágyó életmódja miatt a család számtalan alkalommal költözött: az 1920-as években például tatabányai bányászokkal együtt Észak-Franciaországba távoztak, ám ezt követően a Dunántúl különböző pontjain tűnt fel a Kónya család. A fiatal költő a soproni Evangélikus Tanítóképzőbe járt, költői pályája 1945 után ívelt fel. 1950-ben és 1953-ban egyaránt Kossuth-díjban részesült, 1951 és 1954 között pedig az Írószövetség főtítkára volt. Befolyását pedig mi sem bizonyítja jobban, minthogy ebben az időszakban Rákosi Mátyás szomszédja volt.⁶

Kónya gyermekkorának egy részét, valamint felnőtt ifjúkorát töltötte Tatabányán. Élete végén írta meg gyermekkorát feldolgozó *Kicsi a világ*,⁷ valamint tanítóképzős időszakát felölelő *Soproni évek*⁸ című önéletrajzi regényeit. Utóbbi műve már posztumusz jelent meg. A *Kicsi a világ* tatabányai vonatkozásait tekintve inkább Felsőgalla paraszti társadalmát ábrázolja a szerző, Tatabányának, a bányatelepnek csupán egy rövid alfejezetet szentel. A *Soproni évek*ben már nagyobb hangsúlyt kap Tatabánya, a kötetben a szerző már egy egész fejezetet fordít a bányatelepüléshez kapcsolódó emlékeire. Mindkét regényének novellafüzér jellege van, ugyanis kisebb, egymáshoz lazán kapcsolódó történetek sorozatai alkotják mindkét művét.

Gáll István (1931–1982) Budapesten született, gyermekkorát azonban Felsőgallán töltötte, ahol édesapja magyart tanított a helyi polgári iskolában. Gáll leghíresebb regénye az 1976-ban megjelent *A ménesgazda*, melyet Kovács András filmesített meg 1978-ban. A szerző ugyanebben az évben kapta meg a Kossuth-díjat is. Érdekesség, hogy 1977-ben Tatabánya Városi Tanács díszpolgári címmel tüntette ki Gáll István író, valamint a hasonló nevű Gál Istvánt, a Tatabányai Szénbányák igazgatóját a várossá egyesítés 30. évfordulója alkalmából.⁹

Gáll *Kétpárevezős szerelem* című novellaciklusa 1958 és 1961 között keletkezett, majd 1962-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. Elbeszéléseiben egy tatabányai bányászcsalád történetét dolgozta fel a '30-as évektől a '60-as évekig. A novellaciklus néhány elbeszélését újra megjelentették 1982-ben, Gáll halálának esztendejében, de már a szerző novellaválogatásait tartalmazó *Kalendárium* című kötet részeként.¹⁰ A novellák közül a *Lizi*, a *Bébkák esztendeje*, valamint a *Törvény* címűek helyszíne Tatabánya, a további művek már 1945 után, az új politikai rendszerben játszódnak. Az *ÁBÉCÉ* a szerző utószava a *Kalendárium*hoz, melyből megismerhetjük családjának és gyerekkorának történetét, valamint Tatabányához köthető élményeit. Az *ÁBÉCÉ* egyúttal fontos adalék a szerző novelláinak keletkezéstörténetéhez is. Míg Kónya regényeinek önéletrajzi jellege egyértelmű, Gáll itt utal novelláinak személyes vonatkozásaira. A MÁK Rt. Tatabányájáról az első, *Lizi* című novella ad társadalomrajzot. A továbbiakban is elsősorban ezen művét kívánom elemezni. Gáll novellái erősen átideologizáltak: elbeszéléseiben fontos tényező a bányászok tőkések elleni osztályharca, amely végül a Vörös Hadsereg 1945-ös bevonulásával győzedelmeskedik. Azt azonban maga is hangsúlyozza a novellaciklus második felében, hogy nem teljesen az a társadalmi berendezkedés valósult meg, amit az osztályharc résztvevői egykoron elképzelték.

Kónya Lajos és Gáll István között mindössze egy generációnyi különbség van: Kónya fiatal felnőttként, illetve sorkatonaként élte meg a '30-as éveket és a II. világháborút, Gáll viszont még gyermek volt ezen időszakokban. Tatabányán és Felsőgallán töltött fiatal éveik ugyanakkor mindkettőjük számára meghatározó élménynek bizonyultak. Tragikus hasonlóság a két szerző között, hogy mindketten viszonylag fiatalon, ötvenes éveikben járva hunytak el, egy évtizednyi különbséggel.

Tatabánya és a bányatelep látványa, kinézete Kónyánál és Gállnál is egyértelműen negatív jegyeket visel magán. „Így volt ez a szomszédos Jácint, Nefelejcs, Rozmaring utcában, ahol a virágot csupán ezekből az utcanevekből ismerik a gyerekek. [...] Egyforma utcák, házak, ajtók. Egyforma sűrű falak,

levegőtlen kertek. Szennylé, szénpor, dróthálós kerítések. És felnézni sem érdemes [...] A felhők hasa füstös [...]”.¹¹ Gáll az *ÁBÉCÉ*-ben is elismerte, hogy sose tetszett neki Tatabánya, ott gyerekként sem érezte jól magát.

Azonban Kónya sem fest pozitívabb képet: „A Mésztelep egyébként is
56 irgalmatlanul füstös és bűzös, a mészégető öt kéménye, a cementgyár, a bauxitcement- és karbidgyár ontja a füstöt és a gázt... szürkék a háztetők, mindent bevon a mész és a cement zúzmarája”.¹²

Kónya és Gáll egyaránt tesznek utalásokat a tatabányai szénbányászati kezdeti időszakára. „Lizi apja gránér volt. Amikor a milléneumkor bécsi tőkével megindult a bánya, morva és osztrák előmunkások vezették a fejtést”.¹³ „Hiszen itt van kéznél a bányatelep, mely négy falut köt össze, rátelepülve határaitra, mint egy kis Amerika, csillapíthatatlan éhséggel nyeli a bevándorlókat”.¹⁴ Figyelemre méltó, hogy Kónya később is használja a „kis Amerika” metaforát, a felvidéki Szógyénből származó apja Tatabányára kerülése vonatkozásában.¹⁵ Gáll és Kónya fentebb arra utalnak műveikben, hogy a tatabányai bányászati telepített munkások alkalmazásával vette kezdetét, akik az Osztrák-Magyar Monarchia különböző területeiről érkeztek. A különbség legfeljebb annyi, hogy amíg Kónya a „kis Amerika” metafora használatával igyekszik némi pozitív töltést is adni, addig Gáll nem él ilyen lehetőséggel.

Gáll megemlíti a gránereket, akik szlovén nemzetiségű vājárok voltak és a bányanyitási időszakban Dél-Stájerországból, Dél-Karintiából, valamint a mai Szlovéniát magába foglaló Krajna tartományból érkeztek. Létszámuk 1898-tól nőtt meg jelentősen, amikor a MÁK Rt. felvásárolta a Stájer-Trifaili Kőszénbánya Rt-t és annak munkásait áttelepítette Alsógalla-bányatelepre.¹⁶ A gránerek kezdetben, mint bányászszakmunkások, mereven elhatárolódtak a többi fizikai munkástól, különösen a segédmunkásoktól. Dél-német jellegű viseletük is megkülönböztette őket a többiektől. Az idő múlásával azonban folyamatosan asszimilálódtak. A *Lizi* példájából láthattuk, hogy az 1930-as évekre a gránér öntudat már csupán emlék maradt, az ezt követő időszakban viszont már a tatabányai köztudatból is kikopott. A novellában való említésük ezért ritka értékes történeti adalék.

Érdekes megfigyelni, milyen társadalmi pozícióból szemléli a két szerző a MÁK Rt. hierarchiáját és a bányatelepen lakók életkörülményeit. Gáll novelláinak főhősei munkások, ez meghatározza a műveinek szemléletét is. „A szemben lévő házban, a hat ajtó közül a bal szélső mögött Magosék laktak”.¹⁷ Az elbeszélő a legjellemzőbb munkáslakástípust, a hatlakásos házakat jelöli meg szereplői lakhelyeül. A közbeszédben csak „hatajtós házaknak” nevezték őket, melyek hat szoba-konyha-kamrás lakást alkottak. Ezekben a közös használatú mellékhelyiségek, az ólak és a padlásfeljáró az épület végében voltak. Valamennyi lakrészhez tartozott hátsó udvar és kis előkert,

ezek azonban olyan kicsik voltak, hogy komolyabb termelői tevékenységet nem lehetett rajtuk végezni.¹⁸

Lizi apjáról a következőket írja az elbeszélő: „A társai azóta már altisztek, ő meg lecsúszott, bányász maradt.”¹⁹ „Apád már altiszt lehetne, ha...”²⁰ A Gáll novelláiban szereplő bányászok már az altisztek pozíciójára és járandóságaira is vágyakozással tekintenek. Külön kiemeli a szerző a termestert: „A Hatos Telep ura a termester volt, gangos házban lakott a Fő utcán”.²¹ A novellákban és a valóságban is a termester felügyelte a rendet a bányatelepen, a Bányaiigazgatóság megbízásából, a vállalat nevében bírságokat is adhatott. Egyúttal közbenjárt a munkások lakásaival kapcsolatos igények (festés, új kályha beszerzése stb.) ki-elégítésében. A *Lizi* című novellában is érződik, hogy a bányászok félik, mert minden azon múlik, hogy támogatja-e a kérésüket vagy sem. „Mások állandóan a nyakára járnak a termesternek, és semmit se kapnak...”²²

Az altiszti lakások sokkal komfortosabbak voltak a munkásokéinál. Az ilyen típusú házak előszobáiba egy fedett előtornácon keresztül lehetett bejutni. Ezt a kívülről is szembeötlő különbséget hangsúlyozza Gáll, amikor „gangos” házról ír. Az előszobából nyílt a konyha, a kamra, a WC, valamint az egyik szoba. Altiszti lakásokban általában két nagyszoba mellé tartozott egy kisszoba is. Jelentős különbség volt a munkásházakhoz képest, hogy a több szoba lehetőséget adott az egyén számára a privát szféra megélésére. Az altiszti lakások már pincével is rendelkeztek.²³

Gáll novelláiban a vállalat tisztviselői már szinte megközelíthetetlen emberek. Olyan vállalati alkalmazottak, akik térben is határozottan elkülönülnek a többi társadalmi rétegtől. „Lizi egyszer-kétszer járt a Tisztviselő Telepen is. Ó, istenem! Azt a szépséget! [...] Árnyas parknak is beillő kertekben csodás villák állnak, mesterséges sziklakertek apró várakkal, [...] a kertben pedig üvegházak, a kertész feléje bámult, már mozdult, hogy kapával a kezében odajöjjön a kerítéshez, erre ő eliszkolt, mert nem tudott volna mit mondani, hogy miért leskelődik”.²⁴

A tisztviselői lakásokban már három- vagy négyszobás lakások voltak, az udvari részeken pedig külön cselédszoba állt rendelkezésre.²⁵ Gáll műveiben a tisztviselői házak már egy elérhetetlen jólét, szinte egy másik világ szimbólumai. A *Törvény* című novella cselekménye már közvetlenül a szovjet Vörös Hadsereg 1945. évi megérkezése után játszódik. A történetben Lizi fia, Dzsudi besurran egy tatabányai tisztviselőházba és nem tud szabadulni a látvány hatásától. Szinte egy új világ nyílik meg előtte. „[...] Dzsudi többször fellopózott a mérnökök üres lakásába, és báméskodott. A sarokba tolt bútorok, a sértődött csend, a hófoltos parkett, a leszakadt redőnyű üres ablakok:

mindez olyan érdekes és titokzatos”.²⁶ Már az erre látogatók is felfigyeltek a tatabányai tisztviselői villák különlegességére. Ugyanebben az időszakban például egy újságíró Tatabányára látogatott, és a települést kertekkel és ligetekkel övezett „külön kis világnak”, valamint fürdő- vagy nyaraló-
58 helyként jellemezte,²⁷ Gállhoz hasonlóan tehát a kertek látványát emelte ki. Az újságíró megállapításaiban volt igazság, viszont a figyelmét a munkáskolóniák már elkerülték, azok pedig jelentősen változtattak volna az összképen.

Kónya Lajos a tanítóképző elvégzését követően rövid ideig állás nélkül maradt. Végül a második világháború kirobbanását követő hónapban, 1939 októberében kapott írnoki állást a Tatabányai Bányaigazgatóság nyugbérosztályán. Ezzel maga is betagozódott a vállalat hierarchiájába, állása altiszti beosztásnak felelt meg. Ezzel magyarázható, hogy munkásokról szinte alig tesz említést regényeiben, azokkal nemigen érintkezett. A MÁK Rt. társadalmát is ebből az altiszti pozícióból szemlélte. „[...] Tatabányán már nagyon nagy rang volt tisztviselőnek lenni. Az ember, a fiatal kivált, napidíjas írnokként kezdte, ha nem voltak úri összeköttetései, meg is maradt ebben az »altiszti« fokozatban, legfeljebb havidíjassá léptették elő. Jogvégzett, diplomás emberek éltek ebben a kasztban, s nem lehetett feljebb törniük”.²⁸

A téli időszakban Kónyát áthelyezték az építkezési osztályra. A szerző itt sem rejti véka alá, mennyire irigykedett a tisztviselők pozíciójára: „Az építkezésnél Bánki Béla volt a főnök. Komoly, nagy tekintélyű tisztviselő [...], úr, akinek járt a tiszti fürdő, a tiszti kaszinó... Magamban eleget háborogtam, a tatabányai kasztrendszer az országos állapotokon is messze túltett. De úgy igazgatták itt sorsunkat, hogy már az »altiszti« minősítés is hallatlan rangot jelentett, örült, aki megkapta a jegyét az altiszti uszodába, s beléphetett az altiszti kaszinóba.”²⁹ Itt Kónya a társadalmi megkülönböztetés egy további külső jegyére utal, ami a szabadidős szolgáltatások igénybevételénél volt megfigyelhető. A MÁK Rt. külön tartott fenn tisztviselői és altiszti kaszinót, a strandon pedig külön volt medence a tisztviselőknek, az altiszteknek és a munkásoknak.³⁰

Kónyánál is megjelenik a térmester alakja, de mivel a szerzővel azonos a társadalmi helyzetük, ezért nincs akkora magasságokban, mint Gáll noveláiban. A térmester által közvetített dolgozói igények viszont Kónya hivatalába érkeztek be. „Közben állandóan szólt a telefon, amelyen a telep térmesterei és a vállalat különböző alkalmazottai jelentették be igényüket: ablaküvegezést, két szoba közötti ajtóvágást, bádog ereszcatorna megjavítását, tetőcserép-foltozást. S mi felvettük ezeket a rendelkezéseket.”³¹

Mint láttuk, Kónya Lajos többször használja a „kasztrendszer” fogalmát. Sokatmondó tény, hogy Zsoldos Ferenc (1906–2007), aki szintén az 1930-as években állt alkalmazásban a Tatabányai Bányaigazgatóság

bányatárspénztáránál, saját visszaemlékezésében szintén él a „kasztrendszer” fogalmával. Megerősíti Kónya azon állítását is, hogy az iskolai végzettség önmagában nem volt elegendő a magasabb álláshoz, illetve a társadalmi felemelkedéshez.³² Mindez azért is figyelemre méltó, mert Zsoldos, bár tisztviselői állásban dolgozott, visszaemlékezésében egyértelműen a Kónyánál leírt társadalmi jellemzők köszönnek vissza. 59

Gáll István egyáltalán nem említi a kasztrendszert, az *ÁBÉCÉ*-ben viszont egy társadalomtudós pontosságával írja le a korabeli tatabányai társadalmi viszonyokat. A lényegét talán még Kónyánál is határozottabban kiemeli. Kérdés ezek után, valóban létezett-e kasztrendszer az ország egyik legmodernebb iparvidékén? A MÁK Rt. ötven éves tatabányai működése alatt több generáció nőtt fel; kevés esély volt azonban arra, hogy munkás szülőnek altiszt, illetve altiszt szülőnek tisztviselő legyen a gyermeke. Az előzőekben is láthattuk, hogy némi szerencsével és befolyásos pártfogókkal volt némi esély a munkahelyi és társadalmi előrelépésre. Ez azonban keveseknek adatott meg.

A MÁK Rt. azért nem támogatta például a bányatelepen egy polgári iskolai tanfolyam megindítását, mert akkor a társadalmi mobilizáció révén az iskola diákjai elhagyták volna bányászszüleik foglalkozását, a MÁK Rt-nek viszont szüksége volt munkaerő-utánpótlásra.³³ Azt is láttuk ellenben, hogy Tatabányán nem feltétlenül az iskolai végzettség volt a döntő a munkahelyi/társadalmi besorolásnál. Arról nem is beszélve, hogy sikeres társadalmi mobilizáció esetén az egyén továbbra is magán viselte származásának bélyegét ebben a merev hierarchiában.

Láttuk, Kónya a „kasztrendszer” mellett a „kis Amerika” metaforát is használja. Még akkor is, ha ez édesapja katonatársaitól hangzik el. A „kis Amerika” egyértelműen a nagyfokú modernizációra kíván utalni. A „kasztrendszer” viszont az ellenkezőjét, az elmaradottságot fejezi ki. Hogyan lehet jelen a kettő egyszerre? Kónya a 19. század végétől végbenő sajátos közép-európai modernizációt fejezi ki a két ellentétes jelképpel. Jürgen Kocka a két világháború közötti amerikai és a német magántisztviselő réteget vizsgálta.³⁴ A két ország gazdasági fejlődése hasonló volt, társadalmi hagyományai azonban jelentősen eltértek. Németország társadalma a közép-korig visszanyúló, rendies jellegű volt, ezért sok feudális magatartásforma élt tovább. Így míg a magántisztviselők az Egyesült Államokban lényegében a munkásság egy felső szintjét képezték és saját szervezeteket sem hoztak létre, addig Németországban a magántisztviselők élesen elhatárolódtak a többi társadalmi osztálytól.³⁵ A magyarországi társadalmi fejlődés pedig földrajzi helyzeténél fogva is a német mintát követte: a gazdasági fejlődés a feudális, rendies magatartásformák továbbélésével párosult. Ez a magyarázata annak,

hogy a két világháború közötti Tatabányán egyszerre lehet beszélni „kasztrendszeréről” és „kis Amerikáról”.

Kónya Lajos és Gáll István művei két különböző társadalmi szemszögből láttatják a MÁK Rt. két világháború közötti társadalmát. Szerencsésnek mondható, hogy ugyanarról az időszakról több elbeszélő forrás áll rendelkezésünkre. Még jobban járnánk persze, ha a korábbi időszakokból is elérhetőek lennének hasonló források. A két szerző közül Kónya írásai tűnnek tényszerűbbnek, Gáll – mint fentebb utaltam rá – igyekezett egyértelmű ideológiai keretet biztosítani itt vizsgált műveinek. Mindketten a szocialista időszakban alkották meg retrospektív elbeszéléseiket, ennek ellenére az általuk közölt társadalomrajz hitelesnek mondható.

¹ SIMONIK Péter, *A Népháztól a Gőzfürdőig. Munkásjóléti intézmények a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén 1896–1945*, Tatabánya, 2017². (Tatabányai Levéltári Kiadványok 16.)

² BEREND Iván – RÁNKI György, *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900–1914.*, Szikra, Budapest, 1955, 180.

³ KÖVÉR György, *Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében = A felhalmozás íve*, szerk. Uő., Új Mandátum, Budapest, 2002, 346. (Nagyítás. Szociológiai Könyvek 43.)

⁴ BELUSZKY Pál – GYÖRY Róbert, *Magyar városhálózat a 20. század elején*, Dialóg Campus, Budapest, 2005, 57.

⁵ SIMONIK, *I. m.*, 60.

⁶ MAJTÉNYI György, *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010, 241.

⁷ KÓNYA Lajos, *Kicsi a világ*, Szépirodalmi, Budapest, 1970.

⁸ KÓNYA Lajos, *Soproni évek*, Szépirodalmi, Budapest, 1973.

⁹ Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára XXIII. 1. Tatabánya Városi Tanács, tanácsülési jegyzőkönyv, 1977. október 10.

¹⁰ GÁLL István, *Kalendárium*, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

¹¹ GÁLL István, *Lizi = Uő.*, *Kalendárium*, 300.

¹² KÓNYA, *Soproni évek*, 335.

¹³ GÁLL, *Lizi*, 302.

¹⁴ KÓNYA, *Kicsi a világ*, 9.

¹⁵ *Uő.*, 177.

¹⁶ Kiss Vendel, *Az iparfejlődés és a környezet összefüggései Komárom-Esztergom megyében = Ember, természet, gazdaság Komárom-Esztergom megyében*, szerk. ANTON Attila, Gescher Kft., Budapest, 2014, 92.

¹⁷ GÁLL, *Lizi*, 300.

¹⁸ SIMONIK, *I. m.*, 88.

¹⁹ GÁLL, *Lizi*, 302.

²⁰ *Uő.*, 307.

²¹ *Uő.*, 306.

²² *Uő.*, 307.

²³ SIMONIK, *I. m.*, 87.

²⁴ GÁLL, *Lizi*, 305.

²⁵ SIMONIK, *I. m.*, 87.

²⁶ GÁLL István, *Törvény = Uő.*, *Kalendárium*, 386.

²⁷ SIMONIK, *I. m.*, 87.

²⁸ KÓNYA, *Soproni évek*, 329.

²⁹ *Uő.*, 359.

³⁰ SIMONIK, I. m., 60.

³¹ KÓNYA, *Soproni évek*, 360.

³² Dr. ZSOLDOS Ferenc *bányatárspengztári tisztviselő visszaemlékezése a vészkorszakról = Tatabánya a II. világháborúban*, szerk. RAVASZ Éva, Tatabánya, 2006, 90. (Tatabányai Levéltári Füzetek 9.)

³³ SIMONIK, I. m., 154.

³⁴ Jürgen KOCKA, *Angestellte zwischen Faschismus und Demokratie. Zur politischen Sozialgeschichte der Angestellten. USA 1890–1940 im internationalen Vergleich*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977. (Kritische Studien Zur Geschichtswissenschaft 25.)

³⁵ BÓDY Zsombor, *Egy társadalmi réteg születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1898–1938*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 40.

1969 tavaszán jelent meg az akkor még *Forrás* című „Komárom megyei antológia” első száma, melynek szerkesztésével a kiadó (a Komárom megyei Tanács v. b. művelődésügyi osztálya) az 1967-től ott dolgozó gimnáziumi

62 Monostori Imre

PAYER ISTVÁNRA EMLÉKEZVE

tanulmányi felügyelőt, az ELTE-n magyar–francia szakot végzett, akkor a negyvenedik évében járó Payer Istvánt bízta meg. (Payer a Kalocsához közeli Uszód községből került Budapestre, az egye-

tem után a Népművelési Minisztériumban dolgozott, majd Tatabányán a gimnáziumban tanított, aztán a Belügyminisztérium polgári alkalmazottja volt. Tagja az MSZMP-nek, egy időben munkásőr. 1970-től tanított is: a megyei pártbizottság oktatási igazgatóságán „marxista esztétikát” adott elő.) Kezdetben a *Forrás* antológia szerkesztése körül sokan serénykedtek, legalábbis így-úgy részt vettek benne. Az alapító (vagy ahhoz közeli) szerkesztők a következők voltak: a Dorog melletti Leányváron élő Sárándi József költő (aki az egyetemen már lapszerkesztői rutint szerzett és ismeretségei révén folyamatosan biztosította a fiatal – főleg budapesti – értelmiségi nemzedék itteni szereplését); Ravasz Éva muzeológus, helytörténész; Szántó Ferenc helytörténész; Papp Albert festőművész, tanár; Gombkötő Gábor újságíró; valamint (pár évvel később) Győri László költő, könyvtáros. Azaz, valamilyen helyi erők, a megyében élő tollforgatók. (A megyei pártbizottság és a megyei tanács *akarta* ezt az antológiát a sok rossz és fölösleges irodalmi kacat után [talán csak az egyetlen számot megért *Idők* volt kivétel 1963 szeptemberében]; egyébként is közeledett a Tanácsköztársaság 50. évfordulója.)

Ez a tatabányai *Forrás*, majd (1971-től) *Új Forrás* antológia ahelyett, hogy néhány szám, egy-két év után annak rendje és módja szerint csöndben kimúlt volna, kemény tíz éven át bírta az antológia-létet (a színvonal persze eléggé hullámzott, ám az összkép föltétlenül pozitív), majd 1979-ben – évente hatszor megjelenő – országos terjesztésű *folyóirattá* vált, lépett elő, s íme: évi tíz megjelenéssel mára megérte az 50. születésnapját.

Akárhogy is: kellett az indulás éveiben, másfél évtizedében valami titokfélének lennie – gondolhatnánk –: hogyan történhetett mindez ekként? Nos, ha itt volt titok, akkor a titok neve: Payer István. Közéleti működésének ez a valószínűleg legfontosabb szakasza és halálának ideje is kerek évszámokba foglalható (2019-ből visszanézve): néhány hét múlva (május első napján) 35 éve lesz, hogy meghalt, s 1969 tavaszától 1984 tavaszáig – azaz 15 éven át – ő volt a tatabányai *Forrás*, majd *Új Forrás* felelős, illetve főszerkesztője.

Akkortájt – szellemi értelemben legalábbis – nem érezhette magát biztonságban az ember; még a hatalmat birtoklók sem. Mégis mindenki úgy tett, mintha szilárdan állna a lábán, s magabiztosan járt-kelt a világban, mintha a legnagyobb rendben állna a szénája. Pedig csak ritkán állt 63
rendben. Sőt! Legtöbbször valamilyen nehezen megfejtendő nyomás
alatt kellett élnie. Nos, éppen ebben a paradoxonban volt elrejtve
Payer Istvánnak mint felelős (majd fő-) szerkesztőnek a legnehezebb ke-
resztje. S talán ma már azt is megfogalmazhatjuk: személyes tragédiája. Hi-
szen az egyik oldalon ott volt a hetvenes évekbeli fiatal (főként budapesti)
értelmiségiek erősen rokon szellemű, a fennálló politikai rendszer
által megszabott mozgásteret és beszédmódot tagítani akaró csoport-
jainak (akik nem egyszer adták legjobb írásaikat a valójában a második
nyilvánosságot jelentő, Tatabányán szerkesztett *Új Forrás*nak) szellemi
és erkölcsi kívánalmai; a másik oldalon viszont a hatalom legtöbbször
ugyan kedélyeskedő, ám kötelességszerű éberséggel figyelő apparátus-
ának rendre előforduló leckéztetései. Nos, Payer István szívből
egyetértett ennek az új, „pártfogók nélküli” értelmiségi nemzedéknek
szellemi törekvéseivel, s mindent megtett, sok mindent vállalt azért,
hogy az innen jövő kéziratok java megjelenjék az *Új Forrás*ban, ám –
értelemszerűen – nem hagyhatta figyelmen kívül a hatalom ilyen-
olyan képviselői utólagos elszámoltatásának rendre ismétlődő proce-
dúrát sem. Hiszen az ő legfőbb kötelességei közé tartozott – mindig
így érezte, racionális megfontolásból s helyénvalóan – a lap színvo-
nalának tartása mellett magának a lapnak az *életben tartása* is, pél-
dául védelme a túlzó radikalizmustól. Ezt a két malomkö közötti
öröklődést vállalta másfél évtizeden keresztül. S régóta meggyőződés-
sem, hogy korai halálában (szívroham, még az 55-öt sem töltötte be)
szerepet játszott ez a permanens készülődés a sose tudni, mikor jövő
elszámoltatásra, ennek az állandó idegfeszültségnek, szorongásnak a nyo-
mása, vibrálása.

Mint szerző, nemigen fitogtatta világirodalmi és esztétikai képzett-
ségét, tudását. Mindössze három írása jelent meg az *Új Forrás*ban tizenöt év
alatt. Az első – régi ifjúkori munkája – a legsúlyosabb és legérdekesebb: *Né-
hány megjegyzés A takácsok című Heine-vershez*. (1971/1.) A jegyzetekből ki-
derül, hogy egyszer már megírta ezt a valóban eredeti fölfedezését (l.
Filológiai Közlöny 1961/3-4; *Heine takács-dalának egy ismeretlen fordítása*),
ám máig friss és tanulságos ez az aprólékosan filologizáló tanulmány. (Külön
érdekessége – ma már úgy mondanám: szépsége – a hegeli-marxi termino-
lógia mint nyelvi közeg és forma, amely tükrözta Payer István világnézeti in-
dítatását.) A második cikke egy kiállítás megnyitó: szerkesztőtársának
és barátjának, Papp Albertnek Fényes Adolf Terem-beli tárlata alkalmából.

Szép és egyszerű szöveg ez, felfűzve a marxista esztétika filozófiai alapvetéseire. (1977/2.) A harmadik írás (1982/4.) Plohn József egykori hódmezővásárhelyi fotográfus esztergomi és komáromi vándortárlatáról szól. (Ez a kitűnő alföldi mester összeszedte a városa körül még élő 1848–49-es honvéd veteránokat és megrendítő erejű portréképeken mutatta be őket az utókornak.) Payer István az esztétikai és kultúratörténeti tanulmányok megjelölése után cikkében eljut az akkori jelen nagy társadalmi kérdéseihöz, például az ifjúság hazafias nevelésének ügyéhez.

A Payer–Sárándi-féle *Új Forrás* már antológia korában is – bátran dicsérhetem, mivel akkor még nem voltam tagja a szerkesztőségnek – érdemes és szép kulturális vállalkozás volt. És ne felejtsük el, egy olyan „bányászvárosban”, amely korábban jószerével minden valódi irodalmi értékteremtést nélkülözött. (Esztergomnak, Tatának és Komáromnak viszont bőven voltak – több évszázados – kulturális hagyományai.) Payer István kitalált (megkeresett, megtalált) egy remek jelszócsokrot a jeles prózaíró, Nagy Lajos 1927-ben alapított (rövid életű) *Együtt* című folyóiratának beköszöntő nyilatkozatából, amely így szól: „Élet, politika, művészet – ez hármas egység. Oszthatatlan, felbonthatatlan és tagadhatatlan.” S az *Új Forrás* komolyan vette ezt a szerkesztői eszményt, ami – ha a „politika” értelmét a „polisz” jelentésének tartalmi elemeiben keressük – ma is érvényes lehet. Másfelől a *Forrás* címválasztás utalt az úgyszintén 1927-ben Esztergomban Bányai Kornél (részben Féja Géza) szerkesztette *Forrás* című irodalmi antológiára, amely végül Budapesten jelent meg, főként budapesti szerzőkkel. Ilyenformán – jelképesen – kerek történetté formálódott ez a tatabányai *Forrás*-születés: a budapesti („országos”) és a megyei, a helyi irodalmi értékek egységének megvalósítási igényét is kifejezte. A gyakorlatban pedig hamarosan az egész Kárpát-medence szellemiségének, sőt az „ötágú síp” eszményének vállalását is jelentette.

Feltűnő, hogy a tatabányai *Forrás* / *Új Forrás* antológia már a kezdetektől folyóiratszerűen szerkesztődött. Sokszor választott életszerű, fontos témákat, s értelmes válaszokat keresett. Mégpedig gyakran a tehetséget mutató pályakezdő értelmiség életérzéseit tükrözve, közvetítve. Különösen a „Szomszédságban” rovat volt erős és érdekes, sőt úttörő (legalábbis ezen a tájon) jó pár éven át: a Kárpát-medencei, szomszéd országokbeli magyar és nem magyar irodalmak számról számra, folyamatosan kaptak helyet a lapban. Ennek az antológia-folyóiratnak értékei közé tartozott még a helytörténet és a szociográfia, s értékesek voltak a képzőművészeti összeállítások, szemlék, kritikák is. A szépirodalmi összeállításokban elsősorban Sárándi József nyersen megformált „lázító” versei, valamint (kicsit később) a Féja Géza- és Váci Mihály-kultusz eseményei keltettek feltűnést. Jóllehet az *Új Forrás* egy provinciában szerkesztődött, maga nem vált provinciálissá: ki tudott tekinteni

mindig a teljes valóságra. Nem arról van szó persze, hogy nem jelentek meg benne rossz vagy „vonalas” írások (megjelentek), ám az összképet nem ezek határozták meg. S még egy fontos jellegzetesség: Komárom megye valamirevaló íróinak, helytörténészeinek, képző- és iparművészeinek, fotósainak állandó szereplési lehetőséget biztosított ez a műhely, valódi érték nem kallódott el körülötte. (Mindez egyébként állandó itthoni, belső nyomás alatt zajlott: a helyi dilettánsok itt is nyomultak [volna] folyamatosan.) De távolabbra (és konkrét személyekre) is tekinthetünk: az *Új Forrás* „nemzedéki” lapként már a korai időktől kezdve nevelő iskolája, műhelye volt a bárhonnan jött íróknak, költőknek, szociográfusoknak, kritikusoknak, irodalomtörténészeknek, történészeknek, képzőművészeknek, filmeseknek, művészeti szakíróknak; egyszóval – jó színvonalon – betöltötte hivatását.

A számomra a szerkesztői kezdetet jelentő évben (1979-ben, harmincnégy évesen) szó szerint boldog voltam, hogy egy olyan elit társaságnak, mint amilyen az *Új Forrás* szerkesztősége volt, magam is tagja, munkatársa lehetek. Ez az érzelmi állapotom Payer István életében nem változott. Még korábban, a hetvenes évek elején-közepén kerülhettem a látókörébe, amikor is – a 314-es számú Ipari Szakmunkásképző Intézet tanáraként – a megyei pártbizottság oktatási igazgatóságán működő egyéves „marxista-leninista esztétika” speciál kollégiumnak (az 1974/75-ös tanévben) igazgató-mozgó hallgatója voltam. Már írásaim is meg-megjelentek, s ezt a heti egynapos pótiskolát szívesen és komolyan vettem. Payer tanár úr irányításával jó és hasznos volt ez a képzés, Arisztotelésztől Bergsonig, Hegeltől Lukács Györgyig mindenfélét olvastunk, s mindezeket (vagy éppen Jancsó Miklós filmjeit) megbeszéltük. Ekkor tűnt fel Pista éles humora, sőt szarkazmusa, amely olykor fékezhetetlen volt. Nemigen ismert tilalomfákat, a marxizmus is kritizálható volt előtte, sőt általa is, szűkebb körben pedig „baloldali” személyek és politikai kurzusok is terítékre kerültek.

Szerkesztőként nagyon hittem Payer István főszerkesztőnkben. Életvidám (néha persze dühöngő) s talpig becsületes férfiú volt. A csak nagyon ritkán fölvelt fekete, gála („vőlegényes” – mondotta ő), mellényes öltönyét leszámítva (ebben ment temetésekre és bírósági tárgyalásokra) szinte mindig ugyanazt a barna kordbársony nadrágot hordta. Feltűnően alacsony termetű volt, ráncos arcú, kefefrizurát és ódivatú barna szarukeretes szemüveget viselt. Elmaradhatatlan kellékként jó nagy, szintén barna színű akatáskát cipelt. (Kellott is egyszer-kétszer a sok dokumentum, például amikor 1979 őszén egy mentősökről szóló riportot következményeként az Országos Mentőszolgálat egymás után kétszer perelte a lapot. Pista ez alkalmakkor is a „vőlegényes” öltönyében vonult el Esztergomba, a megyei

bíróságra.) Emlékezetes együttléteink voltak a rapszodikus időpontok szerinti szerkesztőségi üléseken túl az évről évre visszatérő hivatalos lapértékelések a minisztérium és a pártközpont képviselőivel és a megyei vezetőkkel a megyei tanács székházában (mely lapértékelések után egy kelleme-
66 sen [habár egyre élénkebben] zsongó talponállóban, már zárt körben, megérdemelten kijárt néhány kis- és nagyfröccs); no meg a szintén évente rendezett sajtónapi mulatságok, melyeknek a fő koordinátora a megyei pártbizottság és a megyei lapkiadó vállalat volt ugyan, s leginkább a megyei napilapot ünnepelték (akik erre az alkalomra belső terjesztésű különszámot jelentettek meg, melynek a lényegi mondani- és látnivalója a női meztelenség sokoldalú – szöveges és képi – bemutatása volt), de tudomásul vétetett, hogy – legalább egy estére – egyenrangú vendégként az *Új Forrás* munkatársai is a „nagynevű” (nagyfejű) emberek között ehetnek-ihatnak kedvükre.

Payer István a legjobb főszerkesztők közé tartozott. (Tudom, mert jó párat közelebről ismertem.) Programja volt, hosszú távra is érvényesen. Szenvédelye volt a tervezés (számtalan vázlatot, beadványt, tervezetet, beszámolót, kimutatást s egyebeket írt), tudta, milyen folyóiratot kíván szerkeszteni. A minőségi munka megszállottjaként tevékenykedett. Ha egy jó, netán kitűnő kéziratra bukkant, úgy ragadta magához azt, mint valami különleges leletet. De az összes kéziratot hazavitte, és otthon, csendben, ceruzával a kezében olvasta el valamennyit. A következő alkalommal elemezte, értékelt a kínálatot a kéziratokra írt jegyzetei alapján. A szerkesztőségbe betért szerzőkkel igazi humanistaként bánt: türelmesen magyarázott – néha a magyar helyesírást is –, biztatta a kezdőket, javítgatta a fogalmazásokat. Lapzárták közeledtével, de még a betördelt levonatok revíziójakor is izgatottan nevetgélve váltogatta szemüvegeit: áthúzott, javított, utasított, telefonált, a készülő lapszám minden porcikájára személyesen ügyelt. Levegő, élet volt körülötte, személyiségét sajátos atmoszféra vette körül. Bámulatos, már-már gyerekes volt a lelkesedése. Egy-egy negatív élmény vagy rossz hír csak ideig-óráig kedvetlenítette el, gyorsan felül tudott kerekedni ezeken s újra kezdte szövögetni újabb terveit. Közben ki nem fogyott a finom iróniából, a szellemes fricskákból, az elmés tréfákból. Ráadásul az önironiája is egészségesen működött. Talán azért tudott mindenkinek megbocsátani, mert önmagán is tudott nevetni.

Payer István bátorsága és belső ereje a félelmei és szorongatásai közepette mutatkozott meg igazán. Azokban a lélektani helyzetekben, pillanatokban, amelyekben le tudta győzni félelmeit és szorongásait, azaz le tudta győzni önmagát. Védőernyőt jelentett a szerkesztőség felett, egy személyben vállalta az *Új Forrás*nak mint alkotó műhelynek minden gondjábólját. Velünk örült, és tartotta a hátát, ha kellett, szerkesztőtársaiért is.

Az idén lenne 90 éves.

Valamikor a 19. század utolsó harmadában, vagy a 20. elején, de biztosan a kiegyezés után egy vidéki gimnáziumban tett látogatást a tankerületi felügyelő. Németóra volt, szigorú kérdésekkel érdeklődött a nagyhatalmú vendég, ám nem jutott szinte semmire. „Tanár úr! – mondta a reglama szerinti beosztottjának, ezek a gyerekek egyáltalán nem tudnak németül.” „Nem is fognak, amíg én itt leszek!” – húzta ki magát a felettébb hazafias – engesztelhetetlenül 48-as – tanár nagy öntudattal, de hogy lett-e folytatása a diskurzusnak, arról nem szól a história.

Egy másik emlék szerint, amikor *A száműzött Rákóczit* össztűz fogadta, akadtak olyan felhorgadt – a könyvet aligha látott, de a hírért hallott – atyafiak, akik kutyáikat a harmincéves, a pályája elején álló, de rögvest hírnévre vergődött történésről nevezték el, s pokolra kívánták azt az embert, aki a „nagyságos fejedelem”, no meg vele együtt a minap – majd’ húsz éve! – holtában hazatért „magyarok Mózese”, Kossuth apánk nevét, emlékét így meggyalázza.

Szó mi szó, hatalmas szellemi perpatvar volt ez a századelőn. Létezett – öt éve már – a *Nyugat*, izmosodott a polgári radikalizmus, amelynek némely képviselője is Szekfű Gyula könyve mellé állt azon melegében, aztán eltelt hat-nyolc esztendő – egy világháborúval, meg az ország összeomlásával közben –, s akiknek *A száműzött Rákóczi* tetszett, a *Három nemzedéket* már alighanem máglyára küldték volna a legszívesebben. Mert az utóbbi kötet egy rendkívül magas szinten előadott históriai múlt-vízió volt akkor, s nem volt – szaktörténeti értelemben – mindenben „igaza” ugyan, ám a koncepció a történelem folytonosságtudatát őrzők számára megejtően hihetően mutatta be az utóbbi évszázad magyar „hanyatlástörténetét”. Így aztán – akarta, nem akarta a szerző – könyve az új rend egyik szellemi fundamentumává – amolyan kötelező olvasmánnyá – lett kivédhetetlenül. Szekfű Gyula a Horthy-kor vezető történésze, a *Napkelet* munkatársaként, majd a *Magyar Szemle* szerkesztőjeként, a máig jó szívvel olvasható hatalmas szintézis (a *Hóman-Szekfű*) egyik, a Mátyás uralkodásának kezdetétől való rész szerzőjeként a

N. Pál József 67

ESZMÉNYEK JEGYÉ- BEN, A FILOLÓGIA BÜVÖLETÉBEN

Monostori Imre: *Szekfű Gyula
a változó időkben. Életmű -
fogadtatás - utókor,*

1913–2016

kor szemléletének alakítója lett, s ez a kép – követség Moszkvában ide vagy oda – az 1945 utáni historiográfiai értékelésre is rávetült, a hetvenes-nyolcvanas esztendőig biztosan.

68 Monostori Imre munkája egyedi könyv. Sokat gondolkoztam, de hozzá hasonlítható alkotást nemigen tudnék említeni. Nem életrajzi, nem historiográfiai, nem recepciótörténeti monográfia ez, mégis mindegyik valamiképp. Mert aki e közel hatszáz lapos, nagyalakú kötetet figyelmesen elolvassa (gyanítom: alapos előismeretek szükségesek hozzá!), az Szekfű életét, pályáját, s a hozzá való tudományos, eszmei, ideológiai-politikai viszony változásait is részletesen megismerheti a kezdetektől a munka befejezésének pillanatáig – még 2017-es kiadványra való hivatkozás is akad a szövegben! –, ami több mint évszázados história immár. Tudományos, vagy szemléleti bravúrnak nevezem ezt inkább, nem tudom, de azt igen, hogy e határokon táncoló – avagy „határsértések” sorát elkövető – produkció olyan szellemi élményt ad, ami nagyon hiányzik nekünk, ha nemigen óhajtunk tudni e hiányról, akkor is. Ez a könyv a veszni látszó „nagy történet” megírásának a lehetőségébe vetett hitet csempészi vissza valamiképp.

Szekfű Gyula ebben az értelmezésben, mint ahogy a valóságban is, „tizenkilencedik századi” látásmódtól és ethosztól determinált lélek volt, akárcsak tudóstársa, Horváth János. Nem értékítélet, nem minősítés ez, ténymegállapítás csupán. Nyitott volt intellektuális értelemben, több nyelven tájékozódó, rendkívül olvasott, nagy műveltségű koponya, ám a liberális-radikális, az ész kultuszának bűvöletében élő „haladás-elvet” nem osztotta sem 1918–20 előtt, sem utána, de a látszólagos pályaforduló ellenére, még – ezt gyanítom – 1945-öt követően sem. A biztonságot adó, sugalló, „jól kipróbált” eszmények megtartásában, azoknak megfontolt reformjában hitt, világképét a 19. századi tapasztalaton nevelkedett látás határozta meg. „Egész-elvű” szemlélet volt ez, gyökeresen magyar nemzeti – és nemzeti célú – bázison, amit a szellemi-művészi modernség és a „progresszió” jelenségei nem bonthattak meg igazán. Szekfű, bár szakmai, módszertani tekintetben nagyon is újítónak tetszett a századelőn, a „minden egész eltörött” adys jajszavára igencsak gyanakodva nézett, ahogy a *Nyugat*, vagy a polgári radikális *Huszadik Század* igénybejelentésére is. Valójában az „ezer év” tudata ideáljának folytathatóságában, új, lehetséges módozatának kialakíthatóságában gondolkodott, így míg kora romantizáló, nyilvánvalóan ásatagnak tartott történeti-szereptudati illúzióival engesztelhetetlenül szemben állt, az eszményekben való élés ideáját nem adta fel, s történetírói hozzáállását is ez vezérelte jól kivehetően.

Monostori könyve azért is egyedi, mert nem ennek az életműnek és változó megítélésének a „széjjeldekonstruálásával” bajlódik, ahogy az szinte

elvárt mostanában, hanem nyíltan vállalja a „nagy történet” elmondásának kísérletét, a szekfűi korpusz törvényszerűségének megfelelően. Mit szólnak munkájához az „igazi” történészek, nem tudom, ám azt, hogy a szerző irodalomtörténész eredetileg, még a kötet javára is válhat, ki merem jellemleni. Persze nem úgy irodalmár, ahogy e szakmában manapság szokásos annak lenni, esztétikai, poétikai, narratológiai stb. problémákkal nemigen foglalkozott soha, amit több évtizede művel, az eszmetörténethez, a művelődéstörténethez, vagy a sorsunkról való gondolkozás történetéhez áll közelebb talán – igen sokszor irodalmi művek bázisán. Németh László életművének a kutatójaként a legismertebb – s efféle minőségében róla a legtöbbet tudó szakember, ez biztos –, de vele kapcsolatban sem a regények, drámák szövegszerű sajátosságai, hanem az életút eszme- és sorstörténeti összetevői foglalkoztatják elsősorban. Németh meg Szekfű legnagyobb szellemi ellenfelének számított egy időben – a történész is annak tartotta-e az író, nem tudom, de szerintem nem –, a vele kapcsolatos cédulák, adatok évtizedek óta gyűltek tehát, a tapasztalatok összegzésének kísérletéhez már ez is elég lehetett. Egy szemlélet – a Németh László-i szemlélet – értelmezői elkötelezettségének intellektuális és morális „ellenpróbája” is lehetett (volna) ez a mű ezek szerint, ám jóval több lett ennél. Tudtam, hogy készül, részeket is olvashattam belőle több helyen, de a Kortárs Kiadónál megjelent *Közelítések* című gyűjtemény méretűre gondoltam csupán. Amivé lett, megdöbbenett, mert a szorgalomnak, a teljességre való törekvésnek ezt a fokát – szégyellem, de így van –, még a példás filológiai igényességéről, fegyelmezettségéről ismert Monostori Imréről sem tudtam elképzelni.

Ami – nekem – bámulatos. Mintha világképe „másik felét” írná meg a Németh László-féle felfogáshoz többször tanúsítottan közel álló, de – akárcsak Szekfű, az ellenpólus – híven katolikus szakember úgy, hogy hitével és intellektuális identitásával soha sem kerül szembe. Tán azért nem, mert – dokumentumok ezreit szemlélve is – az embert, az embert vezérlő szándékokat, törekvéseket akarja megérteni elsősorban, s nem saját – nyilván Németh László által is alakított – felfogásához, mint előfeltevéshez alakítja az anyagot mindenáron. S ez az a pillanat, amikor a genesisében irodalomtörténeti szemlélet a segítségére lesz. Egy eszmetörténettel foglalkozó irodalmár olyan, a száraz tényeken „túlmutató” összefüggés-gyanúkra hívhatja fel a figyelmet ugyanis, amit a szaktörténész nemigen tehet meg. A történész tényekben, dokumentumokban, forrásokban gondolkodhat csupán, mondandóját – jó esetben – ezeknek összegyűjtése, forráskritikai összevetése, elemzése nyomán bonthatja ki, sugallnia, sejtetnie nem szabad, ha van szituáltsága, szemléleti elkötelezettsége

– rendszerint van, Szekfűnek is volt –, akkor sem! A történész a forrásokból kihozható történetet – ítélkezésként – nem „gondolhatja tovább”, ha nincs kielégítő válasza valamire, be kell vallania, hogy ennyire jutott. Az irodalmár-gyökerű historikus ennél „szabadabb” lehet, az adott, elmondani vágyott história emocionális, egzisztenciális – dokumentumokkal pontosan soha sem igazolható – háttéréről, összefüggéseiről is érvényesen beszélhet akár, ám mindazt, amit tesz, a szigorú értelemben vett szaktörténetírással soha sem szabad összekevernie.

Nos, Monostori Imre nem keveri össze. Nem gondolja, hogy e könyvvel szakmabeli történésszé lett volna visszavonhatatlanul, még csak hódoló elismerésekre sem óhajtozik, ahogy Németh László melletti másik mestere, a diszciplínák között, az óvénél sokkal szélesebb körökben való ide-oda járkálásáról közismert Vekerdí László sem óhajtozott soha. Jut eszembe, Vekerdí beszámolóját, „recenzióját” – ha tehetném – igencsak szívesen olvasnám e könyvről, bár arról, miről beszélne a vélhetően terjedelmes szöveg, semmi kétségem nincs. „Égnek emelné” a maga kavargóan zseniális, ám mindig lényegre törő modorában, s kijelentené: ha valaki normális ember normális könyvet akar olvasni sorsunk utóbbi száz évéről, ezt a monumentális dolgozatot bármikor nyugodtan előveheti.

A munka nemcsak a historikus művét, de az egykor volt ember alkatát is elemzi, bemutatja nekünk, s ami „mellékterméknek” indult valaha – harminc éve? – az egy századnyi eszme- és gondolkodástörténet tanúsítványává lett mára, s Monostori fölfogásáról, értékszemléletéről való vallomás is, s ez az összetett szándék az eredetileg irodalmár szerző „szerencséje” alighanem. Mert hőse és ő „rokon lelkek” lehetnek-lehetnek, a világ, mint rendezett csoda lehetősége ideájának vállalásában egészen biztosan, amiről csak a már emlegetett tizenkilencedik századi lélekkel lehet vallomást tenni persze. Szekfű Gyula sem volt szaktörténész a későbbi reglamák szerint ugyanis, noha e diszciplína követelményeinek is tökéletesen megfelelt. „Minden idők legnagyobb magyar historikusaként” szokás amolyan közmegegyezészerű udvariassággal emlegetni őt, amivel egyetértek, ugyanakkor elmondható, hogy – első könyve, a *Serviensek és familiárisok* (1912) kivételével – minden híres munkája esszé a szó Németh László-i értelmében. Azt, hogy az esszében a téma csak egy nagyobb tét csatateré, épp ő – Németh – jelentette ki a nagy ellenfélről 1940-ben írt kicsi könyve első oldalán, s ebbéli elgondolását az egész addigi szekfűi életművön kérlelhetetlen kritikával végig is toltta aztán. Egy „kurucos” szemlélet számára könnyen azonosítható, ugyanakkor a saját fölfogásához minden ízében hozzáigazított tárgyalási pozíció volt az íróé akkor, s mint intellektuális-morális ítélet – önkörében – minden szegmensében érvényesnek tetsző. Miben nem volt igaza Némethnek mégsem, ezt könyörtelenül elősorolja Monostori, miközben a szekfűi és a Németh László-i, amúgy

nagyon eltérő világ szerkezetének struktúrájára – s annak hasonlóságára – is fény derül. Arra, hogy e két – különböző eszmei gyökerű, indíttatású, pozíciójú és eltérő észjárású – ember „üdvörténeti alapú” gondolkodása, szereptudata, és a szellemi folyamatokat befolyásolni kívánó szándéka a mélyben nagyon is összeért. Mindketten hatni akartak a korukra (és 71 nem csak valamely tudományos problémát „megoldani!”), hitték, hogy az írói, a történelmi szó nem lehet falra hányt borsó csupán, lelkük és közösségük „üdvét” a szakmai (és írói) sikereknél is fontosabbnak vélték egész életükben. S csalódottan, eszményeik vereségének tudatában haltak meg mind a ketten. Szekfű Gyula korábban, egy feloldhatatlan sorsképlet szorításában, magányosan, Németh László két évtizeddel később, látszólag megbecsülve, „népszerű” szerzőként, de mégis csüggedten. Szakmájukat, hivatásukat nem önmagában létezőként – és valami „tudományos versenypályaként”, ahogy ma szokásos – képzelték el, „nagyobb ügy” érdekében beszélő esszéisták voltak ők bizony javíthatatlanul. Szekfű a történetírás felől – Némethénél jóval nagyobb szaktudással persze! –, Németh meg a „szellemi organizátor” remélt szerepe felől – Szekfűénél jóval nagyobb agyi kapacitással és kitekintéssel –, eltérő módszerrel, alkattal, felfogással, de összevethető-összehozható emberi és nemzeti szándékokkal.

S ez az a szándék, amit Monostori e könyve – meg a korábbiak tanúságtétele! – révén összehozott. Ezt a sok száz oldalt csak ennek tudomásulvételével és ennek fénytörésében érdemes elolvasni! Mert nem a vagy-vagy intellektuális-erkölcsi választáskényszeréről, hanem egy összetett folyamat rendkívül gazdag filológiai bázison való rekonstrukciójáról van szó itt, no meg egy gondolkodásmód, egy emberi, alkati tragikum – morális-tudósi – felmutatásáról, aminek a tanulsága ma is a sorsunkba vághat.

Mivel is indít a szaktörténelmi babérokra nem pályázó, ám a történettudomány illetékességét bevallottan is túllépő szerző? Azzal, hogy „saját lapjában”, a tatabányai *Új Forrás*ban 1984-ben megjelent Nagy Endre-dolgozatot idézi nagy nyomatékkal. Ama rövid – a maga korában vélhetően alig észrevett – tanulmány arról beszélt még a Szekfű-centenárium kapcsán, hogy minden jelentős életműnek kell, hogy legyen központi eszmei magva, vagy – mondjuk – tőkesúlya, amit, ha felismerünk, „az életmű teljes koherenciáját” is megérthetjük. Nagy Endre – az ifjú, még nem marxista Lukács György és Lucien Goldmann után – a „világlátás” fogalmát használja erre, egy olyan – a világlátás meghatározta – értékvonatkoztatást, amelynek látószögében a vizsgált anyag, téma szerkezete megvilágosodik, értelmet nyer, elrendeződik, s még az egymásnak látszólag ellentmondó részletek is egybehangolódnak. Eme világlátás maximumát a

nagy művészeti alkotások – esetleg a filozófiák – érhetik csak el, de egy történelmi vagy irodalomtörténelmi mű – gondoljunk Horváth Jánoséra, bár ezt már én mondom – sem esélytelen erre ezek szerint. Mert ha világlátását öntörvényű módon működteti a szerző, akkor műve hallatlan koherenciával, műalkotás-szerűen él, s mint ilyen, „szakmailag” alig-alig, legfeljebb egy hasonló erejű és öntörvényű világlátás felől nézvést lesz „cáfolható”. (Ilyen lehetett Németh Lászlóé is nyilvánvalóan!)

Nos, ki vitatná, hogy Szekfű Gyula legismertebb munkái – s most nem a *Magyar történet* három és fél kötetére gondolok az ötből elsősorban – ilyen „műalkotás-szerű”, már-már „esztétikai” érvényű produktumok, s nemcsak azért, mert a szerző káprázatosan tudott írni is. Akár *A száműzött Rákóczi*, *A magyar állam életrajzát*, a *Három nemzedéket*, a *Bethlen Gábor*-könyvet, vagy a *Forradalom utánt* nézzük, olyan, szerkezetileg körbezárt, különböző korban, témában született, de ugyanazon világlátás vezérelte dolgotat látunk, ami csak a legjobb művészeti alkotásoknak sajátja. Igaza van-e Szekfűnek a könyvekben, szaktörténelmi viták tárgya lehet – az is volt, s az máig! –, ám hogy e viták vehemensebb felének (és e viták nagy része mindig „vehemens” volt!) folytonosan világnézeti, szóval „világlátási” eltérések, szembenállások voltak – máig is azok? – a vezérlői, efelől kétségünk ne legyen! (S ezeket a vitákat is mind-mind végigköveti s értelmezi Monostori!)

Szekfű Gyula élete és műve az eltérő világlátások szálkeresztjében létezett, állt – vagy nem állt – jött önmagáért, lett vita tárgya 1913-tól 2016-ig, hogy a könyv időhatárait írjam ide én is –, s hogy folytonosan – így vagy úgy – elítélés, magasztalás, szóval polémia tárgya lehetett-lehet, nos, ez épp az emlegetett szabott „világlátás” s annak művekben megszólaló következménye létezésének a tanúsága nekem. Szekfű a világképformáló történészek közé tartozott, meglehet, ebben volt javíthatatlanul tizenkilencedik századi, ahogy a nála nemzedékkel ifjabb, hozzá hasonlóan világképformáló szándékú Németh László is tizenkilencedik századi volt valamiképp. Ő már a huszadik század összes ellentmondását készen kapva, Ady nyomán – s leghívebb „tanítványaként” –, de ugyanannak a morális készletének és készenlétnek a körébe zárta, ami mégis a végtelent – s az egyetlen lehetséges utat – jelentette a számukra egyben.

Szekfűt nemcsak a tudományos előmenetel foglalkoztatta tehát, de hatni akart olvasóira, tanítványaira, történetpolitikai értelemben is – a szerző az esszéit történetpolitikai tanulmányoknak nevezi következetesen –, s a magyar történelemről való diskurzus egyik leginkább karakteres formáját hagyta reánk. Olyan elbeszélsmódot, ahol a történelemről való szó és a jelenről való ítélet karöltve jár, lévén, hogy a históriáról és a jelenkorról valló embert ugyanaz a látószög határozza meg. Így aztán Szekfű Gyuláról beszélni is egy világlátásról szóló vallomás/ítélet lesz szinte, ha mégoly rengeteg,

ügynevezett szakmai érvet hozunk elő, akkor is, s ezt éppen ennek az élet-útnak – s a tágabb témának – a filológiai fegyellemmel összehordott „végeredménye” – szóval Monostori Imre könyvének egésze – tanúsíthatja leginkább.

Ennek a világlátásnak a keresztény, közelebbről a katolikus morál és életszemlélet volt a fókuszában, aminek „filozófiai és morális készletései *eszményre táguulva* [a szerző kiemelése – N. P. J.] munkásságának valamennyi korszakában meghatározó erővel vannak jelen.” Ezt a világlátást – már az 1910-es Anatole France-esszé erről vallott – a szkeptikusan racionális személyiség-összetevő színezte, a személyiség egészséges kibontakozását, s a közjönak a katolikus természetjogban magától értetődő szolgálatát ebben a szellemi-gondolati erőterben látta érvényesnek. Ehhez az eszményhez mérte – és találta könnyűnek – az ész kultuszára, mint mindenek felett valóra tekintő francia típusú liberalizmust s majd a náciizmust egyaránt. Ennek a világlátásnak, magatartásnak lett mintája – már a *Három nemzedék* első nagy fejezetében is – Széchenyi István, ehhez a szellemi tartáshoz még egy aforizmákat, bölcs mondatokat közreadó útmutatót is összeszerkesztett 1921-ben (*Széchenyi igéi*), a katolikus történetírás megerősítését, befolyásának növekedését is szorgalmazva ugyanakkor.

Eszmények vezérelte történetírás lett hát Szekfűé, ahogy a második fejezet címe mondja, s a megélhető „egész” feltételezésének bizalmán nyugodhatott. A Szent István-i állameszményt – saját korának problémáit is érzékelve – már *A magyar állam életrajzában* (1917) is valamiféle örök idolként látta, ahol – keleti eredetére emlékezve – „nyugati néppé” lett a magyar. A török hódoltsággal a „keleti” és a „nyugati” rész közti összeköttetés szerinte – szemléletileg is! – megszakadt, így nem csoda, hogy a 18. század Habsburg berendezkedésében nem a függetlenség hiányát, hanem a méltányolható kiegyezés, a nemzeti fejlődés újjászervezésének esélyét, s egy szűkítő szemlélet meghaladásának alkalmát látta. Így nézett az 1867-es kiegyezésre is 1848/49 után, s midőn *A száműzött Rákóczi*nak a romantizáló függetlenségi illúziókat bíráló sorait rőtta, szintén ez a meggyőződés deter- minálta a szerzőt.

A magyar lét- és önszemléletet – talán – máig fogva tartó, a történelmünkhöz való viszonyunkat is meghatározó kuruc-labanc megosztottság Szekfűt a „labanc” térfélre tolja általában. Így tette *A száműzött Rákóczi* recepciójának igen nagy része, Rugonfalvi Kiss István, amikor a *Bethlen Gábor* (1929) ellenkönyvét írta meg, így Németh László, a népiek történelemszemlélete, s ennek törmelékes – a kommunista ideológia alá szorított, sokban Révai Józsefet is folytató – öröksége is, a kurucos-szabadságharcos

hagyományokat a hetvenes évek értelmiségi polémiaiban a „szocialista hazafisággal” feldúsítani igyekezett Király István tollán például. Monostori könyvének egyik szakmai bravúrja, hogy Németh László-kutatóként a „kuruc” szemlélethez – talán – közelebb állva is a folyamat egészét értelmezve

74 próbál meg túllépni ezen a feloldhatatlannak tetsző – s alighanem valóban feloldhatatlan – dichotómián. Szekfű vallomása e tárgyban – mondjuk a *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* (1916) című könyvtől fogva – persze egyértelműek. Ő, világlátásának és történelmi szereptudatának megfelelően mindig az „egészre” tekintett. Szintézisre, ha tetszik, se kuruc, se labanc nem akart lenni, még Meineckére, a német egység leírását adott történész példájára is hivatkozott. Az egyoldalú szemléletet próbálta háttérbe tolni csupán, nem vagy-vagyokban gondolkodott, hitte, hogy a magyar önszemléletben – és a történetírásban – sem a „csak” kuruc, sem a „csak” labanc felfogás nem lehet mértékadóvá. Az általa „kismagyar” nevezett, Bethlen Gábor-os vagy kurucos függetlenségi álláspontot nem a „nagy-magyar” – ellenfelei által habsburgiánusnak, vagy labancnak látott – szemlélet oppozíciójaként, hanem annak részeként fogta fel. Nem vagy-vagy – mondom többeszer –, hanem rész-egész viszonyban gondolkodott, ahol a rész az egész alkotóeleme, amit normává emelni nem ildomos, ahogy a „nagy-magyar” egész sem taposhatja el – s még csak feleslegessé sem teheti! – a „kismagyar” részt. Más kérdés, hogy bármennyire hangsúlyozta szándékát, ezzel az óhatatlanul értékviszonyt sugalló fogalom párral és egyértelmű „választásával” a szembenállást rögzítette és emelte „magasabb szintre”. Így a megosztottságot – bármennyire akarta – ő sem tudta feloldani végül, sőt, teszem hozzá, kiteljesítette, s újabb fogalom párral bővítette csupán.

Nos, Monostori Imre könyvei – nem csak ez, a Szekfűről szóló, de a többi is általában – ennek a szellemi megosztottságnak a formáit és természetét járják körül talán a leghiggadtabban – és a legszókimondóbb módon! – magyar nyelvterületen, olyan meghaladási kísérletet is bemutatva, ajánlva ezzel, ami reménytelen ugyan a meglátásom szerint, ám a reá való igény sohasem föladható. Hogy a katolikus hitből fakad-e ez a morális és tudósi szándék, s hogy – ebben! – egy húron pendülnek-e kötetének hőisével ott a mélyben, nem firtatom tovább.

Bár munkásságát az 1920 utáni jelen – nem kritikátlan! – szolgálatába állította egyértelműen, s a korszak reformkonzervatív értelmiségének nagyágyúja volt, nem vagyok képes „kurzustörténésznek” látni Szekfűt, ahogy történetírásunk 1945 utáni fejezete elég hosszú ideig láttatta őt. A hetvenes évektől tisztulni látszott a levegő körülötte, s az oldódás az 1983-as centenáriuskor szinte áttörést is hozott. Emlékszem a budapesti bölcsészkar konferenciájának egy pillanatára, ahogy Glatz Ferenc lendületes, akkor rehabilitáló hevületűnek tetsző előadása közben a már nyolcvan körüli Andics

Erzsébet dülva-fúlva kivonult, de arra is, hogy az újabb értelmezések azzal igyekeztek mentetetni Szekfűt, hogy 1945 után a „demokratikus Magyarország” szolgálatához tért meg valahogy. (Jellemző, hogy a *Forradalom után* című, 1947-es könyvét adták ki először újra, ugyanebben az évben.)

Azt, hogy moszkvai követ, tehát az országot „kézhez vett” nagyhatalom szolgáltatója lett lényegében, szinte lehetetlen volt normálisan értelmezni persze. A történet konkrét folyamatát példásan mondja el a szerző – Moszkvából azt kérték, hogy a jelölt ne legyen kommunista, s ne legyen zsidó, sőt a nevet is pontosan megjelölték! –, de hogy e „váltás” még ma is érthetetlennek tetszik sokak számára, elhiszem. Kovács Imre feljegyzése szerint kérdésére: „mi ez, professzor úr?”, ezt válaszolta halálán 1946 karácsonyán: „ez egy újabb török hódoltság, s addig fog tartani, amíg a Szovjetunió”. Jól látott a historikus? Tökéletesen jól, ha a történelmi tapasztalatainkra nézünk, de marad a kérdés: ezt az újabb, lényegében az egész világlátásával szemben álló fordulatot miért fogadta el – s aktív szereplőként legitímálta a nevével – Szekfű Gyula mégis. Még egy Lenin-brosúra megírására is hajlandó volt 1947 elején – megdöbbenve olvastam egy mosonmagyaróvári barátom édesapjának könyvtárában, 1991-ben talán –, később meg éppen ő, a katolikus történetírás szorgalmazója Mindszenty Józseffel szemben foglalt állást, s ott volt Esztergomban annak a delegációnak a szószólójaként, ami a hercegprímást a kommunista hatalom elismerésére, az együttműködésre szólította fel 1948. december 8-án. Kodály Zoltán – az egykori Eötvös Collegium-beli társ – a radiótort támasztotta közben, amíg a történetírás a szovjetunióbeli vallásszabadságról győzködte a bíborost. Mindszentyt aztán előre megfontolt koncepció szerint tartóztatták le jó két hét múlva, az esztendő karácsonyán, Kodály és Szekfű – a korábbi korszak elitjének tagjaiként – pedig viszonylagos nyugalomban élhettek tovább. Vélem, Szekfű világképe s hite, hogy a magyarságra vonatkozó egykori víziója érvényes lehet, 1945-tel összeomlott, s minden, ami ezután következett, a törmelékeknek az új világhoz való illesztési kísérlete lehetett csupán.

Ő, Kodály és Horváth János, a három kiemelkedő konzervatív értelmiségi képesek voltak természetes averziójukon felülemelkedni az új hatalommal szemben. Közülük Szekfű, mint a jelentős történészek általában, politikus alkat is volt, így munkái, a *Forradalom utántól* utolsó írásáig, *Az értelmiség átállása a felszabadulás idején* (1955) címűig az illúziók, a vágyálmok visszaszorítása érdekében is születtek, akárcsak – nagyon máshogy és nagyon más körülmények között – *A száműzött Rákóczi* is annak idején. A *Forradalom után* – a Szovjetuniót túldicsérve persze – oly szókimondással írta le, hogy Ázsia elért bennünket és semmiféle Kelet és Nyugat

Új Forrás 2019/3 – N. Pál Úzsef: Események jegyében, a filológia hűvöletében – Monostori Imre: Szekfű Gyula a változó időkben. Életmű – fogadtatás – utókor, 1913–2016

közötti hintapolitikáról vagy híd-szerepről nem álmodozhatunk ezután (legalábbis, amíg a Szovjetunió létezik, tehetnénk hozzá), hogy ma már sokkal inkább tűnik a realitásokkal való számvetésnek, mint árulásnak, netán értelmiségi páforgulásnak.

76 Kövezenek meg, de – a gyászos Mindszenty-történet ide vagy oda – megkockáztatom, tán még a katolikus világlátásából fakadt, kiegyezésre, kompromisszumra, belső megbékélésre (a befolyásolhatatlan dolgokkal való megbékélésre) valló magatartásának maradéka is vezérelte őt élete utolsó évtizedében, ám lehetséges ezeknek az esztendőknak más olvasata is.

A szerző „felgyorsult morális kopásról” beszél, a negyedik nagy rész egyik alfejezetének pedig egyenesen a „Morális válság: a hatalom védelmének keresése” címet adta. Szekfű Gyula 1949. szeptember 20-án, a Rajk-per előestéjén megdöbbenését és felháborodását fejezte ki az országot veszélybe sodró tervek miatt, s öröme is egyben, hogy e tervek megghiúsultak. Mindezt mint „rég, tisztelő híve”, a Rákosi Mátyásnak szóló levélben írta le, noha nehezen hihető, hogy ne tudta volna, a perbeni vádak koholmányok. Itt már – ahogy Monostori mondja – a várható halálos ítéletben való bűnrészességet is felajánlotta, illetve vállalta lényegében. S írt 1952 március elején is, a híres-hírhedt hatvanadik születésnapra, immár „elvtársnak” szólítva Rákosit, egy hódoló, mindenért köszönetet mondó, alázatos üdvözlőt, amit közölt is a *Magyar Nemzet*, Palmiro Togliatti, Dolores Ibárruri és Anna Seghers táviratával együtt. Ez már a nyavalyáktól gyötört, akkor hatvankilenc éves, de kedélyében, életakaratóban nyilván sokkal öregebb ember végső morális önfeladásának, vagy összeomlásának tetszik nekem. Lehet, úgy érezte, mivel „élni hagyták” végül, muszáj ezt megtennie – Kodály is ott volt az operaházi díszelőadás legelső sorának sarkában az első titkár ünnepén, s aligha volt lehetősége elkerülni ezt. Ám, hogy a köszöntő túlságosan szolgalelkűre sikerült (gondoljunk Illyés Gyula a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című díszkötetbe írt emlékezésének bravúros eleganciájára), állítani merem. A betegségek szorítása hozta letargia volt-e ennek a szaggatott, Szekfűhöz mérten stílusosan is gyarló levélnek a hátterében, nem tudható pontosan, talán igen, de más is esetleg, ami a történész jellemének, habitusának egész életében a része lehetett, s 1945, főleg 1948 után, meg az öregség és a reménytelenség reátörésével „radikálisabb” léthelyzetbe került. Tekintélyelvű ember volt – mondják, tanárként is kimért, szikár és távolságtartó –, aki elvárta, de meg is adta a tisztelet formai elemeit, az utóbbit fölös mértékben is alighanem. Egyetlen humoros, könnyed, pláne önironikus gesztust nem tudok elképzelni vele kapcsolatban. Egészen biztosan szeretett a tekintélyeknek megfelelni, akár Bethlen Istvánról, akár Klebelsberg Kunóról, Serédi Jusztiniánról, akár egyéb magas méltóságról volt szó, ahogy a szerző írta egy levélben nekem.

S nagyon szerette – *A száműzött Rákóczi*t követő durva támadásoktól kezdve valószínűsíthetően – biztonságban, „védelemnek” tudni magát. Habitusának ez a „szelete” 1945-tel aligha módosult, abban meg, hogy a történelmi jelenre is folytonosan figyelő – de a történelmet nem a jelen gondjait a múltba visszavetítve elemző – szakemberként pontosan tudta, mit jelent a Szovjetunió szomszédsága – le is írta az 1947-es könyvben! –, egészen biztosak lehetünk. Az ember elment 1955-ben, csendesen, amolyan fél-múlt jelenségként és keserűen, így gondolom, döbbenetes hagyatéka, életének, művének tanulsága viszont itt maradt nekünk. Mintha a magyar történiáról és e történiia lehetőségeiről, zegzugosságáról is vallana az egész valamiképp, az utóéletével együtt, valamiről, ami még a „nagy történetek” hitével élő világban fogantatott, s ami e teljesség újraíratóságának lehetőségében, átélhetőségében is makacsul hinni akart, amikor már nemigen mutatkozott esély hinni benne, akkor is, de leginkább csak mosoly tárgya lehet ma már. S mindehhez az „ember” története is hozzátartozott. 77

Monostori Imre bámulatos filológiai teljesítménye és higgadt, empatikus elemzői erényei mellett ezt az embert is megtalálta és megmutatta nekünk. Egy alighanem fölöttébb esendő, intellektuálisan rendkívül igényes, de kissé hiú, a befolyás esélyét s a biztonságot igénylő nagy történészről írt, aki hitte, hogy dolgaival nemcsak tudományos babérokra tör, de hazájának is segíthet talán. Hiszem, a szerző nem lett se a téma megföllebbezhetetlen szakértőjévé, se „céhbéli” történésszé ezzel a könyvvel, ám olyan munkát adott, ami annak, akit Szekfű Gyula élete, műve, s történelmünk jó évszázadnyi ideje valóban érdekel, megkerülhetetlen lesz ezután. Jól van, Imre, jól csináltad, mondaná Vekerdi Laci bácsi – s én ebben az egyetlen dologban végképp biztos vagyok! (*Pannónia Könyvek, Pécs, 2017*)

„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – talán ez az az idézet, amely Ludwig Wittgenstein osztrák filozófus neve hallatán a legtöbb embernek eszébe jut. S talán azért, mert a tudós nyelvfilozófiájának „sötét erdejébe”

78 Gyürky Katalin

AZ IDŐ

HAJLÉKTALANJA

Tóth László: *Wittgenstein*

szóvivője

érve ez a legkönnyebben kibogozható állítás, a leghírheterőbb tételmondat. Tóth László azonban, aki legújabb verseskötetének címében önmagát Wittgenstein szóvivőjeként aposztrofálja, a fenténél jóval bonyolultabb idézetet választott könyve mottójául: „Hajlamos va-

gyok szélmalomharcot folytatni itt, mert még nem tudom kimondani azt, amit tulajdonképpen mondani akarok.” Azaz Tóth László ezzel a választással jelzi: nem nyugszik bele a „hallgatni kell”-helyzetbe, hanem szóvivőként, filozófus példaképe követőjeként kötete versein keresztül elkezdí vlni a maga szélmalomharcát a könyve alcímében megfogalmazott ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ mégis-kimondása érdekében.

A költő ugyanakkor tisztában van vele – erről tanúskodik *A nyelv előtt* címmel írott előszava is –, hogy ahhoz, hogy szélmalomharcosból igazi harcosná váljék, hogy legyen tétje a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ mondatokká formálásának, a Peter Brook-féle *üres tér* analógiájára neki az *üres sík* drámáját kell – főszereplőként – megélnie. Vagyis azt, hogy vajon mit szabad és mit nem az *üres síkra*, azaz az üres lapra rávésnie, hogy az még *a nyelv előtt* állapotában maradjon, de bizonyos értelemben már túlhaladja azt, s így győztesen kerüljön ki a ’mondatlannal’ és ’mondhatatlannal’ vívott harcából. Hiszen – derül ki az előszóból – „a nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése. Olvasóját (befogadóját) is megköti; alkotója magát igyekszik transzlokálni értelmezőjébe, magát szabadítja fel befogadójában.” Ezzel szemben „*a nyelv előtt* visszaadja a versnek s értelmezőjének a végtelent. A papír üres síkjának semmijében maga transzcendálódik a nyelvi elkerítetlen mű alkotójává.”

Azaz, ahogy az *üres teret* bejátszó színészek nagyban számítanak az őket néző közönség aktivitására, így az *üres síkot*, a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ szélmalomharcát magából kipréselt mondataival mégis harccá, drámai tereppé formáló költő számára is fontos a befogadó önálló, tőle független értelmezési képessége: „Hiszen könnyen elképzelhető, hogy a cím alatti *üres sík* csábításának engedve valaki teljesen mással írja tele azt, mint amilyen láthatatlan opusokkal én ezt az *ürességet* teleraktam...” – olvashatjuk az előszóban.

Jómagam pedig – hallgatván költőnkre - ennek a felkérésnek eleget téve, az önálló értelmezésre buzdítás hívó szavára teszek kísérletet a *Wittgenstein szóvivője* című kötet egyfajta interpretálására. A Tóth László-féle, wittgensteini úton járó nyelvbe vetettség tragikus, ironikus s főleg önironikus opusainak felfejtésére, amely – ahogyan arra az előszó is figyelmeztet – nyilván csak egyféle lehetséges értelmezés, s mindenki más, a fentiek értelmében alkotótárrsá fogadott befogadóként mást és mást olvasna ki az itt sorjázó költeményekből.

Pontosabban: az itt sorjázó versciklusokból, amelyekből véleményem szerint nem csak egy élet – a születéstől az öregségig, az elmúlással való kényszerű szembenézésig –, hanem a versírás kényszerébe vetett, a versírás kényszere irányította élet pályája rajzolódik ki. Az élet és az írás(kényszer) párhuzamából fakadóan az első két ciklus épp ezért a *nyelv előtt* állapotából a pár mondatos versek „kiperéselése” által mégiscsak kényszerű nyelvbe vetettség állapotát a teremtés felől közelíti meg. Egyfelől az írást az isteni teremtéssel azonosítja, másfelől az írás elkezdésének nehézségét az élet elkezdésének: az első ember, Ádám „botladozásainak”, valamint egy gyermek világra csodálkozásának, s korántsem *a priori* adott beszélni tudásának bonyolultságával azonosítja. Erről a kettősségről árulkodik például az első ciklus címét is adó *Ma Isten maga* című vers utolsó két sora: „Minden a maga nyelvében él. / Ma Isten maga a nyelv”, valamint a teremtettjére, Ádámra, illetve bármely kisdéd-Ádámra, azaz a nyiladozó értelmű és nyelvű gyermekekre utaló sorok: „Ádám megszólal s láthatóvá lesz újból az arca hangjától az arca kapja vissza rég letörlődött vonásait Ádám a nyelvben teremtődik s miként egykor az Úron úgy néz most végig a szintaxisok fonémák végtelen során nyitja a száját s általa a nyelv kezd beszélni magát mondja Ádámiban miközben Ádám is magát mondatja vele” (*Ádám visszatér* című vers), illetve: „mindent szavakba öltöztetnél, / nyelvtani szabályokat keresel a világ történéseire, / a távolban elsírja első, még artikulálatlan mondatát / épp most világra jött unokád.” (*Elsírja első mondatát*)

A kényszerű nyelvbe vetettségnek ez a kezdeti, „csecsemőkori” állapota fejlődik tovább a második, *Verjed, pengesd* ciklusban egyfajta kamaszos magatartássá: a már megtalált mondatokba való kapaszkodás adta – egyfelől – öntudattá, másfelől, egy következő pillanatban minden addigit, minden addig leírtat megkérdőjelező kétkedéssé. A *Honnan tudni* című vers ennek a néhány mondat megtalálta „dölyfös” kamasznak az öntudatra ébredése, aki a mondataiba belekapaszkodva, a nyelvi teremtőképessége tudatában az isteni teremtéssel is kész szembeszállni: „honnan tudni az Úr befeczegette-e a teremtést s a nyolcadik napon nem tervezte-e a folytatást honnan tudni az első

hat napon nemcsak vázlatait készítette el melyekből még nagyfokú beképzeltség következtetni a végső elképzelésére honnan tudni nem az ember piszkolt-e bele az isteni tervbe honnan tudni nem ő jelentette-e ki nagy öntudattal: »Innen már átveszem« / s nyugdíjba küldve az Öreget csupán

80 *végkielégítésül* mondott el hozzá néhány hozsannát”. Miközben a *Verjed, pengesd* cikluscím, és ciklust záró verscím egy önmagát, önmaga képességeit megkérdőjelező, az *üres síkot* mondataival kitölteni épp hogy csak próbálkozó lírai én továbbra is fennálló kételyét is sugallja: a Vörösmarty Mihály-féle „húzd, ki tudja meddig húzhatod” analógiájára, s Arany János *Ez az élet* című versének soraiba belekapaszkodva, azokat – félve ugyan – de felhasználva és átírva döbben rá a lét, így az írás általi teremtés értelmetlenségére: „*Ez a világ köd-lepel* – minket is épp az lep el, / *Mi lehet vajh’ odaát* – *Nem látom az ég madarát*”, eljutván ezzel a világ mondatokká formálása szükségletenségéig. S ettől kezdve az egész kötetet meghatározó, azon végigvonuló motívumként a szavaiban bizonytalan költő más poéták verseihez, életművéhez nyúl, mintegy mankóul, őket csodálva, s önironikus hangvételel a maga költő-bizonytalanságát erősítve. Elég, ha itt a *Mestereim, lengyel költőim* című vers pár sorát idézem, mely azt bizonyítja, hogy – költőnkkel ellentétben – mestereinek „simán megy” a nyelvbe vetettség, a nyelv általi teremtés: „*Mestereim lengyel költőim / bölcseim – / bölcselőim / akár tőlük is tanulhatta volna az Úr a teremtést*”.

A kamaszos bizonytalanság és a szélsőséges érzelmek megélése után a *Korszakváltás* című ciklussal egyfelől az „emberélet útjának feléhez” ér a lírai alany, másfelől, egyfajta életközepi válságot megélve kezdi az addig vele történeteket meglehetősen sajátos, s rendkívül érdekes módon átértékelni. A korszakváltás így véleményem szerint tartalomváltást is jelent: ahogyan azt a *Mintha pengével a szembe* című költeményben olvashatjuk, „a boldogtalan nyugalomból a boldog kiszámíthatatlanságba” tér át a szubjektum, megszűnik a „csak-egyfelé út, a szabott irány kényszere”, s a lelkében minden addig lehetetlennek tételezett életesemény lehetségessé válik. Mégpedig az idővel, az idő folyásával való játék felfedezésével, s ezáltal a még mindig alig talált szavak útján a teremtés normál menetébe is beavatkozva.

Az ekkorra az *idő hajléktalanjává* váló érett személyiség (lásd a *Héjat az idő...* című verset) eljátszik a múlt újraírásának gondolatával: például a *Bazalt* című költeményben: „*Mögöttem zárt jövőm, / nyitott múlt előttem*”, majd a *Ne tűnj el...* című fohászban: „*tegyem a dolgom, s hihessem / percre (órára, napra, hétre,óra) – még rajtam is múlik, milyen lesz / milyen a múlt*”. Például olyan – döbrenti meg véleményem szerint talán a leginkább ezzel a lehetőség-felvázolással a lírai én az olvasót –, amelyben a saját szüleinek, más-más okból kifolyólag, de ő lenne a szülője. Például a *Kései* című, címében is a *Kései sirató* hangulatát idéző versben az édesanyjáról így nyilatkozik: „*Napokig*

hallgatnám a szép szavú némát Ha tehetném, újra megszülném őt”. A *Háromszor a pámmal* című megdöbbenő opusban pedig apjáról ír: „Apámnak akár apja is lehetnék, / s nemcsak lehetnék – az lettem. S ha ő nem kaphatott kellő időt rám, / magamban én fölneveltem. [...] fölneveltem egyetlen fia fiának” A *Héjat az idő...* című prózaversben pedig odáig menően „nyúl bele” a múltba, hogy egy ismeretlen festő 1630 körüli, alvó lányt ábrázoló festményét szemlélve önmagát a nő szerelmének tétélezi: „Talán álmodik is. Talán jegyesérről, ki én is lehetnék”, illetve: „Nézem az alvó lány arcát, amint a szobájába betévedt fény kilopja saját valóságából, történeteket szerkesztek köré, melyek akár fiatal életét is kitölthették volna, s e történetekben önkényesen akár magamnak is szerepet oszthatnék, ami számára mit sem változtatna semmin, csak az enyémbé írhatnának bele néhány tudatlan részletet”.

A teremtés normál rendjébe való beleavatkozás gondolatával történő játszadozásra véleményem szerint azért (is) van szükség, hogy elviselhetőbbé váljék az, amikor valóban az Isten, a teremtő dönt úgy: megmászítja a maga által kiszabott rendet, s a felnőtt ember szülőként kénytelen lesz a gyermekét eltemetni. Holott tudjuk – erősít meg ebben bennünket a *Virág helyett. Flóra emléke* című szívbemarkoló opus: „temessék csak a gyerekek ez a világ rendje a szüleiket”. S a párnapos – életképtelen – csecsemő elvesztése körüli kálváriakor a lírai alany, az idő hajléktalanja valóban úgy érzi: kizöckent az idő, s mintha nem is velük történne, ami történik. Ráadásul ezzel a tizenöt versszaknyi fájdalomfolyammal, amely Flóra elvesztésének „menetével” szembesít, a lírai én ismét visszatér a ’mondhatatlan’ szférájába. Ahol a *hirtelen* és a *haldoklik* szavak kiejtésének képtelensége a magánélet egy másik tragédiáját, a párkapcsolati problémát is előrevetíti, amikor két ember egymástól való elhidegülése ismét a mondás, a beszéd szükségletlenségét, azaz az *üres térben* megélt *üres síkot* is jelenti: „Elfogytak a történeteink, magunkat se, egymást se mondhatjuk tovább – / kiürült térben bókászunk lélektelen”, illetve: „Levelet írtam az imént neked, / és rögtön át is vittem hozzád a konyhába, / mert már a beszédet is elfelejtettük egymás mellett” (*A külön-lét balladája*)

A tragédiák megélése közben újra a ’mondatlan’ és ’mondhatatlan’ állapotába kerülő lírai én így a létét végigkísérő íráskényszerének „kénytelen” további lehetőségeket keresni. Ezért a nyelvi teremtés nehézségét átvezeti a különböző lírai hasonmásai, az alteregói megteremtésébe, hogy ők éljék át mindazt a teremtés normál menetébe, az idő folyásába való önkényes beavatkozás adta lehetőséget, amire ő éppen a „mondatlansága” közben képtelen. A *Helyett* című ciklusnak már önmagában a címe is sugallja a lírai alany helyett mások által megélt élethelyzetek sokaságát, mint amilyen a citerazenekar

köcsögdudásának álmodozása (*Kis regény, a végére illesztett mottóval*), vagy épp az újra visszatérő Ádám figurájának szerelmi lehetőségei és botladozásai, akivel – az első emberről lévén szó – bárki helyettesíthető. De hogy ezekből a megkreált hasonmásokból is mennyire az épp a beszédét újra elvesztett lírai én sejlik elő, arról leginkább a mozgólépcső-kalauzról szóló versek sora árulkodik. A sziszifuszi munkát végző, de álmaiban a Balatonnál nyaraló, hősszerelmes kisember kálváriája ugyanis ugyanazzal az iróniával van megírva, mint amikor a *Verjed, pengesd* ciklus épp alkotása szempontjából magabiztosnak tűnő lírai énje magába néz, sőt, hatalmas öni-róniával néz szembe önmagával például *A toll* című versben: „Engedelmesen simul kezembe miként hűgyozás közben falloszom. / S ugyanolyan szánalmas, mikor egyre vékonyodó sugárban spriccel a vers belőle”.

Tehát hiába a sok *helyett*: hogy mennyire önmagát írja meg – akár a mozgólépcső-kalauzban, akár az öregkorában csúf férfinak nézett céllövöldés lányban, akár a vissza-visszatérő Ádámban – a lírai én, arra a legkiválóbb példa, hogy az öregkor kálváriáját járó Ádámja – alteregóként – hozzá hasonlóan nemcsak *belepiszkál a teremtésbe*, hanem szinte azonos problémát bejárva, az írás és a vizezés nehézségének analógiáját is ugyanúgy vázolja fel, mint annak idején *A toll* lírai énje: „Mi a teremtett világ vala egykor / hátalytalanítja mind az öregkor – gondolja Ádám, s mit nem volt érkezése dalani eddig, / lassulván már marad mind örökre kimondatlan / s csak vigyorg a teremtésre fogatlan. / S mi anno ama fa alatt bőséggel spriccelt belőle, / csak cseppen, csurran most a szikkadt földre”. Csakhogy itt már a valódi teremtő is újra közbelép, hogy ismét helyreállítsa a világ rendjét, s az időközben korossá váló lírai én ne menekülhessen annak tudatától, hogy az idő kereke újra előrefelé halad, azaz az ő számára (is) véges: „mígnem Ura – befejeznéd végre? – rászól / mire a világ ernyedten kicsusszan kezéből” (*Ádám belepis(zk)ál a teremtésbe*). (*Gondolat, Bp.*, 2018)

Kis értékezés arról, miről is szól egy vers?

(A Verses-könyvből)

Miről szól egy vers?

A kérdéssel két baj is van.

Az egyik, hogy a vers természetesen nem szól semmiről.

A másik pedig, hogy *egy* vers nincs, mert egyetlen vers sem egy vers.

Persze ha a vers nem is szól semmiről, valamit azért minden esetben mond; a legtöbbször önmagát, de nem szól arról, amit mond.

A versnek nincs tartalma, elmesélhető tartalma pedig főként, még ha természetesen sok mindent tartalmaz is a világból.

Ezen tartalmak összessége azonban nem adja ki a vers *tartalmát*, mert a vers sosem arról *szól*, amiről beszél, a versnek legfőképpen csak *olvasata* lehetséges, olykor *olvasatai*, adott esetben annyi is, ahány olvasója/hallgatója van.

A verset megközelíteni lehet, birtokba venni, a szó szoros értelmében magaménak tudni mint *egyetlent* – nem, ez nem igaz, mert mint mondtam is, egyetlen vers sem egy vers, hanem annyi, ahányszor olvasom, illetve ahányan ahányszor olvassuk.

Pontosabban: e megközelítések jelentik magát a birtokbavételt, miközben hangsúlyosan a *folymatról* van szó, s nem valami megkaparintásának a tényéről, mert valamit birtokolni már nem az, mint ugyanannak a *birtoklását akarni*.

Általában minden addig a mienk, amíg a mienknek tudni szeretnénk, ám abban a pillanatban, hogy megszerzünk valamit (régi igazság) – el is veszítjük azt.

Különösen így van ez a verssel, melyhez azzal jutunk a legközelebb, ha nem ragadunk le nála, mint egyetlen olvasatnál, s a vers leginkább akkor (azzal?) teljesíti ki (be?) önmagát, ha a hozzá való közeledéseinkben találunk mindig önmagunkra, nem pedig benne.

Ugyanis mi sem csak úgy, *általában* vagyunk, hanem mindig *azok* – akik, s mindig olyanok – *amilyenek* épp.

Csak a nevem ugyanaz. (Bár esetemben ez sem igaz, mert azt egy alkalommal a szüleim is megváltoztatták, s volt, hogy a hatóságok fordították le azt [állam]nyelvükre.) De ki mondhatja (rólam), hogy ugyanaz vagyok, s ki (magáról), hogy ugyanaz? Ki... hát...

Tóth László 83

KI SÚG

Széljegyzetek elszelelt

napokhoz, évekhez

Miről szól tehát egy vers?

Amdokekhdjhtlsélamdnejktpóüammdólmemnansi9tin...

Talán.

S is.

84 Vagy, még inkább:

is is. (*Dunaszerdahely, 2018. március 27., egy kb. 2000-res évek eleji feljegyzésem alapján*)

Kis értékezés a színjátszás eredetéről

Csak kétféleképpen tudom elképzelni.

Vagy úgy, hogy a Teremtő, nagyon unva már a világteremtést, a hatodik napon összeeskábálta az embert – a férfit, majd az ő bordájából a nőt –, s így szólt először az egyikükhöz, azután a másikukhoz: „Kelj föl, és játssz!” Vagyis, a maga szórakoztatására – a játék képességével együtt – kitalálta az embert, a huizingai *homo ludenst*, hogy aztán vele kitaláltassa a szín-játsszást, a színházat. Ily módon a színház valóban isteni adománynak tekinthető az ember számára, s mozgósította benne az ártatlant, az *angyalit*.

De történhetett úgy is a dolog, hogy a Kiűzetés utáni első hajnalon, még kábán az előző nap történetektől, Ádám és Éva unalmukban, szomorúságukban, kilátástalanságukban folytatni kezdték paradicsomi játékaikat. Igen ám, de – a tudás almájának ízével a szájukban – ez a játék már merőben más volt, mint az édenkerti tötyörészés, ezt a játékot már a pokol lehelete járta át, mert mi mást is játszhattak el rögtön a legelső alkalommal, mint magának a kiűzetésüknek a történetét. De hogy elviselhetőbb legyen az egész, rögtön ki is figuráltak benne mindent: kígyóstul, almástul, lángpallosostul, de a legkomikusabbnak magukat találták, és az Urat. Ilyeténképpen tehát a színjátszás kicsit az ember eredendően (?) *ördögi* természetének kivetülése is a teremtés terébe, a teremtés díszletei közé.

A *játszó* ember, a *játékos* ember egyszerre fenséges és közönséges, átszellemlült és alpári, gyermek és démon. Egybefogja a világ ellentétes sarkait, leránt és fölemel, szélsőséges individualizmusa közösségi érdekeket táplál, a közösségben személyisége szabad érvényesülésének keres és szerez teret. Meztelenre vetkőzik, hogy eltakarja az arcát, vagy maszkok mögé rejti, hogy megmutassa magát. Az alakváltogató, a *színjátszó*, a *színjátékos* ember, bár aligha tudunk elképzelni nála magánakvalóbb lényt, mindig másnak akar megmutatni valamit. Még akkor is, ha, szélsőséges esetben, az a valaki ő maga. A *színjáték*, a *színjátszás* a kapcsolatteremtés, kapcsolatépítés és a szembesülés, a szembesítés misztériumát teljesíti ki: a *beavatás* gesztusát helyezi középpontba, a *beavatottság* élményével ajándékoz meg. Beavatva lenni viszont annyi: *többet*, esetleg *mást tudni*. Többet, illetve mást tudni –

a szűkebb-tágabb világról, a világban másokról, s mindezzel és mindenkiel együtt: magunkról.

Ebben rejlik a játék lényege. A játéka, mely öncél is s (másokra – másokra? – irányuló) cél is egyszerre. A kettő egybefonódik a játékban, mint ahogy a teremtésben is együtt érvényesül(t) a kettő.

85

Amit viszont (a fentiekből is következőn), csak egyféleképp tudok elképzelni.

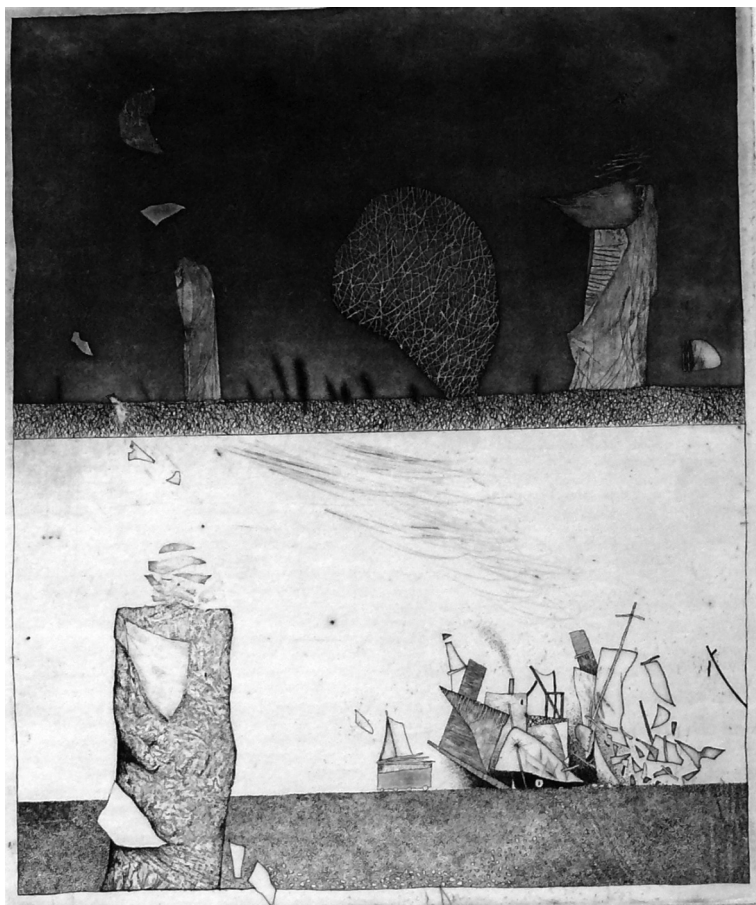
Vagyis hogy a színhátság nem a teremtéssel kezdődött.

A Kiűzetés kellett hozzá... a Kiűzetés...

Mint ahogy az ember is azzal...

Kiűzetés nélkül ugyanis sem ember... sem művészet... *(Dunaszerdahely, 2018. március 27., egy kb. 2000-es évek eleji feljegyzése alapján)*

Új Forrás 2019/3 – Tóth László: Ki sűg
Szélfeljegyzetek elszellett napokhoz, évekhez

1.

A vadszólőlevelek között sütkérező kaszáspók mindjárt a legszembeszökőbb tulajdonságával mutatkozott be, ahogy közeledésemre vadul rángatózni kez-

86 Krulik Zoltán

ANYAKÖNYV

(részlet)

nek, míg lakásunk a Kálvária-hegyen az erdőben többet kínált volna, ahol anyám tyúkot tartott, ketrecben nyulat, és ismerhettem az eltévedt őzek hangjelzéseit, a róka nyüsztését, amikor csapdába lép, s az első kényszerű hurcolkodásunk után, nagyanyámék kutya őrizte kertjében a gyermeksírást hallató macskák vinnyogását? A pók az idegenséget jelölte, a különöst, az ismeretlent, a háziállataink, a vadak, a mindennapok társutasaiként hangjukkal már a pólyától rokonaim lettek. Hogy ne legyen annyira tökéletes az *idill*, kétéves koromban egy farkaskutya kiharapott az arcomból egy darabot, ami ott lefeggett a fülem és az orrom között, ahogy ordítok s anya pánikba esve rohángál le-föl a haját tépve, mígnem fölkap és a karjában tartva szalad velem Ferke doktorhoz, aki *visszaforrasztotta*. Így magyarázták el később, e szóval illetve a kis műtétet, amikor a tükörben nézegetve magam érdeklődni kezdtem a forradás eredetéről. S azt is megtudtam, ez a kutya részéről amolyan legyintés volt csak, kis pofon, hogy *no-no, nem huzigálhatod a farkamat, kisöreg*. Ha tényleg haragudott volna –, magyarázták a kutya-szakértők, tudván a méreteket, nevezetesen, hogy az állat és az én fejem nem volt egy magasságban a kutya javára – szétmarcangolta volna a testem.

2.

A *mamilulát* fokozatosan vette el anyám, mindig felébe vágva az alváshoz rendelt rongyot, mikor úgy tartotta, megengedheti e tiltást, elvonást, anyapótlék eltüntetését, nem sérülök, „elvégre nagyfiú vagy már”, a puha rongyot, amit csecsemőkoromtól tett a fejem alá. A költözés után még sokáig temettem arcom a fürdőszoba fogasán lógó hűvös szatén köpenyének pöttyei közé. Később egy lány illatát őrző pulóver vette át e szerepet a fürdő kéklő párájában.

3.

Az emeletes háznak – ahová költöztünk – csak a pincéjében volt pók-tanya. Nem voltak oly kecsesek, mint a rángatózó kaszások, kövér, fekete pókok

dett. Az egész testét megmozgató *jelenés* volt a potrohától a hosszú csápszerű lábak utolsó ízéig. Olyasféle, amikor a mosógép a végső fázisban centrifugálni kezd. Hogy miért e nyolclábú maradt meg első állat-élményem-

voltak, talán a szénportól, ami oly magakellettő otthonossággal lebegett a pinceablak rácsain át beszüremkedő fénysávokban, hogy e lebegés minden napiságát lassan természetesnek véltem magam is. Légitámadások esetére a városépítésszek, alagutakkal összekötött védműveket terveztek. Mikor e titkos alagútrendszer létéről tudomást szerzett a nép, vadul szítódott fel bennem is a földalatti világ megismerésének vágya. A Vitány-várat s Várgesztest a Szelim-barlanggal összekötő titkos járatokról való *tudás*, talán túlzásnak hat, de külön-külön s egymást közt is meghányva-vetve, a téma állandó bizsergést okozott. Puskáról, koponyákról képezelegtünk. Az erdőben is voltak lőszerek, zsebükben csörgetve hencegetek velük a nagyok. Füttyös Pepi, aki hangosan magában beszélve jár, s valamiféle távolságtartó tisztelet övezi – mesélt egy kémről, aki turbánt hord, kést az övében. S ha ez sem elég, hogy felismerjük, elmondja még, bal szemét fekete selyemkendő fedí, nyakában talizmán fityeg, „Allah szeme” és este lefekvés előtt a turbánnal együtt az éjjeliszekevényére teszi. *Behálózza – kisapám – az országot a beomlott alagút rendszer. A vár a törökfürdőkkkel áll kapcsolatban. Olvass utána, Veli bej hogy közlekedett, ha nagy haditanácsot tartott a Budai Pasa!* A Megyei Tanács mögötti park fűzfái alatt volt a szeánsz, a fűben, míg az arra járőröző rendőr haza nem zavart.

Találtunk bejáratot a hegyen, szűk nyílást a sziklák alatt, s meséltek a nagyok kincses ládáról, de nem mertünk bebújni sosem. Úgy felkorbácsolódott a közhangulat, a városvezetés vājárbrigádöt küldött a Szelim-barlang mélyébe az alagút beomlott bejáratát kikutatni. Lássa már a város, hogy odafigyel a Párt a nép szavára! A legfelsőbb csücskében fogtak neki a masszív, kétszázmillió éves szikla kibányászásának. Tapasztalt bányászok voltak. Ha jól emlékszem pár napig dolgoztak. Hogy mi járt a fejükben, s szóltak-e egymásnak, amikor meg-megállva a markukba köptek, nem tudom.

4.

Most azt hiszed, fantáziálok. Menj föl. Két bejáratot találsz, a nagyobb a sztrádáról is látszik, s van egy kisebb, épp hogy oldalazva befér az ember, ahová a madártól vezet az ösvény, a nagy víznyelöt kerülve, ahol Szám Lali anyja a vizes fűvön a barlangba csúszott. Laza, majommozgású fiú volt a Lali, mint Jagger, ő a Nagyszédítőről esett le. Legbelül, ahol kiöblösödik a tér, a rézsút lejtős lazább talajú oldalon, ahová a halálra vált asszony zuhant – kicsit balra kanyarodsz, már meredekebb a talaj, látszik egy néhány köbméteres üreg, ami beljebb homoródik a természetes falsíktól és fehérebb is ott a kő, legalábbis hatvan éve még fehérebb volt.

5.

Őrizett anyám egy képet. Újságkivágot. A századfordulón egy úr az Osztrák-Magyar Monarchiából hever a sziklákon félkönyéken, háta mögött a kerecsen sólyomról mintázott műve. Jól megizzadhatott a fényképész, mire felhordták a hegytetőre az apparátot. Ernyedten fekvő pózol a kamerának. Nem látom, hogy mardosná a múlandóság gondolata. Félkönyéken, keresztbe font lábakkal, fújja a szivarfüstöt az Ég felé. Bemozdulhatott a szobrász, mikor lekapta a fotográfus, háttérben Európa legnagyobb madárszobrával, a pozsonyi csata évfordulóján, 1907 kora őszenek fülledt délutánján, mikor apám, ezer kilométerrel odébb, Vesztfália egyik nagyvárosának peremkerületében megszületik – a szivart tartó kéz több fázisban rögzült.

6.

A háromkerekű után a vastag- tömörgumis kétkerekűt is kinőttem. A nyereg mögé szorított söprűnyélbe kapaszkodva, Pircsó néném szaladgált velem a rossz lábaival Hetestelep Tulipán utcáján, míg meg nem tanultam az egyensúlyozást – mikor feltűnt az új gép az Állami Áruház kirakatában. Hetek óta, az üvegnek nyomva az orrom, lesem. Anyám ilyenkor a közlekedés kiszámíthatatlanságára hivatkozva a pár lépéssel odébb álló buszmegállóba rángat. Halványzöld, férfívázis bringa, pont nekem való. Rágni kezdtem a fülüket. *Hol fogod tartani, a szobába nem viheted.* Ott állt, míg nem a lakásunk alatti mosókonyha szárítóhelyiségét, kérvények s apám befolyásosabb kuncsaftjainak közbenjárására sikerült kibérelniük. Addig a lépcsőházban, nedves ronggyal törölgettem a kerekét, mielőtt a szűk előszobán át, a filodentron pianínóról lezuhogó légygökörei alá, a perzsaszőnyeg rojtjai szélén lavírozva a nappaliba tolom. Naponta kétszer kell a lépcsőkön átvergődnöm most, s a pinceaajtó rossz lakatjait nyitogálni, de innentől az én birodalmam. Balra kiszáradt zuhanyrózsa. Plafonig ér a penész, s pókhálók nyelik el a pergő homokszemet. A nap csak a nyarakon ér a járdaszintre néző ablak üvegéhez. Odatámasztom alá a bringám. Ha valaki ott fenn, veszi a fáradságot, lehajol és beles, épp csak a falhoz állított ócska szekrényeket látja, az ovális ebédlőasztalt, karnist, szárítókötelet. Legyek sétálnak fonataim, mint az Aglájában, a lányképű légtornászfiú a manézs plafonján, mágnestalpú cipőjében. A defektes kerékbelsőt én smirglizem, a sallert nagyapa gyújtja be. Székre állok, hogy elérjem a kallantyút, hogy a penetráns bűz kiszellőzzön. Fejetejére állítjuk a gépet, megpörgethetem végre a kerekét. A küllőkhöz érintem az ujjam, aztán a ceruzát, szöveget, és zengeni kezd az egész, a küllők, a váz, a kerekék, a nyereg, a mosdótál fenekén vízcseppek dobolnak, vacog a fogam és füttyörészek. *Az volt az első zenekarod, fiam,* emlékeztet anyám az ezredforduló vészterhes napjain, egy zeneakadémiai koncert szünetében.

Azt hittem,
Bukowski verseit viszem magammal az útra –
kilenc óra buszozás három szünettel,
mert a buszon nincs vécé,
de a pihenőhelyen igen
és újabb sört vehetsz az
újabb szorongásért a méregdrágában,
de én a Bibliát tettem el.
Mindegy,
az is jó lesz.

Inkább két doboz sör és ne egy,
igen kettő és így az is jó lesz.
És imádkozhatunk majd, hogy kibírjuk
a legközelebbi megállóig, ahol talán
a közelben akad egy bokros rész, egy sövényes,
a pénzesztelenység nélküli könnyebbüléshez.

És az jutott eszembe váratlanul,
hogy Isten mégiscsak van.
Létezik és majdhogynem valóságos.

Az Isten: mezítláb egy dűlőúton,
forró homokban kisfiú fut.
És néztem kifelé az ablakon a hátráló tájra,
amelyik szembe jött velem.
És nem értem és látszik rajtam,
hogy nem értem.

Jobb ott, ahonnan elindultam
vagy ott jobb, ahová utazom?
Ezt nézegettem az ablaküvegen.

90 PUSZPÁNGMOLYOK

egyszerre lökik el magukat a fenyőágról
a vadgalambok felettem
kétoldalt bukszus sövény
jobbról balról ajtó nyílik és csukódik
a bukszus sövény falán
heinz edelmann rajzolta ezt a figurát is
miként a sárga tengeralattjáróét
mind egy szálíg
a hullámzó gordonkán evezni lehetetlen
ilyen sekélyesben
az emberekből közönség lett és
kijárási tilalom van disneyland-ben

az új idők új dalai
a szórakoztatóipar szolgálatában
a kihízott gitár hamis hős hasán
a búcsúk koncertje egy képernyőn
az egész afféle maradvány

átrohan egy nem létező lény
jobbról balra talán
lányok szaladnak legelől
eldobott bugyik potyognak utánuk
legalább negyvenen vannak
mit kereshetnek a bukszusok szegte úton
nem tudom

egy kihízott gitár
a bugyik nem érdekeltek
a lányok érdekeltek és hogy miféle betegek
akik bugyikra gerjednek
bár ez sem különösebben
ki nem volt még velem? rikoltottam világgá
sok éve az *elvetemült történetek*-ben
érdeklődés fog karon érdektelent
ez a gitár jelen idejű
balról jobbra átvillan részletgazdagon
aztán vissza & vissza talán
a búcsú koncertje egy képernyőn

hogyan ki volnék és te ki lennél
egy mindent átkaroló ölelésben
ezt sem tudom
de legalább megkíséreltünk erre
fényt deríteni
miközben elpusztultak a bukszusok

– Menjünk oda, ahol a tengerbe torkoll! – mutat nagyobbik öcsém a folyamra.
– Ott hamarabb megtalálod a harcsát! – Sokat nem gondolkodunk. Mindhárom fivér beszél a célról a feleségével, majd egy ködös reggelen elindulunk.

92 Murányi Sándor Olivér

CSERNOVKA-ÁG

(Regényrészlet)

Az M3-as autópályán még hallgatunk útközben, de ahogy átérünk a a határon Romániába, a lehetőségek országába, mindannyian felszabadulunk. Kalandokkal teli, de ismerősebb számunkra ez a terep. Alig hagyjuk el a vá-

mot, el is sütöm az igaz történetet: – Német tolmács koromban megkeresett szülővárosom bűnügyi rendőrfőnöke a kéréssel: megbüntették kamionsofőr öccsét Németországban a forgalmisták, lennék szíves beszélni telefonon a berlini rendőrséggel, hogy ki fogja fizetni, csak ne szankcionálják a késés miatt. Kedves női hang vette fel a kagylót, mindenben egyetértettünk. Miután megoldottam a problémát, a bűnügy főnöke hálája jeléül ezekkel a szavakkal nyomta kezembe a névjegykártyáját: – Tedd el, bármilyen dolgod van a bűnüggyel, azonnal keres! – Hö... – hümmögtem tágra meredt szemmel, majd megkérdeztem: – Akkor ezek szerint leüthetem a haragosom? Mutatóját felemelve felelt: – Ne feledd, Románia nem igazságos ország! De barátságos!

Önfeledten nevetve érkezünk meg a Királyhágóra. A Las Vegas Étteremben pacallevest kérünk. A felszolgáló hölgy már ismer. – Bine ați venit, domnul cu smântână! – köszönt kedvesen. Így szólítanak engem a felszolgálók, mivel ahányszor megállok ott, egy uborkás üvegben tejfölt kérek elvitelre. Sűrű és sárga, akár a vaj, valamint rendkívül édes. Szilágysági román asszonyok készítik. A helyiségben a tulajdonostól kezdve a takarítóig mindenki kedves. Örülnek a viszontlátásnak. Az ablak előtt kamionok suhannak el. Nem kell sokat várakoznunk, érkezik a leves, amit az említett tejföllel, ecettel és csípős paprikával ízesítünk, miközben úticélunkról beszélünk. Titokban mindegyikünk reméli, hogy ő fogja meg a túra halát, a legnagyobbat, amivel majd büszkélkedhet a Facebookon. Ebéd után serpentineken indulunk tovább Kolozsvár felé, majd Székelyföld és Moldva felé vesszük utunkat. Utóbbiról azt hittük, szegény vidék, csak kolostorai gazdagok. De az utak sokkal jobbak, mint Erdélyben. Nem tudom, milyen napot írunk, és hány órakor érzük el Tulcea városát, a Duna-delta kapuját. Az útleírás szerint tizenhárom nemzetiség él itt együtt, de mi csak barna bőrű embereket látunk, amint a hajóra sietnek, vagy egymásnak integetnek a halpiacon. A leprások faluja, Tichilești irányába haladunk tovább. A betegeknek otthont adó települést sokáig titkolta a román Egészségügyi Minisztérium, mára már eltűntek

az őnök, az egykori román kormány rendeletére a kórház köré telepített, álcának szánt erdő viszont megmaradt. A diktatúra az ország szegényeként kezelte a helyet, még az orvosok is mélyen hallgattak róla, általános betegséget írtak a kórlapjára annak, aki elkapta a fertőzést. Így deportálták Európa utolsó leprás közösségébe, amelyben még ma is él pár beteg. 93

Szótlanul haladunk el a falujelző tábla mellett, majd a Delta közepe felé vesszük utunkat. A lakott helyek lassan eltűnnek, marad a poros, kopár pusztaság, amelyet néhol szel át egy földút. Nyomasztó ez a világ, de kalandokkal teli. Alig érünk az első tanyára, autónk mind a négy kereke kilyukad. Pánik lesz úrrá rajtunk. Kiszállok a volán mellől. Valóságos szegtengerbe hajtottam, meggyőződésem, hogy valaki szándékosan helyezte ki a szegeket. Jön is elő mosolyogva a gazda: – Átmentek a földemen, ez a fizetség! Így legalább nekem is van munkahelyem: ötven lejért megjavítom a kereküket, fel van állítva udvaromon a műhely! – Románul beszél, mi pedig tanakodni kezdünk, hogy mitévők legyünk. Hamar belátjuk: nincs választási lehetőségünk, egyetlen pótkerekünk van. Evvel a leleményességgel szemben esélytelenek vagyunk. „Jötevőnk” még inasainak is befog minket: miután kifizettük a pénzt, egymás után hordjuk be udvarába a lyukas autógumikat. Nem tudom, mennyi ideig tart a szerelés, az idő megáll a delta közepén. Sötétedés körül hajtunk tovább. Hullafáradtan érkezünk a Chilia Veche-n lefoglalt panzióba, amelyet budapesti horgász ikerpár működtet. Nyájas kedvességgel fogadnak, s amikor elmeséljük defektünk történetét, döbbenet válaszolnak: – Megúsztatok ennyivel?! Nem tört el az autótengely?! Gödröket ásattunk a hozzánk vezető útra, mert megvan az emberünk, akinek ez a munkája, hogy megjavítja! – Tágra meredt szemmel hallgatjuk, mire a testvérpár ugyanabban a pillanatban nevet fel: – A Deltában mindenre megvan az ember! – emeli fel sokatmondóan mutatóujját egyikük, mire megjelenik egy hatalmas termetű izompacsirta, széles fejjel és bárgyú tekintettel, oldalán pedig gyönyörű szőke nővel. Ettől még jobban zavarba jövünk. – Ő Petike, fél normában testőrünk, egész normában kertészünk. – Most a nővel együtt törnek ki nevetésben. Petike hallgat. Ő nem nevet. Három évvel később tudjuk meg, mit nevetnek. Ekkor már nemzetközi hír lesz, hogy a panziójuk kertjében tiltott fűtermesztést fűle a román hatóság, ezért azonnal letartóztatják őket.

Petike a mellettünk levő faházikóban lakik. A nőjéről egy héten át nem tudjuk levenni a szemünket. Nyugodtan nézhetjük, nem reagál, egész nap keresztrejtvényt fejt a testőr mellett, aki éjjel-nappal horkol. Nem értem, hogy bír ennyit aludni. Nagyon unhatja magát.

A két öcsém már a megérkezésünk éjszakáján a harcsák nyomába akar eredni. Nem ellenkezem. – Nehéz ügy, nagyon lepusztította a sok garázdálkodó

a Deltát. A Csernovka-ágon fognak még néha, oda menjetek! – tanácsolják az ikrek. Gyorsan pakolunk a testvérektől kapott motorcsónakba, és indulunk. Nagyobbik öcsém vezet a folyamon felfelé az éjszakában. Nem tudom, megnyit haladhatunk. Leguggolok, és figyelem a sötétben hömpölygő
94 vizet. Ijesztő. Bizonytalanságot kelt bennem, és félelmet. Tudok úszni, mégsem biztos, hogy partra jutnék, ha borulnánk. Kérdés, úrrá tudnék-e lenni a meglepettségen.

Megérkezünk. Kikapcsoljuk a motort, és mindhárman hallgatózunk. Döbbenetes csattanások mindenfelé a folyamágon. – Esznek! – emeli fel nagyobbik öcsém a mutatóujját. Csendre int. Botjaink összerakva várják, hogy dolgozhassanak. Kézbe vesszük őket, és csorogni kezdünk a fák alatt. Partközélben haladunk. Kiakasztjuk a wobblereket, és dobálni kezdünk. Középről horgászok, két vállamnál a két öcsém – minduntalan rám szólnak hal-kan, hogy ne dobjak keresztbe, elégedjek meg a saját helyem biztosította lehetőségekkel. Harcsarablások közepette gyakoroljuk a csendet. Halvány zöld fényel világítjuk meg a bokrok alját, hogy pontosan be tudjunk célozni a wobblerrel a lyukakba, ahol a víz a parti növényzettel találkozik. A ragadozók kijönnek a nyári sötét éjszakákon a folyam szélére. Most is itt lesik a zsákmányt.

Nem tudom, mennyi ideje dobálhatunk, olyannyira eltölt a feszült figyelem, hogy perceké válnak az órák. Egy sűrű bokor előtt haladunk el, amikor hatalmas csattanás kíséretében fehéren felhabzik bedobott csalim után a víz. – Megvan?! – kérdi izgatottan nagyobbik öcsém. – Valami nehezet érzek, ami elindul a mélybe. Mintha ólom húzná a karom. A botom nagyot görbül. A szaggatott, tépázó, lefele haladó erő tudatosítja bennem: – Igen, ez harcsa... – Meg! – felelem öcsémnek. Mindketten segítségemre sietnek. Egyikük erős lámpát kapcsol, és abba a pontba világít, ahol a zsinórom összeér az örvénnyel. Másikuk előkészíti a fogót és a kötelet, amivel a nagyhalat kivesszük és kikötjük, hogy lefotózhassuk. A harcsa egyre erősebben húz. Két kézzel tartom a botot, rövid idő alatt mindkét alkarom elfárad. – Tekerjed-tekerjed! Tarts ki! – biztatnak a testvéreim. Húzni próbálok a zsinóron, majd újabb adagot tekerek fel belőle az orsóra. Ezt igyekszem ismételni. Most a percek válnak órákká. Roppant küzdelem kezdődik: a harcsa életéért harcol, én pedig, hogy megláthassam végre a csónakunk mellett a fejét. Nem tudom felmérni, milyen mélyen lehet, csak minden idegszálammal és minden izmommal arra törekszem, hogy közelebb húzzam magamhoz. Már nem hallom a folyam hangjait. Feltartott fejjel fárasztom a halat. Hiába csillagos odafent az égbolt, számomra egybemosódik minden, a semmibe nézek, miközben próbálok elképzelni a harc hevében, milyen lesz, amikor először pillantom meg a halat. – Gyerünk! – hallom az újabb biztatást, erre még erősebben tartom a botot. Érezni kezdem, hogy fárad a hal. Egyre több zsinórt tudok visszatekerni az

orsóra. Egy újabb csévélésnél hatalmasat csobban a csónakunk mellett a víz. – Ott van! – mutat a loccsanás irányába lámpájával a kisebbik öcsém. – Nagyon nagy! – A meglepettségtől még nem látom a legyőzöttet. Akkor tudom alaposabban szemügyre venni, amikor öcsémék beemelik a csónakba. Leülök. Magam mellé fektetem a botot. Hatalmas fejét nézem. Levegőért kapkod. Fáradt. Többé már nem ugrik, hanem lustán végignyúlik a csónak aljában. Nagyobbik öcsém előveszi a fotógépét. – Emeld fel! – kéri, majd ahogy feltápászkodom, és arcom mellé kerül a harcsa bajusza, elindul az expozíció sorozat. Fáradt lehet a mosolyom. Kényszerű Facebook-mosoly ez, valójában halálosan fáradtak vagyunk mindketten, győztes és legyőzött. És hátra van még a legnagyobb kaland: az elengedés. A fotó után lemossuk a halat, hárman a hasa alá nyúlunk, óvatosan kihajolunk vele a csónakból, hogy fel ne boruljunk, és a vízbe helyezzük. – A találkozás megtörtént. Menj békében! – suttogja kisebbik öcsém, majd lendít egyet a harcsa farkán. Lassan eltűnik szemünk előtt, lemerül a mélybe. Az utolsó kép lomha hullámzó mozgása marad, ebből tudom, hogy élve úszik el.

Mindhárman szótlanul ülünk a csónakban. Hajnalodik. A Csernovka-ág felett szürke darócruhás szerzetesekként vonulnak a felhők.

– Így engedek el minden embert az életemből... – gondolom magamban, miközben nagyobbik öcsém begyűjtja a csónakmotort. – Ki élve, ki halva távozik. Melyik fáj jobban? A nagyanyám, aki halálos ágyán érdeklődött a hogylétemről, majd csendben guggolok mellette, amikor fagyott szemhéjára helyezi apám a pénzermét? Fiatalkori szerelmem, aki másodszor is elvált, és megpillantom a volán mögül, amint kilép a garzonból, ahol albérletben lakik, hogy levigye a szemetet? Volt feleségem, aki közös gyerekünk zavart mosolya kíséretében bemutatja nekem új férjét? Nem tudom eldönteni, hogy élők vagy holtak okoznak nagyobb szenvedést számomra, amikor végleg távoznak. Csak azt tudom, hogy amikor alámerült a harcsa a Csernovka-ág mélyére, nagyobbik öcsém vizsgasztalón veregette meg a vállam: – Neki jobb lesz...

a szabadvers szabadságának elvesztése

a költészeti elmeszakértők munkálkodásának áldásos hatása a költészetre
alig kimutatható
akkor meg mivégre
a költő már eleve gyanúperrel él ha útjába akad egy költészeti elmeszakértő
lírai analízis klinikai szintézis
lobogtatják a papírokat iktatószám pecsét aláírás
ugyan kinek másnak jutna eszébe beiktatni egy verset
elfekvőbe vitetni egy metaforát
értekezni a szabadvers leépüléséről
gondnokság alá helyezni keresztrímeket
egzaktnak vélt módon leírni leírhatatlan költői képeket
pontosan lemérni és centiméterben meghatározni a költői emelkedettséget
(átlagszámítási módszerrel: 84 centiméter)
ezek bizony a költészeti elmeszakértők kíméletlenül fortélyos módszerei
amelyek előtt a költő tehetetlenül és zavarodottan széttárja gondolat-karjait
és szabad utat enged a történések elsöprő zajlásának az egyre idegenebb
fizikai terekben
ahol a szabadvers már nem szabad

a költészeti elmeszakértők hivatalában meglehetősen magas az ügybuzgóság foka
a munkatársak alig győzik az egyre nagyobb számban feléledő szabadversek
letaglózását

még meg sem fogalmazták az egyik alanyleírást és körözési felhívást
már is kezdek a következőt

97

egy idő után már súlyos létszám gondokkal küzdenek
és a letartóztatottak számára is egyre kevesebb a hely
így hát arra kényszerülnek hogy bevezessék a majdnem-szabadvers kategóriát
amely nem igényel azonnali beavatkozást csak kósza készenlétet
és aztán egy gyors racionalizálás során felismerik

hogy nem is a vers hanem a költő az ellenség
így rohamtempóban megkezdik a költészeti helyett a költő-elmeszakértők
képzését

így már pontos címre mehetnek és esetenként sokkal nagyobb a zsákmány
mint korábban

amikor csak egy-egy vers volt

persze itt is felmerülnek a problémák: a mindig szabadverseket és a csak néha
szabadverseket valamint a pszeudoszabadverseket író költők miatt
állandóan résen kell lenni de nem enyhülhet a határozottság a céltudatosság
és a legfontosabb hogy a költészet forduljon önmaga ellen
szüntesse meg önmagát teremtsen önrendet
amit mi felügyelünk

(és ezért az adót is a mi számlánkra érkeztetjük és a bevételből a költészeti
és költő- elmeszakértők munkáját illetően megéneklő költők munkáját tá-
mogatjuk)

a tanári kar elégtétele (az élet iskolájában)

98 amiként az irattárat és a könyvtárat
a levéltárat is sorsukra hagyják társaik
szabadon lengedeznek a huzatban a lengőajtók
végső soron ez a dolgok természetes rendje
lépést kell tartani a korral
vagy meg kell érteni az idők szavát
és ebben a hirtelen jött szabad cúgban
(és ez a legpesszimistább köröket is feltétlen bizakodással töltheti el)
csak az adóbehajtók és a pénzváltók tartják a frontot
és ez oly megnyugtató és oly reménykeltő
a kósza szövegfoszlányok csendes sodródását
mélán és közömbösen szemlélik hajdan oly szigorú és kíméletlen cenzorok
így észrevétlenül elvesztik létjogosultságukat
a jelentések és változásaik
a csupasz lét összerosódik jelmezbe bújt önmagával
kioltja eredendő ellentéteit
majd mi rendet csinálunk mondják az önjelöltek
és megtömött zsebekkel átveszik a látszathatalmat
olcsón megvásárolt teoretikusok üvöltöznek
helyet cserélnek a megfigyelők a megfigyelttel
közben cinkosan összerosolyognak és a nagy nemzeti ünnepeken
plecsniket aggatnak egymásra
de ez meggyőződésük szerint csak a virtuális valóság
hiszen csak az absztrakt rideg elméletet váltják a gyakorlat szennyes apró-
pénzére
alapjában (tulajdonképpen) jó emberek vagyunk (voltunk) mondogatják
miközben lassan leperreg egy újabb koszos évszázad
nem a mi időnk
a válság válságba szédül ez a dolgok rendje
a tanári kar feltétlen bizalmát élvezve
öntelten pökhetnek tenyerükbe az emberkereskedő iskola
kitüntetéssel végző diákjai

a vers mint önmaga ellentettje

a levélfolyamból kimaradt meg nem írt levelet utólag már nem lehet megírni 99

és ez a megállapítás érvényesíthető a versfolyam/vers-viszonylatra is a lineáris (lineárisnak tűnő) idő (látszólag) mindig határokat és feltételeket szab

a dolgok (látszólagos) megtörténe és meg nem történe valamiképpen elválík egymástól: egy levél (egy vers) vagy van vagy nincs megnehezíti helyzetünket hogy mindez csupán a tárgyasulások és a regisztrációk világában igaz – az elmélet a szellem itt is felmentést ad a konvencióknak és megítélésüknek

a szellem világában a van nincs a nincs meg van lehet

egy vers amely szellemiséggé szublimálódik utólag már nem konkretizálható mert ugyan mi lehet konkrét amely szellemi

ha azt mondjuk hogy ez egy közbevetés akkor máris elszakadtunk a valóságos (valóságosnak tűnő) dimenzióktól: a közbevetés lényege a sehová sem tartozás de az is kétséges hogy hol van az a vetés amely közben van

és ha van ám ha van közbevetett levél akkor máris megcáfoltuk az eszme-fut-tatás nyitányaként megfogalmazott állításunkat

azért állítunk hogy cáfoljunk és azért cáfolunk hogy állítsunk

és így eljutunk a dolgok és így maga az élet valóságos (valóságosnak tűnő) megfoghatatlanságához amelyben minden lehet önnön ellentettje is valamifajta végpont: a vers mint önmaga ellentettje

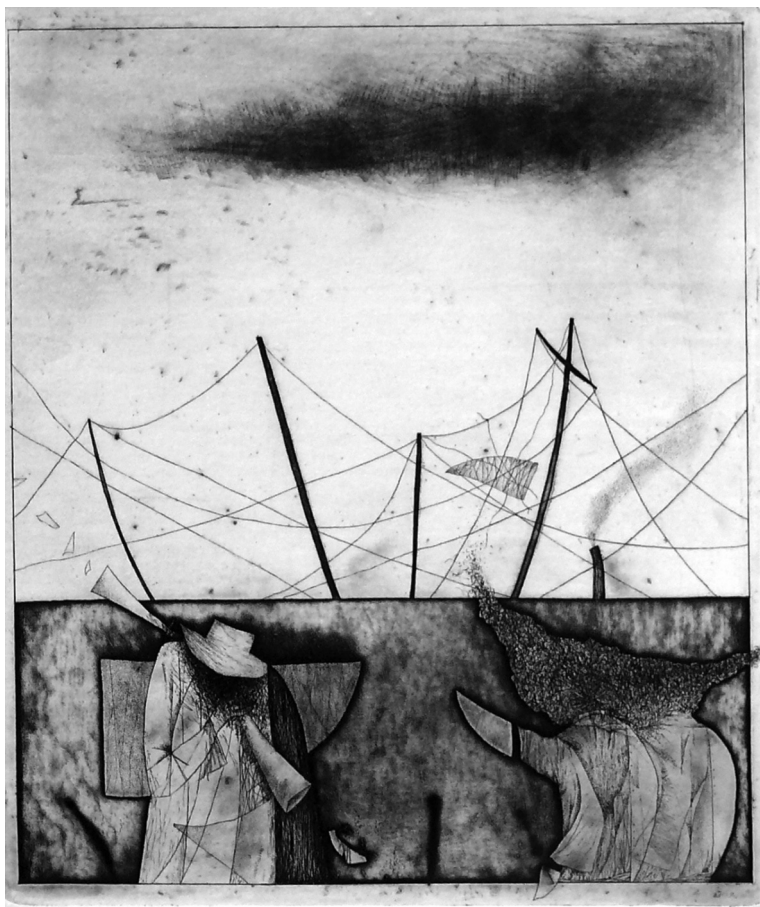
ez lehet mélységes szomorúságunk egyik alap-índoka amellyel önmagunkat vagyunk készítetve szemlélni

(gyermekkoromban beírtak egy barkács-szakkörbe az első foglalkozásokon madáretetőket kis fára akasztható házacskákat készítettünk aztán amikor ezzel elkészültünk a következő feladat madárjlesztők készítése volt ekkor voltam utoljára barkács-szakkörben de ez a barkács-szakkörök működésében nem okozott semmiféle fennakadást)

értekezés-kísérlet a költészetről

100 már csak a metaforákban reménykedhetünk
és belátni kényszerülünk hogy a metaforákról is csak a metaforák
révén fogalmazhatunk meg érvényes axiómákat
ez némiképp bonyolítja illetve átláthatóvá teszi a helyzetet mintha valami
önmaga volna
(egyetlen üdítő kivétel a pénz: a pénznek nincs érvényes metaforája mert a
pénz nem önmaga)
ha a metaforák metaforáihoz érkezünk el akkor elkerülhetetlenül a költé-
szetbe ütközünk
és természetesen titkon feltételezzük hogy az ilyen felütésekkel azonnal mot-
tóvá válunk
így hát le is zárjuk ezt a gondolatmenetet mert a túlságosan hosszú mottó
megöli a verset illetve ha a mottó végeláthatatlanná válik akkor fölösleges
már maga a vers
a mottó nem lábjegyzet amely lehet akár végeláthatatlan is
(a mottó nem lecsúszott lábjegyzet és fordítva)
így hát inkább a lényegre térünk miközben
a költészet sűrű áthatolhatatlan ködként terjeng
rárakódik a tájra a dolgokra a fogalmakra mindent körülvesz és átítat és ha
kisüt a nap
akkor sem oszlik el
önmagában is szép költői képnek ígérkezik: fogalmak a köd foglyaiként
vagy a bennünk lévő köd
tömény idegenséget hordozó otthonosnak semmiképpen sem minősíthető
közeg bár a légneműség sugároz valami könnyedség-érzetet
úgy lebeghetünk szabadon e külső-belső költészet-ködben hogy közben a két
lábunkon állunk mert érzeteink azt sugallják hogy a lábunk alatt a szilárdnak
vélt földben is köd van
ez az elveszettség-érzet aztán felszabadít
szabadon úszkálhatunk a monoton már-már teljes változatlanságot árasztó
finoman szitáló szürkességben ahol csupán egy-egy sűrűbb folt jelez némi fel-
üdülés-reményt
végső soron mindig ugyanabba a ködfoltba érkezünk vissza ahonnan elindul-
tunk
illetve ebben a ködben nincs indulás és érkezés minden lecövekelt minden
egyhelyben álló
csak a köd gomolyog

a költészet gomolyog
amely gomolygásban érvénytelen a „köddé vált” kifejezés mert ahol 101
minden az ami
ahol minden eredendően az ami ott már nincs remény az átváltozásra
a költészet így manifesztálja hatalmas hatalmát és lényegét: mintegy al-
tomonosan érvénytelenít hiábavalóvá tesz
a köd-költészet (a költészet amely köd és a köd amely költészet) végérvénye-
sen
és diadalmasan lappangó
szinte észrevehetetlen valami ami talán nincs

ARTIKULÁCIÓK

Az ablak előtti teret megszállták
a kotró- és markológépek
egy új park tervrajzaival.
Összesen hat gép, plusz
a teherautók, egymás szavába vágva
mind izgatottan, hadarva,
mondanak valamit nehéz,
köhögő hangon, ritmusosan
ütve a földet, benzingőzben,
durván csattogó nyelven, fémes poros
hangon, csikorgó, fájdalmas artikulációt
kényszerítve ki a betontörmelék
és kavics felületén.

A tér bal sarkában álló,
hatalmas, félig kiszáradt,
de az életért szívósan küzdő
kanadai cukorjuhart
még akkor ültették,
táblája szerint 1946-ban,
amikor tíz kilométeres körzetben
nem maradt egyetlen ép
faldarab sem, csak porrá omlott,
szétszórt mész- és tégladarabok
horizontális sivatagja,
amely – mintegy negatív lenyomatként –
néha megőrzött egy-egy emberi arcot,
leginkább senkinek, hiszen a
hatsávós út, vasbeton felhőkarcoló
alatt csak egy-két eltéved patkány
meredhet a szem gödreibe értelmetlenül.

Ez a fa esett most áldozatul az átalakításnak.
Az eljárás első szakaszában
közvetlen környezetét tették rendbe,
kivágták a bokrokat, az exkavátor legyalulta
a fűvet, eltakarították a padokat.
A második szakaszban az emelőszerkezet
kosarában álló készülék
akkurátusan megtisztította ágaitól.
Ennek a műveletnek esett áldozatul a tucatnyi,
gömbként nyújtózkodó borzas fagyöngy is,
melyeknek a juhar adott életet.
A terepmunka harmadik szakaszának
eredményeként már csak egy kb. másfél méteres
tuskó jelezte a fa helyét.
Végezetül a táj teljes megtisztítása következett.
A hidraulika által működtetett, hét hegyes karommal
rendelkező polipmarkoló feladata volt
az összes gyökér kirángatása a földből.

Ekkor azonban szokatlan, váratlan esemény történt.
A vezérgyökérbe kapaszkodva
egy kéz jelent meg,
ezt követte a hozzá tartozó kar,
majd a gerinc, a csigolyák, a medencecsont.
A két lábszár olyan furcsa, szokatlan
módon kulcsolódott vagy égett bele
a fa mélyebben fekvő gyökereit
körülvéő betontörmelékbe
és mészbe, hogy a mechanikus szerkezet
csak harmadszorra tudta kiemelni.

A holttest ujjai még mindig a juhar gyökerét
markolták, szorították.
Ahogy a gép húzta maga után a fát,
egymás után váltak le a csontok,
egy-egy borda, csigolya, a koponya szilánkjai,
úgyhogy mire a teherautóhoz vonszolta a markológép,
nyoma sem maradt az embernek.
A szétszórt csontok pedig már senkit sem érdekeltek.

Milyen nyelven beszélhettek
ezek az élő szerkezetek?
Szájukba agyagtampont kötözött
az anyaföld, hangszálaikat
véres korom óvta a nyirkos levegőtől,
a gégefő padlásfeljáróját pedig
a szenvedés csavarozta rá a hajszálerekre.
Még lüktetett a titkos áramlás,
szóval éltek már vagy kétszáz éve,
titkos lélegzőajtókat nyitogatva
a járdaszegély menti résekben,
éltek darabokban, hangjuk is volt
talán, és a hangban jelentés,
amely elszállt ugyan, de mégis:
a gépek érezték, hogy ez egykori
jelentés itt kering a levegőben.

Csak el kéne kapni.
De nincs kedvük felnyitni.
Nincs program, amely
érthetővé tenné
a földszagúszájából kiömlő
szavakat.
Egyszerűbb a markolókanál
csikorgó hangjával beszélni,
mint puha testek hangjait
összeszedni a zuhanó fák ágairól.

A juharfa gyökerébe harapófogak
és az ágakba ragadt szavak
ezért nem találkozhatnak sosem már.
A kotrógép fémes hangja a kerék
csikorgására keresett mondatokat,
és a föld mélyéből kilehelt
szerelmes szavakra nem tudott
válaszolni. Mégis. Másnap valaki
kosárban betűket ásott le az egykori
tömegsír maradék hullái közé.
Talán csak ékszerként,
ujjakra, fülekre.

Ha áttekintjük az utóbbi évtizedek recepciótörténetét, akkor a Babits világszemléletének alakulástörténetét leíró képlet egyértelműnek tűnik. Eszerint a fordulat az első világháború idejére tehető és a háború tapasztalatával hozható összefüggésbe.

Az ebben az időben született esszék (az Ágoston-tanulmány, *A veszedelmes világnézet* és a Kant *Örök béke* című könyvéhez írt előszó) pontosan dokumentálják azt a szemléletbeli változást, mely majd a 20-as években bontakozik ki. Ez a változás, mely a recepció tanúsága szerint jelentős

Szénási Zoltán 105

„ideje most már
mást dalolnunk!”*

Babits világszemléleti
fordulatának jelzései 1918-ban
publikált verseiben

részben a kanti etika jegyében bontakozott ki,¹ a húszas évektől határozott vallási, sőt felekezeti indexet is kap, ebből a szempontból lesz lényeges az Ágoston-tanulmányban megfogalmazott *stilus Christianus* gondolata. A költő világszemléleti váltásával párhuzamosan műveiben lassú poétikai fordulat is megfigyelhető. Kelevéz Ágnes az *Angyalos könyv* genetikai elemzésével kimutatta, hogy Babits korai pályaszakaszának személytelenítő poétikája után már a fogarasi évek alatt személyesebb, a hagyományos értelemben líraibb költészet felé fordult, *A Holnap* antológia utáni kritikai támadások hatására azonban második verseskötetét még klasszikus szerepversek határozzák meg, miközben kéziratot füzetébe már „újfajta hangolású költemények”-et ír.² Az ezt követő években megváltozik a Babits-líra világhoz való viszonya is azáltal, hogy a költő jelenkorának történelmi ideje egyre erőteljesebben a versvilágot formáló tényezővé válik. Első ilyen verse az 1912-es „véres csütörtök” tömegmegmozdulásának hatására írt *Május huszonhárom Rákospalotán*, de ide sorolhatjuk az 1920-ban kiadott *Nyugtalanság völgye* kötet nagy háborús verseit is.

Jelen tanulmányban, melyben a Babits által 1918-ban publikált verseket értelmezem, a pályaképnek ezt az egyértelműséget szeretném kissé elbizonytalanítani, s ezáltal azt a szemléletmódot, mely az alkotó szubjektum különböző megnyilvánulásaiban a kognitív egységet feltételezi és keresi, az önkényesen kiválasztott szövegcsoporthoz belüli versek világszemlélete és poétikái között ugyanis – mint látni fogjuk – feltűnő ellentétek figyelhetők meg.

Cím	Keletkezés	Megjelenés
<i>Kakasviadal</i>	1917. december	Az Esztendő 1918. jan. 1. sz.
<i>Korán ébredtem</i>	1917	Nyugat 1918. jan. 16. 2. sz.
<i>Bénára mint a megfagyott tag</i>	1917	Nyugat 1918. jan. 16. 2. sz.
<i>Éji út (Nincs lámpa a kocsinkban címen)</i>	1917–1918 tele	Nyugat 1918. jan. 16. 2. sz.
<i>Hegedűk hervatag szava</i>	1917. február	Nyugat 1918. jan. 16. 2. sz.
<i>Emlékezés</i>	1917	Új Idők 1918. jún. 9.
<i>Zsoltár gyermekhangra</i>	1917. március	Nyugat 1918. aug. 1. 15. sz.
<i>Zsoltár férfihangra: Consolatiomystica</i>	1918. április	Nyugat 1918. aug. 1. 15. sz.
<i>Egy perc, egy pille</i>	1905. március	Nyugat 1918. aug. 1. 15. sz.
<i>Dal, prózában</i>	1918. április	Nyugat 1918. aug. 1. 15. sz.
<i>Két nyári vers [Settecento, Oggi]</i>	1918 nyara	Az Esztendő 1918. szept. 9. sz.
<i>Fortissimo</i>	1917. február	A diadalmas forradalom könyve
<i>Előszó</i>	1918. máj. 14. után	Nyugat 1918. dec. 1. 23. sz.
<i>Strófák egy templomhoz</i>	1918 tavasza	Nyugat 1918. dec. 1. 23. sz.
<i>Szüret előtt</i>	1918. dec. 1. előtt	Nyugat 1918. dec. 1. 23. sz.
<i>Fortissimo</i>	1917. február	Nyugat 1918. dec. 1. 23. sz.
<i>Sugár (utánközlés)</i>	1908. okt.–nov.	Szavalkönyv az Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia növendékei használatára

Ahogy a táblázatból is látható, Babitsnak 1918-ban tizenhat verse jelent meg, zömében folyóiratokban, elsősorban a Nyugatban és Az Esztendőben. Ezek közül a *Fortissimo* megjelent a Nyugat december 1-i számában, valamint *A diadalmas forradalom könyve* című összeállításban is. A vers kiadástörténetéhez hozzátartozik, hogy eredetileg a Nyugat 1917. évi március 1-i számában jelent meg, de a lapot az ügyészség vallás elleni vétség vádjával elkobozta, s ezután a Nyugat csak a vers helyének üresen hagyásával jelenhetett meg. Ezért vált szükségessé a *Fortissimo* újrakiadása, mely ezt megelőzően gép- és kéziratos másolatokban terjedt.³ Egy antológiában jelent meg a *Sugár* című vers, mely még 1908-as keletkezésű, és eredetileg Babits első kötetében kapott helyett. Ez a vers jelen értelemezés szempontjából, mivel nem feltételezhető mögötte a költő publikálási szándéka, irreleváns. Ha a vizsgált versek keletkezési idejét tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a szövegek az eredetileg szűkre sabott egyéves időintervallumnál szélesebb időkeretben helyezhetők el, a '17–18-as éveket ölelik fel, de az *Egy perc, egy pille* Babits

korai költői periódusában született, és csak tizenhárom évvel később publikálta a költő. Ez a kései közlés azért is figyelemre méltó, mert ebben az időszakban Babits publikálási szokásaira már nem jellemző az ehhez hasonló elhúzódo megjelenés, kérdés tehát, hogy miért vette elő az eredetileg az *Angyalos könyv* második füzetébe lejegyzett verset 1918-ban. 107

Az Esztendő című lapban 1918. január 1-jén megjelent *Kakasviadal* című verset Rába György Babits 1920 előtti költészetéről írt monográfiájában a költői fejlődés intermezzójaként határozza meg, és a vers hommage természetéből fakadó stílusimitációnak minősíti,⁴ a záróhasonlat képzetkörét pedig („Kiáltanánk: kihez kiáltunk? / Futnánk: hova fusionsunk, Úristen? / Rabon, ragadtan és mezítlen, tompán, / mint a juhok, sírunk és várunk.”) ótestamentuminak ítéli, és az Ady-stílusimitáció következményének tulajdonítja. A vers szövegében felismerhető Ady-interetextusokkal együtt ez aligha vitatható, a *Kakasviadal* azonban a létezés hiábavalóságának a kijelentése révén („Hol az emberfaj régi gőgje? / nemesség, élet, érdemesség? / hogy minden a semmiért essék, / s ingyen / vágyunkat az ágyu lebőgje?”) legalább ennyire megidézi Kölcsey *Vanitatum vanitasát* (talán a cím is innen ered), és ezen keresztül az ószövetségi *Prédikátor könyvét*. A vers alaphelyzetét, a versbeszélő kiszolgáltatott létszituációját tekintve Rába a *Kakasviadalt* az ugyanekkor született *Éji út* „ikonikus jele”-ként értelmezi, rokon motívumokat (futás–utazás, rabság) emel ki a két versből, és mindkettő világszemléletét Kantnak *A gyakorlati ész kritikájában* megfogalmazott, az embernek a világok sokaságában elfoglalt helyzetére vonatkozó gondolataiból vezeti le.⁵ Poétikai szempontból azonban a két vers között igen jelentős különbségek vannak. Az Ady Endrének ajánlott vers a létezés értelmetlenségét, céltalanságát az ószövetségi profetikus beszéd dikciójában fejezi ki, az *Éji út* viszont egy narratív vázra, egy éjszakai vonatút történetére épül, 15–20 szótagos élőbeszédszerű szabadvers-formában szólal meg. Amíg tehát *Kakasviadal* egy archaikus szakrális nyelvet imitál, addig az *Éji út* kifejezetten modern versbeszédet valósít meg.

Az *Éji út* poétikai sajátosságát ezen túl az a kettősség adja, mely a versben ábrázolt élethelyzet leírásának konkrétsága és az ezen a konkrétságon túllépő allegorizáció között feszül.⁶ A vers nyitányában plasztikus helyzetleírást és helymegjelölést kapunk: a sötét vasúti kocsiba egy jól fésült, szakállas alak száll be Vajtán, a Szekszárd és Budapest közötti vasútvonal egyik állomásán, s az úti gyertya fényénél újságot kezd olvasni. A vers keletkezéstörténetét vizsgálva feltételezhető, hogy az *Éji út* megírása Babitsnak a publikáláshoz igen közeli, 1918. január első felében tett hazautazásához köthető. A kézirat rektóján az 1917. novemberében bevezetett hetedik hadi

kölcsön jegyzésére buzdító szöveg olvasható, a Róna Judit által összeállított Babits-kronológiából tudható, hogy ezt követően a költő január első felében utazhatott haza Szekszárdra.⁷ Az első fogalmazványban Babits meg is nevezi a „prémes úr” által olvasott „uszító lapot”: Rákosi Jenő Budapesti Hír-
108 lapját. A vasúti fülkét az ő alakja és az úti gyertyájának fénye uralja, figurája a versbeszélő szemszögéből egyre démonibbá válik ahogy „annexiós kéjjel” az újságot olvassa: „szinte láttam kezéről csöpögni a vért”. Az éjjeli utazás története így módon allegorizálódik, az utas ördögi figurája a háborús propaganda megszemélyesítője lesz, a fülke zárt tere a propaganda által deformált mikrovilággá, a szorongó és szeretteiért aggódó versbeszélő saját érzelmi inerciarendszerévé válik, melybe a többi utas jelenlétének jelzései csak mint hétköznapi dolgokról való fecsegések szűrődnek be. A deformáció kihat az öröklött költői nyelvre is, habár az utazás allegorikus jelentése megőrződik, az élőbeszéd modalitásában megszólaló versnyelv felszámolja fény és sötétség ellentétét, valamint jelentésszimbolikájának hagyományos valóságleíró potenciálját, a fény ugyanis nem valami pozitív tudás jelölője lesz, hanem „beszűkíti a teret”, megakadályozza, hogy látható legyen a vasúti fülkén túli „téli mező”, a távolabbi világok, ahol a versbeszélő saját szeretteire találhatna. Amíg tehát a *Kakasviadal* az élet értelmetlenségét helyezi előtérbe, addig az *Éji út* a létezés otthontalanságát fogalmazza meg.

Éles ellentétben áll ennek a két versnek a szubjektum- és világszemléletével a *Zoltár gyermekhangra* naiv világmagyarázata és a *Zoltár férfigangra* „misztikus vigasztalása”, az isteni gondviselés által teremtett világ harmóniájáról, benne a háború értelméről és az ember kiemelt léthelyzetéről mint a teremtés végcéljáról. Rába a *Zoltár gyermekhangra* című vers szemléleti hátterében a szabadság, az erkölcs és a boldogság kölcsönviszonyaira épülő kanti etikát feltételezi, míg a *Zoltár férfigangra* gondviseléshitét Babits Leibniz-tanulmányaival hozza összefüggésbe, és úgy véli: a költő a nagy háborús versek, a *Húsvét előtt*, valamint a *Fortissimo* után „etikai rugójú, harmonikus vágyképekre hangolta” költészetét.⁸ Rába tehát ebben a fejlődési ívben oldja fel a '17–18-ban született versek szemléleti ellentétét. A két *Zoltár* keletkezési ideje között azonban egy év különbség is lehet, a *Zoltár gyermekhangra* című versnek ugyanis ismerjük egy fogalmazványát, mely a *Háborús antológiák* című, a Nyugat 1917. április 1-i számában közölt vers fogalmazványának rektóján található. Rába azt feltételezi, hogy ennek ellenére a két *Zoltár* egymáshoz közeli időpontban keletkezett. Ha megnézzük a *Zoltár gyermekhangra* kézirat-katalógus által 1917. márciusára datált variánsát, akkor azt látjuk, hogy igen erőteljesen érezhető rajta a *Fortissimo* körüli botrány hatása. Az első és az utolsó versszak – a központozást nem tekintve – azonos a kanonizált szövegváltozat 1. vagy 13. és 16. strófájával, a közbülső három szakasz azonban jelentősen eltér attól: „Káromol-e tisztartója / hogy ő süket bűnre hívja? //

Nem káromlóbb annak ajka / ki azt mondja ő akarta? // Ember vétkes, ember szenved / Isten olyakor tűr és enged". A korai fogalmazvány tehát szó szerint utal a *Fortissimo* miatt indított ügyészi eljárásban megfogalmazott vádra, az istenkáromlásra, a későbbi, kanonizált változat azonban sokkal inkább a *Fortissimo* szövegével lép intertextuális párbeszédre, s csak az által 109 utal a vers keltette botrányra, ahogy saját korábbi megszólalását a gyermeki maszk mögül értelmezi. Ha ez alapján el is fogadjuk Rába feltételezését arról, hogy a *Zsoltár gyermekhangra* végleges változata későbbi, mint az első fogalmazvány, akkor ez még közelebb hozza a vers keletkezését a *Kakasviadal*hoz és az *Éji úthoz*. Azt gondolom tehát, hogy ezek a versek nem egy egyenes vonalú, időben egymást követő művek sorából kirajzolódó fejlődési ív darabjai, hanem a költő időben változó reakciói egyrészt saját lírájára, másrészt a versei keltette társadalmi hatásokra, általában pedig lehetséges válaszok a háború deformált világ által kikényszerített egzisztenciális kérdésekre. A versek keletkezéstörténeti sorrendje alapján tehát kétséges számomra, hogy Babits költészetének a Rába által jelzett áthangolása történt volna 1917–1918-ban. Ehhez további érvekkel szolgálhat, ha legalább jelzésként bevonjuk a vizsgálódásba az 1917 júniusában született, és a Nyugat 1917. augusztus 1-i számában közölt, a szenvedőkkel való azonosulásra felszólító, szintén szabadversben írt *Jóság dalát* és az „idegekben tomboló apokaliptikus zenét” megszólaltató, a Pesti Naplóban 1919. január 1-jén publikált, és valószínűleg nem sokkal korábban keletkezett *Új esztendő*.

Nemcsak világszemléleti ellentéteket figyelhetünk meg Babits 1918-ban publikált verseiben, hanem poétikait is, ami azért is hangsúlyos, mert maguk a versek jelzik a költészeti fordulat szükségét, legérteljesebben a *Bénára mint a megfagyott tag* című, elsőként a Nyugat 1918. január 16-i számában közölt költemény. A versnek nem ismerjük autográf kéziratát, pusztán egy gépiratos tisztázat áll rendelkezésünkre, mely a *Nyugtalanosság völgye* kötet nyomdai kéziratának része. Emiatt jelenleg a vers datálását pontosabban nem tudjuk megadni annál, mint amit a szöveg első sora jelez: 1917. A *Bénára mint a megfagyott tag* című versben a „megalázosítás” és a krisztusi szenvedés megidézése megérthető a háborúra történő utalásként is, a *Veszedelmes világnézet* című esszé alap gondolatával összhangban ez az esemény jelenti Babits számára azt a választóvonalat, ami után a régi filozófia és költészet már folytathatatlan, és valami újnak kell jönnie. A vers tehát régi és új több síkban történő szembeállítására épül, egyrészt a többes szám első személyben megszólaló versbeszélő közösségi identitásának vonatkozik:

*Bénára mint a megfagyott tag
s keményre verte zuzmarás
gőg a szívünket, rossz varázs:
most megalázatosítottak.*

Másrészt a vers gőg és alázat szociális magatartásmintáihoz a régi, rossz ének és a hit új éneke ellentétét is társítja:

*Ajjaj, de hitetlen daloltunk!
Daloltuk a rossz éneket,
a minden-mindegy-rímeket:
ideje most már mást dalolnunk!*

*

*Halljátok énekét a hitnek,
halljátok a jó éneket:
többet nem-hinni nem lehet!
akik szenvedtek, mindig hittek.
Halljátok énekét a hitnek!*

Feltűnő tehát ebben a rövid periódusban a vallásos tematika, hangnem és műforma megidézésének gyakorisága, mely összhangban áll azzal a pályaképpel, mely a korai költői periódus szkeptikus világszemlélete után a Dante-fordítások és Ágoston hatására a tételes valláshoz közelítő világ- és önszemlélethez vezetett.⁹ Amellett a modern szubjektivitás mellett azonban, melyet az Ágoston-fordítás kapcsán az ókori egyházatyának tulajdonítva Babits kifejt, verseiben a külső világra való közvetlen reflexió is megmarad. A költőnek a valláshoz való viszonyát is árnyalja a háborús politikai katolicizmus ellen írt *Strófák egy templomhoz* című verse, mely – ha poétikailag nem is, de – közéleti vonatkozásait tekintve a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* mellé helyezhető.

Van azonban a fentebb idézett versben jelzett költészeti váltásnak egy másik dimenziója is, mely a versek konkrét nyelvi-poétikai megalkotottságában ragadható meg. A *Bénára mint a megfagyott tag* szintén szakrális nyelvet imitáló versbeszéde ellenére a húszas évek közepén született *Cigány a siralomházan* című vershez hasonló „öntükröző szimbólum”,¹⁰ mely még folyamatában jelzi Babitsnak saját költészetében végbemenő változást. Időben visszatekintve is találunk fontos előzményt, az *Egy verseskönyv epilógusa* című verset, mely még 1911 elején keletkezett, és Babits görögös korszakának ön-reflexív elutasítása:

*Ezentúl így fogok énekelni, mérték nélkül,
mérték és rím nélkül
és énekelni fogok
az utcai lóról.*

111

Mindkét vers Babits első pályaszakaszának esztétizáló poétikájával szemben foglal állást, a korábbi még leginkább egy átmeneti költői válság dokumentumaként olvasható, a *Bénára mint a megfagyott tag* viszont már olyan költői törekvés jelzéséként értelmezhető, mely a szenvedésre nyitott társadalmi szemlélet behatolását regisztrálja a költői világlátásba. Nemcsak szemléleti váltásról van azonban szó, hanem a versnyelv lassú átalakulásáról is, mely a háború alatt született több jelentős költeményben is megfigyelhető. A korábbi recepcióban a *Húsvét előtt*, az *Egy filozófus halálára* és a *Zsoltár férfihangra* kapcsán is felmerült a szabad vers formai meghatározása, Rába György azonban meggyőzően bizonyította, hogy a látszólagos verstani szabálytalanságok ellenére ezekben a versekben is szerves ritmusegyüttesek mutathatók ki.¹¹ Az általam vizsgált periódusból viszont az *Éji utat* Rába is szabad versnek minősíti.¹²

Nem tűnik el azonban a rím és a kötött versritmus Babits ekkor keletkezett verseiből sem: a *Hegedűk hervatag szava*, az *Emlékezés*, a *Két nyári vers*, de a címében rejlő formai utalás ellenére ide sorolhatjuk a *Dal, prózábant* is, és – véleményem szerint – ebben a kontextusban lesz jelentősége az *Egy perc, egy pille* című, 1905-ben írt vers közlésének, mely a korai pályaszakasz poétikájának újramegjelenését jelenti a háború alatt keletkezett versek között is. Ez a visszanyúlás ezen túl még többet is jelent. Rába is pontosan érzékeli ugyanis, hogy Babits költészete ebben az időszakban is megőrzi sokféleségét, s ennek egyik forrása a korábbi költői periódusainak verstípusaihoz való visszanyúlás. Ide tartozik a *Kakasviadal*hoz hasonlóan általa „közjátéknak” minősített, szintén Ady-reminiszcenciákból építkező *Korán ébredtem*, mely Rába szerint Babits „egy fogarasi verstípusának, a tériesített beleélésnek teljes értékű példája”,¹³ a *Két nyári vers* és a *Szüret előtt* pedig véleménye szerint a korábbi lírai festmények szemléletét idézi fel.¹⁴ Kiegészíthetjük mindezt azzal, hogy a szakrális nyelvet imitáló versei pedig – a *Zsoltár gyermekhangra* esetében ezt egészen egyértelműnek gondolom – felfoghatók korai költészetére jellemző szerepversek háború végi megvalósulásainak is. Mindez azért lényeges, mivel az *Angyalos könyv* genetikus kritikai vizsgálata során Kelevéz Ágnes megállapítja: „Ettől kezdve [ti. 1911 után – Sz. Z.] költészetében, a szerepversek gondosan kimunkált álarcát levéve, tudatosan nyit a közvetlen élmények, a személyes hangvételű líra irányába.”¹⁵ Babits Rákosi Jenő 1915. októberében

Új Forrás 2019/3 – Szénási Zoltán: „Ideje most már más dalolnunk!”
Babits világszemléleti fordulatainak jelzései 1918-ban publikált verseiben

indított sajtóhadjárata után is vállalta háborúellenességét, és nyíltan ki-
mondta békevágyát, mégis az újabb szerepversek – ahogy ezt a *Zsoltár gyer-
mekhangra* című vers *Fortissimora* való utalásai egyértelműen jelzik –
visszahatásokként tekinthetők a költői alkatától idegen személyes ki-
112 tárulkozásaira és annak következményeire. Véleményem szerint több-
ről van tehát szó, mint arról, hogy a kanti erkölcsfilozófiából és
kozmológiából önmaga számára megalkotott képzetrendszer nem elégíti ki
Babits önkifejezési vágyát, s ezért zökken időről időre vissza korábbi költői
modorába – ahogy azt Rába feltételezi, hanem – erre utal az *Egy perc, egy
pille* kései közlése is – tudatosan alakított polifóniáról van szó.

Mindezek összefüggésében érdemes felfigyelni a nyelvhez való viszony
megváltozására, melyet a *Hegedűk hervatag szava* című vers zárлата jelez:
„Szók, szók, ti pártütők, // kik hajdan ami volt értetlen, megsugátok, / és
fegyverre a bút edzé harmóniátok, / mért hagytok így dadogni most a világ
előtt?” Ezzel együtt új líra- és szubjektumfelfogás körvonalainak ekkor még
rejtett kirajzolódását láthatjuk az *Ó líra, líra* című 1918. áprilisában keletke-
zett, de Babits életében publikálatlan versben:

*Egy pók ül a lelkem mélyén és fonja, fonja,
fonja a dalt, mint egy hálót, nem törődik semmivel
kábító, vesztő fonadék – s a lelkem mind belevonja
hogy megmozdulni se tud már – én csak nézem, mit mivel.*

*S csak érzem szövődni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek,
ki szavaiból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom.
Borzadva látom hogy fekete lelkemből tarka szók erednek,
és hálójukban zsibbadtan fekszik bánatom.*

Babits 1917–1918-ban keletkező költészetének ezek már azok a mozzanatai,
melyek a kései líra felé mutatnak, a *Mint forró csontok a máglyán* szubjek-
tumszemlélete („Nem az énekes szüli a dalt:/ a dal szüli énekesét.”) és a
Jónás imája nyelvi tapasztalata felé („Hozzám már hűtlen lettek a szavak”).

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Legvilágosabban Rába György monográfiái képviselik ezt az álláspontot: RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi, Bp., 1981. és RÁBA György, *Babits Mihály*, Gondolat, Bp., 1983.

² KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Argumentum, Bp., 1998, 174.

³ Erről bővebben: SZÉNÁSI Zoltán, *A hagyomány mint a magamentség leleménye: Babits Fortissimojáról*, Híd, 2018/6–7, 66–74.

⁴ RÁBA, *Babits Mihály költészete*, 547.

⁵ Uo.

⁶ A verssel kapcsolatban Rába szimbólumot említ: „Nem szabad azonban, hogy a novellisztikus részletek élessége elterelje figyelmünket arról: az *Éji útszimbólum*. Erre vall a történeten túlmutató jelentés, mely a *zarándokút* ismert lépcsőfokain bontakozik ki. RÁBA, *Babits Mihály költészete*, 546.

⁷ RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája: 1915–1920*, Balassi, Bp., 2015 (Babits-kronológia 3) 307.

⁸ RÁBA, *Babits Mihály költészete*, 539.

⁹ RÓNAY György, *Babits hite* = R. Gy., *Szentek, írók, irányok*, Szent István Társulat, Bp., 1970, 150–151.

¹⁰ RÁBA, *Babits Mihály*, 230.

¹¹ RÁBA, *Babits Mihály költészete*, 497–498; 526; 531.

¹² Uo. 545.

¹³ Uo. 548.

¹⁴ Uo., 555.

¹⁵ KELEVÉZ, *A keletkező szöveg esztétikája*, 177.

Déry Tibor és majdani első felesége, Pfeiffer Olga – rimaszombati és prágai kitérő után – 1920 októberében érkezett meg Bécsbe. Keveset tudunk a fiatal író Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről. Annyi biztosnak tűnik, hogy

114 Reichert Gábor

DÉRY TIBOR ÉS A BÉCSI MA

1918 decemberében belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, de semmilyen jel nem utal arra, hogy aktívan részt vett volna az 1918–1919-es magyarországi eseményekben. A *Nyugaton* kí-

vül sehol nem közölt írást a forradalmak időszakában, és Botka Ferenc állítása szerint „[b]eválasztják ugyan az írókat tömörítő szövetség választmányába, de csak egy vagy két ülésen vesz részt.”¹ Az ország elhagyásának okai között elsősorban a Tanácsköztársaság leverése utáni megtorlásoktól való félelmet kell említenünk, de magánéleti jellegű motivációk is közrejátszhattak a döntésben. Utóbbiak közé sorolhatjuk édesapja 1919. júniusi öngyilkosságát, vagy azt a Déry kései önéletírásaiban és interjúiban előszeretettel emlegetett estét, amikor elkártyázta teljes apai örökségét, a család tulajdonában lévő Wesselényi utcai bérház rá eső hányadát.²

A Bécsben töltött két év (Déryék 1922 októberében álltak innen tovább, előbb Szilasi Vilmosék feldafingi otthonában éltek egy évig, majd Párizst és Perugiát is megjárták 1926-os, Budapestre való hazatérésükig) művészi szempontból is lényeges fordulatot jelent az író pályáján. Persze meg kell jegyeznünk, hogy a *Nyugatban* induló Déry legkorábbi prózai munkáitól kezdve nyitottnak mutatkozott a korszak kurrens irodalmi irányzataival való kísérletezésre. Első, *Lia* című kisregénye (1917) a századelőn Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő Knut Hamsun művei (elsősorban az *Éhség* és a *Pán*) sajátos újraírásaként olvasható,³ *A kéthangú kiáltás* (1918) egyes szakaszaiban és a korai novellák némelyikében pedig az expresszionista próza jegyeit ismerhetjük fel.⁴ Az első világháború és a magyarországi forradalmak tapasztalata azonban – hasonlóan a kor sok más alkotójához – Déryt is addigi művészi gyakorlatának teljes újragondolására készítette. Bécsben írt költeményei, amelyek a *Lő, búza, ember* című 1922-es kötetben jelentek meg Julius Fischer (alias Gömöri Jenő) kiadásában, vagy *Az ámokfutó* című, ugyancsak ekkoriban keletkezett, de Déry életében publikálatlanul maradt dadaista kollázsvers híven példázzák a szerző poétikai fordulatát. Balázs Imre József megállapítása szerint Déry avantgárd korszaka nagyjából 1921 és 1930 közé tehető, annak irányzati besorolásai viszont „meglehetősen hozzávetőlegesek”: a Balázs szerint 1926 körül kezdődő szürrealista korszakig „poétikai szempontból nincs radikális törés a húszas évek Déry-szövegeiben – dada,

konstruktívizmus és szürrealizmus fokozatos átstrukturálódásáról beszélhetünk inkább”.⁵ A korszak magyar „új művészeire” egyébként jellemző módon Déry nem kötelezte el magát semmilyen izmus mellett, sőt, ekkoriban keletkezett kritikái írásai alapján jól látszik, hogy eleinte az ugyancsak 115 Bécsben megjelenő *Ma* folyóirat – és elsősorban a lapot szerkesztő Kassák Lajos – művészeteszményével szemben is komoly fenntartásokkal viseltetett. 1923-tól – tehát már Bécsből való távozását követően – mégis a *Ma* munkatársa lett, 1923–1924-ben (bő egy év leforgása alatt) összesen hét számban jelentek itt meg írásai.⁶ 1926–1927-ben pedig már társzerkesztőként működött közre Kassák utolsó avantgárd folyóirata, az immár Budapesten megjelenő *Dokumentum* kiadásában.

Az alábbiakban 1921-ben keletkezett, az avantgárd irodalom kérdéseivel foglalkozó értekező szövegei és a Kassákkal váltott korabeli levelek vizsgálatával igyekszem rekonstruálni Déry elképzeléseit az „új művészet” feladatairól és lehetőségeiről. Mint látni fogjuk, az elemzett írások meglehetősen kevés tényleges állítást tartalmaznak, sokkal inkább arról szólnak, mit kell meghaladnia, mitől és miért kell különböznie a szerző által idealizált művészetnek. Ezekben a gondolatmenetekben általában Kassák és a *Ma* törekvései jelentik az összehasonlítás alapját. A folyóirattól való kezdeti távolságtartás, majd az 1923 utáni „csatlakozás” felveti a kérdést: közeledett-e bármiben az évek során Déry álláspontja Kassákéhoz, vagy együttműködésük csupán pragmatikus szempontokkal magyarázható?

Logikus következtetésnek tarthatjuk, hogy az első világháború és a forradalmak sokja után az avantgárd irányzatok iránt addig inkább csak érdeklődő, bár azok némelyikével kifejezetten szimpatizáló és kísérletező Déry a poétikai radikalizálódásban, addigi művészi gyakorlatának maga mögött hagyásában látta a folytatás lehetőségét. Hasonló belátásra jut tehát, mint ugyanekkor a magyar aktivista mozgalom számos képviselője, lényeges azonban, hogy Déry jól látható szkepszissel viseltetett Kassákék azon elképzelése iránt, amely szerint a bécsi *Mában* bejelentett konstruktivista művészet alkalmas lenne a mindannyiuk által vágyott emancipatórikus társadalmi törekvések, a dolgozó tömegek öntudatosá nevelésének megvalósítására. A szakirodalom bőven adatolta Kassák Lajos költészetének 1920 utáni poétikai váltásának okait és következményeit: röviden arról van szó, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a korai aktivista költészet profetikus hangütése elveszítette a relevanciáját, ennek felismerése pedig szükségszerűen hozta magával a – Deréky Pál elnevezése szerint – „digitális-analógiás jelhasználattal” létrejövő „elvont avantgárd költemény” versmodelljének kidolgozását.⁷ Déry számára azonban ez az út nem tűnt járhatónak, amit egyértelművé is tett Kassákhoz írt, a *Bécsi Magyar Újság* 1921.

április 10-i számában megjelent nyílt levelében. A *Bécsi Magyar Újság* és a *Ma* nem sokkal korábban közölte Kassák első számozott költeményeit, amelyekben Déry elsősorban a radikális hagyománytörés gesztusát és ennek öncélulását sérelmezte: „Semmi esetre sem szabad [...] erőszakosan
116 felrobbantani a nyelv ősi szerkezetét, legfeljebb tágitani szabad rajta, s régi kereteit új irányokba tolni. Ha értelmetlenül fejezem ki értelmet, kaotikusan a bennem rejlő káoszt, senkire se fogok tudni hatni, s nem tudom elérni művészetem s életem célját. A nyelvnek vannak bizonyos tágulási lehetőségei, de csak fokról fokra, mint a gumiszalagnak, s ha hirtelen rántom meg, elszakad. Pedig nyilvánvaló, hogy azzal, hogy a nyelvet, kifejezési lehetőségeimet csonkká forradalmasítom, nem tudom még elérni magának a léleknek forradalmasítását. Ezekben a versekben pedig azt érzem, Kassák, hogy a nyelvi problémák jutnak túlsúlyra, akaratlanul is, a mélyebb értelem rovására, s túlságos közelségbe hozzák – más irányból bár – művészetét ahhoz a maga által annyira megvetett körhöz, melyen belül a *l’art pour l’art* irodalmak szótömjénezése füstölög az ég felé.”⁸

Deréky Pál megfigyelése szerint a hagyomány megkerülhetetlenségére való hivatkozással Déry lényegében hasonló pozíciót vesz fel Kassákkal szemben, mint Babits öt évvel korábban megjelent *Ma, holnap, és irodalom* című vitacikkében.⁹ Eltérő azonban a két kritika mögött felfedezhető motiváció: amit Babits korábban tisztán esztétikai problémaként érzékel, az Déry számára gyakorlati kihívást jelent, vagyis a hagyományra való támaszkodást a megértés és a művészet voltaképpen célja, „az emberekhez” szólás előfeltételeként jelöli meg. Hasonló érvrendszerrel találkozhatunk Déry ugyanebben az évben keletkezett, a *Nyugatban* közölt dadaizmus-esszéjében is. A szöveg – akárcsak a Kassákhoz írott levél esetében – a dadaizmus programjának elfogadását deklarálja, annak megvalósulásában azonban ugyancsak az öncélú, „köldöknéző” művészet veszélyét látja: „Ha dada nem saját köldökére nézne csak, hanem a mások homlokára, a jövő felé is, akkor tán meg lehetne ijedni cinizmusának példátlan rútságától s mozdulatlanságának letargiájától, mely idővel fantázia-, erő- s értékrombolóvá válna, tehát végérvényesen antiszociálissá – de ez az újabb generációkban egyre nagyobb tért hódító szekta már bölcsőjében készül majdani harakirijére. [...] Én nem tudok lemondani arról a hitemről, hogy az embereket új, szebb rendekbe lehet vezetni, és minden erőm, művészi akaratom e cél felé taszítja életemet [...]”¹⁰

A nyílt levél és a dadaizmus-cikk mellett egy harmadik, ugyancsak 1921-ben keletkezett írásról, az *Új irodalom élé?* című, a *Ma* tevékenységét bíráló pamfletről is említést kell tennünk. Itt is előkerül a *l’art pour l’art* fogalma, de érdekes módon Déry ezúttal kevésbé elítélő módon emlékezik meg róla. Szövegében éppen az irodalom autonómiája mellett száll síkra, amely ellen szerinte Kassákék kétféleképpen is vétenek: egyrészt túl nagy jelentőséget

tulajdonítanak az irodalom emberformáló erejének, másrészt viszont éppen hogy nem bíznak a művészet egyetemességében, hiszen pillanatnyi érdekeik érvényesítésére használják fel: „A *Ma* tagadja a *l’art pour l’art* művészetnek nemcsak jogosultságát, de lehetőségét is. Tagadja továbbmenőleg azt is, hogy Shakespeare és Dante értéket jelenthetne a mai embernek, 117 mert hiszen szerinte mindketten dekadens korok szülöttjei, és így csak egy dekadens társadalmi rend hibáit sugalmazhatnák az embernek – feltéve, de meg nem engedve, hogy még ma is sugalmazó erejűek. [...] Míg tehát itt egyrészt kifejezetten a korok ideológiája és eszméi hű szolgájának tekintik csak a művészetet, egy olyan másodrendű tényezőnek, melynek lét-jogosultsága csak addig terjed, amíg az általa hirdetett eszméé, és megtagadják tőle a »tartalom« túlmenő és azt túlélő erőt, addig másrészt a maguk »aktivista« művészetében – lemondván [...] a szigorúan anyagi tartalomról, a gondolat tendenciájáról és általában erkölcsük minden közelebbi megjelöléséről – világszemléletük megérettetését kizárólag a művészet meztelen mezejére bízzák, ugyanarra az eszmei tartalomtól független erőre, melyet a régi művészettől, minden más művészettől megtagadnak.”¹¹

A bíráló ellentmondáson igyekszik rajtakapni a *Ma* munkatársait, de számomra úgy tűnik, ettől az ő érvelése sem válik kevésbé ellentmondásossá. A művészet autonómiájának kívánalma egyfelől, a „köldöknézés” veszélye és az emberek „új, szebb rendekbe vezetésének” kötelezettsége másfelől. Déry ebben a koordinátarendszerben képzelte el az új irodalmat, de joggal merülhet fel a kérdés: van-e olyan avantgárd művész, aki nem így képzelte el? Továbbá annak a kételyemnek is hangot kell adnom, mely szerint nem látom egyértelműen bizonyíthatónak, hogy a *Ló, búza, ember* versei jobban megfelelnek a megfogalmazott szigorú elvárásoknak, mint az „új Kassák” számozott költeményei. Egyetértőleg idézhetjük Seregi Tamás véleményét: „A mai olvasónak úgy tűnhet, Déry nem tudta, mit csinál az irodalomban, amíg kritikusai tevékenységét folytatta.”¹²

Kassák új verseinek *l’art pour l’art* művészetként való megbélyegzése persze nem egyedülálló jelenség a korszak kritikáiban: ismeretes, hogy Barta Sándor, Újvári Erzsé, Uitz Béla és mások 1922-es kiválása a Kassák-körből egyebek mellett éppen a konstruktivizmus programjának ellenzéséből következett. Kevésbé ismert viszont az a körülmény, amelyről egy Barta Sándor által írt 1922. novemberi levél tanúskodik. Eszerint Déry – mielőtt Kassák lapja munkatársai közé hívta volna – nem a *Mában*, hanem Barta 1922 novemberétől megjelenő (mindössze két számot megért) folyóiratában, az *Akaszott Emberben* szeretne volna írásait publikálni. Barta azonban – talán nagypolgári származása, talán Kassákkal való kapcsolata miatt – gyanúval

fordult Déry felé: „én mind a két lábammal kiléptem balra, de Kassák egyik lábát, úgy látszik, bent felejtette a polgári fészkekben. Innen az ő nagy szóbősége, amikor arról van szó, hogy mit is keres ő ottan. Én tudom, hogy nem szabadna ott mit keresnie, de ő megmagyarázza, hogy előkészíti ott
118 a világforradalmat, a tömegek nevelését és az új Európát. Akik szintén ludasak az ilyesmiben, természetesen igazat adnak neki, de ugye az én számomra csak azok jöhetnek számba, akik nem ludasak. / Kedves Déry Tibor, ha már a ludasságnál tartunk, hát valljuk be, maga is ludas egy kicsit az ilyesmiben, s ha egyébként nem volna semmi ellentét is közöttünk, de már ez is elég ahhoz, hogy az A[kasztott] E[mber] tisztán e számomra etikus kérdés szemszögéből nem hozhatja írásait. Mert végeredményképpen csak annak van valami értelme, amit az ember maga is komolyan vesz s az életével is – akaratlanul, egész közönségesen – dokumentál.”¹³

Ez a Déry-hagyaték egyetlen Barta-levele, így nem tudni, mi vezette a fiatal költőt az *Akasztott Ember*rel való kapcsolatkeresésre. A levél nem idézett első része arról tanúskodik, hogy Déry megkísérelt közvetíteni a két „tábor” között, de ennek okairól is csak találgathatunk. Déry valahol félúton képzelhette el magát Kassák konstruktivizmusa és Bartáék elkötelezett, agitatív művészeti programja között, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy egy Kassákhöz írott levelében pedig Bartát igyekezett védelmébe venni. Déry levele nem maradt fenn, de Kassák 1923. februári válaszküldeménye erre világosan rámutat: „Nagyon csodálkozom azon, hogy maga annak dacára, hogy meglátta az A[kasztott] E[mber] frázisos szóöblögetését, a lapot jónak vagy legalábbis jó úton járónak tartja. Epigonizmus az, uram, és üres kolomp az egész. Bartáért mint különben tehetséges emberért kár. Ha ezen az úton megy tovább, semmi sem lesz belőle.”¹⁴

Kassák leveléből az is kiderül, hogy Déry még ekkor sem volt maradéktalanul elégedett a *Ma* szellemiségével, Kassák viszont – valószínűleg a kiválási hullám utáni lehetséges szövetségest látva Déryben – igyekezett meggyőzni őt az igazáról: „Örülök neki, hogy a lap [ti. a *Ma*] tetszett. Abban pedig, hogy nem eléggé harcos, nincs igaza – csak máma más a harcmodorunk, mint tegnap volt. És ez éppen a mi érzékenységünket és értelmességünket bizonyítja, azokkal szemben, akik ma is a tegnapot verik és furulyázzák. Higgye el, kedves Déry Tibor, a frázis akkor is frázis marad, ha vörös.”¹⁵ Kassák ugyanebben a küldeményében hívja meg a *Ma* munkatársai közé Déryt, aki a következő számtól kezdve rendszeresen szerepel a lap hasábjain.

Semmi nem árulkodik arról, hogy Déry véleménye ekkortól bármiben is változott volna a *Mával* kapcsolatban, sőt, az 1926–1927-es levelek némelyikéből az is kiolvasható, hogy a később közösen szerkesztett *Dokumentum* szellemiségével sem volt igazán megelégedve. Ha ehhez hozzávesszük, hogy

a *Nyugattal* sem szakította meg a kapcsolatát a *Má*hoz való „csatlakozás” után, és például *Alkonyodik, a bárányok elvéreznek* című regényét is itt helyezi el 1924-ben, végképp elbizonytalanodhatunk Déry és a bécsi *Ma* együttműködésének indítékait illetően. Kassák motivációja világos: Bartáék kiválása után szövetségesekre volt szüksége ahhoz, hogy a *Ma* kollektívnek 119 nevezett törekvései mögött valódi kollektívát tudjon felmutatni. Déryn kívül Illyés Gyula és Németh Andor is ekkor kerül a lap munkatársai közé. (Nem sokkal ezt megelőzően, 1922 októberében jelent meg egyébként Németh és Kassák közös folyóirata, a *2x2* egyetlen száma is, amelynek Németh Andor szerkesztette felében már olvasható volt két vers Dérytől.¹⁶) Ami viszont Déryt illeti, a fentiek tükrében a magam részéről leginkább kompromisszumos megoldásnak látom Kassákkal való együttműködésének időszakát.

¹ Déry Tibor levelezése 1901–1926, s. a. r. BOTKA Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006, 133. (Déry Tibor levelezése, I/A)

² Lásd például: Déry Tibor, *Ítélet nincs*, Szépirodalmi, Budapest, 60–89.

³ Vö. CSÚR Gábor Attila – REICHERT Gábor, *Déry Tibor Skandináviában. Utazások, irodalmi áthallások, skandináv nyelvű fordítások*, Észak 2018/3., 23–47., különösen 26–36.

⁴ GINTLI Tibor, *Déry Tibor = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010, 720.

⁵ BALÁZS Imre József, *Laknak-e a homokórában madarak? Déry Tibor szürrealista korszakáról*, *Alföld* 2013/12., 58.

⁶ Megjelenési sorrendben: *Landschaft, Glasfläche*, *Ma* 1923. március 15., [12.] (versek, a német nyelvű propagandaszámban); *Tél, Hófalv, Férfi, Szintétikus tömeg, Mama Oroszország, Csárdás*, *Ma* 1923. május 1., [1.] (versek); *Sovány és sohasem fog meghalni!*, *Ma* 1923. július 1., [2–3.] (novella); *A nagy tehén*, *Ma* 1923. szeptember 15., [2.] (vers); *Anyám*, *Ma* 1923. november 15., [3.] (vers); *Város éjszaka*, *Ma* 1924. február 20., [3–4.] (vers); *Városi képek*, *Ma* 1924. július 1., [9.] (vers).

⁷ Vö. DERÉKY Pál, *A vasbetontorony költői*, Argumentum, Budapest, 1992, 109–149.

⁸ DÉRY Tibor, *Levél Kassák Lajosnak* = Uő., *Botladozás. Összegyűjtött cikkek, tanulmányok*, I., vál., szerk. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 280–281. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹ DERÉKY Pál, *Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban (1916–1917)* = Uő., „*Latabogomár ó talatta latabogomár és finfi*”. *XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 54. (Csokonai Könyvtár 14.)

¹⁰ DÉRY Tibor, *Dadaizmus* = Uő., *Botladozás*, I., 273.

¹¹ DÉRY Tibor, *Új irodalom elé?* = Uő., *Botladozás*, I., 251.

¹² SEREGI Tamás, *Déry Tibor: Az ámokfutó. Megjegyzések a magyar dadaista líra poétikájához*, *Literatura* 1998/4., 396.

¹³ Barta Sándor – Déry Tibornak, Bécs, 1922. november 8. = *Déry Tibor levelezése 1901–1926*, 224.

¹⁴ Kassák Lajos – Déry Tibornak, [Berlin], [1923. február] = *Déry Tibor levelezése 1901–1926*, 256.

¹⁵ *Uo.* (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁶ Vö. TVERDOTA György, *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*, I., Balassi, Budapest, 2009, 69–70.

Húsz évvel ezelőtt írta Kontra Ferenc egyik novellagyűjteménye, a *Gyilkosság a joghurt miatt* címe alá, hogy *A bűn mint próza*. Ez a kvázi műfaji meghatározása munkáiban visszafelé tekintve is érvényes a tíz évvel korábban megjelent *Drá-*

120 Fekete J. József

A SEMMIBE VEZETŐ HÍD

Kontra Ferenc: *Az álmom hídja*

vaszőgi kereszttektől a húsz évvel későbbi regényéig előre, *Az álmom hídja*ig.

Műveinek magyarországi recepciója nem ismerte föl azonnal, hogy Kontra Ferenc volt a múlt század kilencvenes éveiben az az egy és egyetlen,

aki a délszláv testvérháború minden mozzanatát ismerte, egyben ő volt az egyetlen, aki erről – minden történelmi distancia nélkül, vállalva a jelent! – hitelesen és teljes szépirodalmi vértetben írt.

Korábbi kötetekben, mindenekelőtt az *Ősök jussán* (1993), a *Holtak országa* (1993) novelláiban és az *Úgy törnek el* (1995) kisprózáiban a csontig hatoló iszonyat hitelességével fogalmazta meg a testvérharc értelmetlenségének súlyát és az egyéni sorsokat meghatározó, azokat radikálisan irányító abszurditás mélységét. Ezt tette a *Gyilkosság a joghurt miatt* (1998) című kötetének *Felhőszakadás* című ciklusában is, amelynek címadó darabja átírva és aktualizálva visszaköszön legújabb regényében. A bűn köré szőtt elbeszéléseinek egyebek között az a különlegessége, hogy nem hagyományos, még kevésbé szokványos háborús történetek, nem katonákról, nem csatákról, nem hősiességek offenzívákról és nem bölcs megfutamodásokról szólnak. A háború, összes előzményével és következményével, csupán a már eleve kiélezett helyzetek háttereként van folyton jelen a történetekben. Ezekből az egzisztenciálisan és morálisan nagyon szűkre szorított hátterekből emeli ki az író a hőseit, az élet és a halál, a lehetőség és a tehetetlenség, a realitás és az irracionális borzalom, a ténytudás és a képtelenség, a jó és a rossz, a kegyesség és a bűn mezsgyéjére állítván őket. Köteteinek sora akár a panoptikum: a hősökkel történő események mögött egyre élesebben bontakozik ki a haláltánc kört körbe fogó, pokolba tartó színes forgataga. Ennek ellenére volt olyan magyarországi olvasója, aki a tragédiák füzére helyett urbánus gegeket látott a *Gyilkosság a joghurt miatt* lapjain. (Igaz, most volt a kezemben egy könyv, amelynek magyarországi kiadója helytelenül hagyta megjelenni a somogyi Taszár település elnevezését. Aki átélte Szerbia 1999-es NATO-bombázását, nem felejtí el a volt légibázis nevének helyesírását!) Azt viszont a korai recenzensek is kiemelték, hogy az a szerző legnagyobb írói erénye, hogy a bűnről szóló prózájában a próza bilincseli le az olvasót, nem pedig a bűnre történő összpontosítás.

Új regényében, noha megnevezetlenül újra Újvidékről ír, Kontra Ferenc első személyben, tehát regényhősként és az események szemtanújaként jelenik meg a szövegben. A történet indítása egybe esik a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság NATO-bombázásának első napjával, 1999. március 24-ével. Az elbeszélő egy napilap szerkesztőségében dolgozik, irodalmi mellékletet szerkeszt, ami mögött nem nehéz meglátni a *Magyar Szót*, és annak *Kilátó* című mellékletét – ezen munkájának lezárulása valós és fájdalmas epizód volt a szerző életében. Erről készült a regény *Egér* című fejezete, ami a szerző eddigi legtragikusabb önéletrajzi írása, egyenes és kíméletlen, hiszen „ami kikívánczik, annak ki is kell jönnie”. Hosszasan ecseteli hatalmi szóval történő eltávolításának történetét, megfosztását szerkesztői beosztásától, egzisztenciális ellehetetlenítését. Kafkai történet, törlik honlapját, távolról olvassák elektronikus leveleit, és érzékeltetik vele, hogy a Vajdaságban többé, vagy legalábbis nagyon hosszú ideig egyetlen sora se jelenhet meg. Hasonlóan egyszerre valós és valóságon túli, ha akarjuk, kafkai az *Ikrek magánya* és a *Lánc* című fejezet, ám voltaképpen a teljes regény.

Az első fejezetben az elbeszélő nyomdász és grafikus kollégája, az albinó Ronin kerül előtérbe, aki a nyomdából hazahordta a gyászjelentésekben megjelent portrékat, amelyek egymásra rakva akár a plafonig értek volna, mintha a mennyezetig tornyosulna a hozzátartozók tárgyasított-vizualizált fájdalma. A hetvennyolc napon át tartó bombázás során a nyomdász és grafikus kolléga egy hatalmas kartonon ezeknek a portréfotóknak a fölhasználásával készíti el az Újvidéket Péterváraddal összekötő, immár lerombolt híd egykori látképét. Barátnőjét nem kápráztatta el a műalkotás, Ronin erre összetépte a kartont a rá applikált fotókkal egyetemben, és a kályhájában elégette a különleges, kettős kenotáfiumot, az elhunytak és a lebombázott híd jelképes sírhelyét, a kéményből visszaáramló szén-monoxid viszont megölte.

Már az első fejezetben túl sok a halál, a fájdalom, a morbiditás, a megpróbáltatás, és mindez folytatódik a továbbiakban, mintha az elbeszélő városban nagyobb értéke lenne a halálnak, mint az életnek, az elmúlás öntudatlanul és szándékosan egyaránt művészi gesztusként vagy alkotásként jelenik meg. A *Lánc* című fejezetben egy idős hölgy a kórház bonctermének zárt ajtajai mögött meztelenre vetkőzve akasztja föl magát egy vastag láncre. Az eset morbiditása, hogy halál-performanszát végignézeti a jobb életről ábrándozó fiatalemberrel, akit csecsemő korától nevelt, és valami idegen nyelven a következő imát ismételte érte: „Füles denevérek, f ürge csótányok, veszett komondorok, nyálas csigák, vak patkányok és kockás siklók, maradjatok távol ettől a gyermektől! Éjszakai szörnyek, az enyészet puhatestű férgei, a halál zsoldosai, a sötétség ragadozói, kik akkor alszotok, mikor a nap

felkel, vigyázatok mindig erre a kisfiúra!” Végül rituális öngyilkosságával mégis ő okozza a legnagyobb traumát számára, noha két nyelvre is megtanította, a harmadikat a fiú az iskolában sajátította el. Hogy e nyelvek közt volt-e a magyar, nem derül ki. Miként az is csak a regény végén, hogy

122 milyen családi titkokat, micsoda familiáris összefonódásokat rejt a bombázott város ősparkjában működő gyermekkórház, ahol valami módon mindenki sérült, ápolat és ápoló egyaránt. Sok volt a gyengített urán a NATO bombáiban. De nem csupán a sugárzó anyag károsította a kórház, a város és az ország lakosságának egészségi és mentális állapotát, hanem az átélt borzalmak is, amelyeknek sehogyan se sikerült betokosodniuk. Lassan mindent betemet az idő, de a rettenet, a fájdalom, a kirekesztettség sehogyan se múlik, az örökös határhelyzetből mintha senkinek se sikerülne elmenekülni. „Mindig azt gondoltam, hogy egyszerre lesz vége, de nem, hanem lassan, folyamatosan adunk fel mindent, apránként, hogy azt a kicsit észre se vegyünk, ne is fájjon...” Pedig fáj, csak a valóságtól eltávolodás enyhíthet rajta, ám kinek adatik meg ez a lehetőség?

Még a bombázások idején megjelenik Ronin halottkultuszának tárgyiasulása, a holtak fala, amelyen gyászjelentéseket ragasztanak egymásra a polgárok, mintegy tájékoztatásul, hogy kit mikor temetnek, és mementóként, amíg az időjárás el nem tünteti a partecédulák legfelső rétegét. „A holtak művészete. A jók és a gonoszak egy helyen.” – véli erről az elbeszélő.

A történet nem ragad le a NATO-bombázásoknál, hanem visszakanyarodik egészen a narrátor gyermekkoráig, megjelenik ifjúkora is, majd újvidéki életképek sorjáznak, középpontjukban a buszozással, a virágüzletekkel, a városi népség különleges figuráival. Az irodalmi áthallások (pl. „A rakpart lépcsőin ültünk, és néztük, hogyan úsznak el az álmaink”) mellett a zene (Duran Duran) és a filmek (*Avatar*, *Csillagok háborúja*) is fogódzók a történetekben.

Kontra Ferenc nem titkolja személyes érintettségét az események sorozatában: „Mi voltunk azok, bennünket bombáztak.” „Ezt nekem kellett elmesélnem, kikíváncozott belőlem. [...] Nem is költöttem hozzá semmit. Mindig is úgy tartottam, hogy nincs szükségem fikcióra, a saját fantáziámra sem, elég az eredeti történet, úgyis mindenki magára ismer.” Hát igen, de van a narrátornak még egy Ludwig Wittgensteintől kölcsönzött kitétele, miszerint: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” *Az álom hídjában* elbeszélte történetek egyes epizódjai morális szempontból szinte megkívánják, hogy a feledés fekete palástja boruljon rájuk mindörökre, ám művészeti szempontból éppen rivaldafényt érdemelnek. És meg is kapják Kontra regénye révén, amelynek egyik legtragikusabb fejezetében föltűnik négy fiatalember, akik azért kezdenek drogtermesztésbe, hogy kidolgozhassák Skandináviába menekülésük legális módozatát. Hiszen innét már mindenki menne, ha lehet, valamelyik skandináv országba. Az elbeszélő

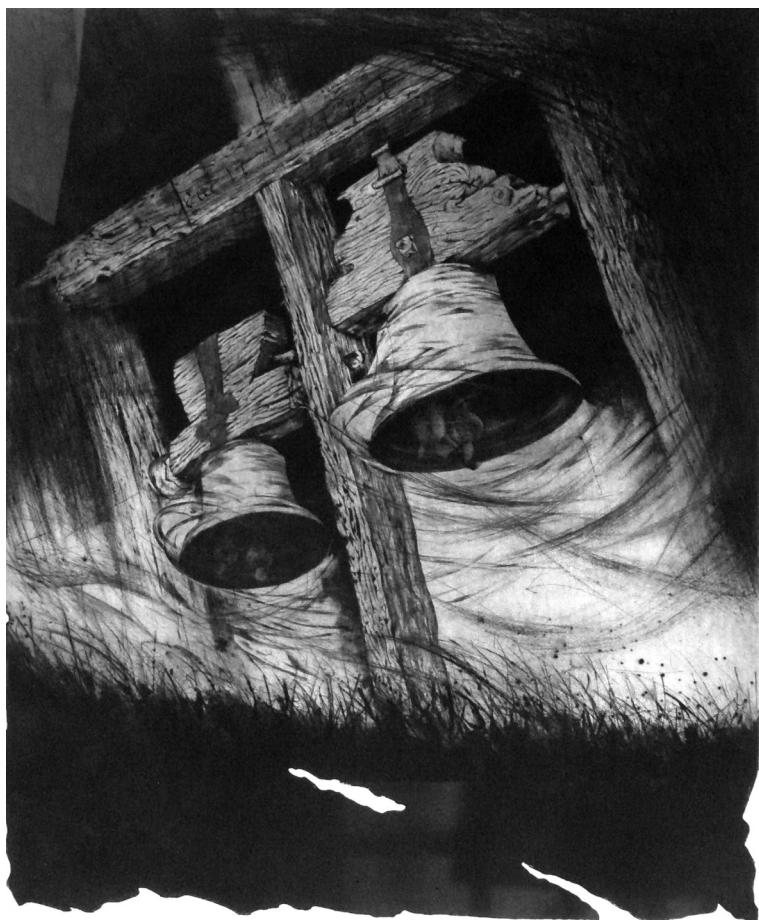

pedig szívesebben írna skandináv krimisorozatot, mint hogy a háború által elcsesztett sorsokkal bíbelődné.

A regény voltaképpen önállóan közölhető elbeszélésekből áll, ám közöttük érzékelhető, sejthető összefüggések állnak, amelyek egymáshoz kötő erővonalai csupán a mű utolsó oldalain mutatkoznak meg, a szereplők számára is éveken, évtizedeken át rejtett összeshálózódások itt kerülnek napvilágra. Nem skandináv krimi, viszont elejétől fogva izgalmas, valóságalapját remek irodalomba ágyazó szöveg, amire általában azt szoktuk mondani: letehetetlen. Ezzel szemben ezt a regényt többször is le kell tennünk, hogy kiszellőztessük fejünkéből a tömérdek rémséget.

Kontra Ferenc *Az álom hídjá* című regényét a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata 2018-ban az Év Könyve címmel tüntette ki. (*Magyar Napló, Budapest, 2018*)

Új Forrás 2019/3 – Fekete J. József: A semmibe vezető híd
Kontra Ferenc: *Az álom hídjá*

Élete utolsó éveiben, amikor ideje döntő részét arra áldozta, hogy éjt nappallá téve magatehetetlen feleségét ápolja, az volt a benyomása – többször is írt és beszélt erről –, hogy nemhogy kiszeretne belőle, netán szép lassan múlt

124 Cseke Ákos

„EGYETLEN MÁMOR LOBOGÓ TUDATOM”

végképp nem a kiszolgáltatottságát, hanem egész lényét, lényegét, világát ott és akkor, ami, ő legalábbis úgy látta, ebben a romos és leromlott állapotában is átragyogott béna tagjain; nem ritka szavait, idegen, monoton hangját, hanem magatehetetlen teste és lelke minden egyes rezdülését, életjelét, s olykor: botor ellenszegülését, öntudatlan gonoszságát, gyerekes követelőzését is. Utálta ezt a helyzetet, nem szépítgette, nem színezte ki és nem is ájtatoskodott vele, ahogy az sem jutott eszébe, hogy legalább időről időre kimeneküljön belőle. Ott maradt szüntelenül, a kellős közepében, megátalkodott szerelmesként, szemtől szemben a romlással, az elmúlással, a pusztulással.

Ez volt a legutolsó emberi műve, ez a hosszú éveken át kitartott ottmaradás, ez az ádáz figyelem és izzó szerelem, és persze, ebből fakadóan, az állandó készenlét, tevés-vevés, gond, aggodás, ápolás, sürgés-forgás, fáradhatatlanul, szinte önpusztító módon. Írásra se nagyon maradt ideje és ereje, önmagára se; valósággal belebolondult abba, hogy felesége tulajdonképpen nincs többé, mégis ott fekszik, alszik, él, dűnnyög, kiáltozik, lélegzik mellette. Ebbe az örömből bolondult – szeretett – még egyszer, utoljára bele: hogy mégis ott van, ott lehet még vele. Nézte, nézte, nap mint nap, szeretett, remélt, emlékezett. Mindenekelőtt talán ennek az eszeveszett forrásznak az emlékműve ez a kötet, a *Szerelem és Szerelem*, és persze a belőle fakadó boldogságnak, keserűségnek, szorongásnak, igenlésnek és tagadásnak, talán innen – vagy legalábbis innen is – érdemes vagy lehetséges hallgatni, olvasni és inni magunkba szavait.

Szinte látom magam előtt, ahogy éjjelenként, ritka, szabad óráiban, holtfáradtan, kimerülten, mámorban mégis, fellapozza régi köteteit, kiostálja belőlük egyenként – a *Jelentés Babylonból* című, 1974-ben megjelent első kötetétől kezdve élete legutolsó, negyvenkét évvel később kiadott könyvéig – azokat a verseket, amelyeket a szerelemnek szentelt. Szemezget, gyűjtöget: még saját korábbi alkotásait is arra „használja” csak, hogy újra összeállítsa belőlük itt és most szerelmét, szerelmüket, házasságukat. Semmi

időbe tenné iránta érzett szerelmét, hanem napról napra eszeveszettebben szereti őt. Nem betegsége ellenére, hanem betegségeiben szerette; nem az elveszettségét szerette, azt, aki egykor ő volt, és

nosztalgia: nem melankolikus alkat. Erő van benne, a felmutatás, a remény, a hit, a vallomás és a szeretet szédítő ereje, amely nem a szétválasztásban, az elkülönítésben és az elkülönülésben gyakorolja és éli ki magát, hanem – a hús legérzékibb gyönyörűségeit és az örök isteni Szerelmet egyaránt magába foglaló szerelem valóságának teljessége és igazsága nevében 125 – szüntelenül összeilleszt, egybefon, egységet teremt. „Egyetlen / mámor / lobogó / tudatom” – írja a kötet nyitó versének a szeretkezés valóságát megjelenítő záró soraiban, és bár azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy egyáltalán nem pusztán testi valóságról és kielégülésről van itt szó, a versből és a kötet további alkotásaiból világosan látszik, hogy a szerelem mint létállapot számára menthetetlenül és mindenestül érzéki-testi valóság – a helyenként nagybetűvel írt „test” ennek a kötetnek az egyik kulcsszava: összesen hatvanháromszor fordul elő a kötet hatvanöt versében –: a házastársak, akik itt színre lépnek, valósággal végigszerelmeskedik az életüket, testi, lelki és szellemi értelemben egyaránt.

A testi jelenlétnek ez az alig kimeríthető pszichikai és spirituális gazdagsága teszi hihetővé a test átváltozásának azt a megrendítő történetét, amely a kötet lapjain tárul elénk: a szeretkezés boldog mámorának részletekbe menő szavakba foglalását, az egybefonódó testek, a „forró karok”, az „örvénylő kezek”, a „holdarcú has”, a „villogó száj”, a „csapzott szőrzetű ágyék” himnuszát szép lassan felváltja a beteg test nehézkes emésztési folyamatának helyenként éppoly részletekbe menő és odaadó leírása és dicsérete, amelyben a felszabadító örömet nem a közös mámor adja, a másik teste, amely magába fogadja, elringatja, elveszejtí férfi-énjét, hanem az az állhatatos erőfeszítés, amely révén sikerül emésztésre bírnia szerelme szenvedéssel teli, öntudatlan testét: „Mikor már azt hiszem, ma / megint elmarad, a meggyötört / két izzadt farpofa közül ki-/ gördül, bele a tenyerebbe, / egy fekete barna labda, / koppan, kemény, ahogy ágy- / tálba csúsztatom; hálás / vagyok neki, s gyönyörködöm / a bogyóiból összeállt arányon.” Figyeljünk a szavaira: az „ágytálzás” leírásakor ugyanazt a szót használja, a gyönyört, a gyönyörködést, mint amivel évtizedekkel korábban a szeretkezést jelenítette meg: „reng a gyönyör földje / alattunk, csontodban lobogok / ő, eleven alacsonyág / tested fehér aranya! / ő, gyönyörű alacsonyág / kőtálad vagyok, emelj föl / lassan a szívedig, fölfogom / sebből szivárgó fényedet.”

„Szőröstül-bőröstül szeretlek”, szoktuk mondani, bele se gondolva igazán, mit mondunk, de a menyegző pillanatában is inkább csak szinte holdkórosan ismételjük az eskü elképesztő szavait: „Hozzá hű leszek, velem megelégszem, velem szentül élek, velem tűnök, velem szenvedek, és őt sem egészségében, sem betegségében, sem boldog, sem boldogtalan állapotában,

holtomig vagy holtáig, hitetlenül el nem hagyom, hanem teljes életemben hűséges segítőtársra leszek. Isten engem úgy segítsen. Ámen.” A *Szerelem és Szerelem* a maga tétova ódáiban ennek az ép ésszel szinte felfoghatatlan, az embernek az önmagára irányuló szeretetét a másik iránti szeretetben
126 gondolkodás nélkül feloldó, tehát minden racionális, korszerű és normálisnak tartott előírásnak és gyakorlati életelvnek hatalmasan és mégis együgyűen szembeszegülő, bolond szerelemnek a képe és megvallása. Rámutatás arra, hogy a szerelem örülete nemcsak felfelé ívelő lehet, misztikus, szárnyaló és önmagát a rendkívüli élményekben és a nagy érzelmekben és még nagyobb szavakban kiélő, hanem egészen hétköznapi, triviális, közben pedig egyszerre szívszorító és elviselhetetlenül nehéz, helyenként és időnként akár gyomorforgató is, nem mellesleg valami olyasmi, ami a költészet számára jó ideig *terra incognita* maradt és marad még alighanem jó darabig, ahogy az ember, az emberiség „költői” önmaga számára is – talán pontosan azért, mert a kívülálló, a nem szerelmesek, a mindenkori normalitás őrzői és képviselői számára teljességgel követhetetlen és felfoghatatlan (csakúgy, mint a másik, a misztikus-platonikus szerelem útja). Mennyivel egyszerűbb lenne, ha a szerelem az volna, aminek a tudomány vagy a közvélekedés mondja: kamaszkór, előbb-utóbb kihűlő fellángolás, a nemi ösztön kiélése, alig álcázott önszeretetet, netán az önmegvalósítás útjában tornyosuló akadály, lelki betegség, amiből ki kell gyógyulni. A *Szerelem és Szerelem* versei és sorai éppen azért megütköztetőek, mert egy olyan lángolásról adnak képet, amely a biológia és az ösztöntan törvényszerűségeivel éppúgy nem magyarázható, ahogyan a pszichológia vagy a pszichoanalízis segítségével sem.

A *Szerelem és Szerelem* persze nemcsak ez; több, és egyúttal kevesebb is ennél: az is gazdagítja, ami kiegészíti, és az is, ami látványosan hiányzik belőle. Hívési szerelemről olvasunk, egy házasság történetéről, a nyilvános, mindenki számára látható hétköznapi élettől egészen a négy fal között zajló eseményekig, szavakig és intimitásokig, amelyek összekötnek és elválasztanak egy férfit és egy nőt az egy életen át tartó egységükben; piacra járás, csöndes üldögélés, étkezés, szeretkezés, figyelem, figyelmetlenség, megbántás, harag, vita, romlás, betegség, egészség. Érdemes figyelni azonban arra, hogy ebben a válogatásban mindeközben és összességében egy olyan „királyi valóság” tárul elénk, amely szinte teljesen érintetlen marad a külső eseményektől: nemcsak a történeti-történelmi, akár politikai színtértől (1974-től napjainkig), hanem a rokonoktól, barátoktól, sőt, még a – „valóságban” pedig nagyon is létező – gyerekektől és unokáktól is. Egyetlen szó sem jár nekik itt, még említés szintjén sem jelennek meg: a szerelem királyának és királynőjének sem a végső boldogságban, sem a végső romlásban nincs itt udvartartása, életük története menthetetlenül és kizárólag kettejük

lenyűgöző története („Fáknak nézi az embereket, / s nem hall zajokat, aki boldog.”).

Mégsem zárul magára ez a szerelmes világ, mert időről időre hol a halott anya szerelmes emléke, hol a minden politikai felhangtól függetlenül leírt haza szerelme, hol az a Szerelem – az egyszerre Szer- 127
relemnek és Szeretőnek nevezett Úr alakja – gazdagítja, amely a túl-
világról várja és figyeli talán, hitük és reményük szerint, a szerelmeseket („Az
Egyetlen szerelemből nő ki / minden szerelem; kettőnké is”), de akkor is in-
kább csak azért, hogy biztosítsa felbonthatatlannak remélt, az idő és a halál
hatalma alól kiszabadulni vágyó együttlétüket. Ami azt is jelenti, hogy
a *Szerelem és Szerelem* mint „a feleségem története” és a benne fel-
mutatott utánozhatatlanul egyedi történet a személyes eseményektől
függetlenül is olvasható és olvasandó, és ennyiben más valós vagy
legalább lehetséges életek krónikája is; annak a krónikája, hogy a
helyenként már-már zavarba ejtően egyéni történetelemekből, két-
ségbeesésekből, átkozódásokból, vitákból, fájdalmakból, elégedet-
lenségekből és eufórikus boldogságokból hogyan nő ki, az írás ereje
révén, valami, ami messze túlnő a pusztán és végérvényesen szemé-
lyesen: int, jelez, megóv, felidéz, tanít, figyelmeztet, rámutat. Nem
vagy nem csupán és nem elsősorban esztétikai csúcsteljesítmény a
Szerelem és Szerelem, mint inkább megrendítő és egész életre szóló
lecke, feladvány, találós kérdés és feladat.

kedvencem kéreke
y Ján Alka - vers mottójára

lefen olyan, meitka,
de arét foudolj mássa,
hite, z i olyan miest a
máste, ebinek minsen tára ...

látod, midyen a vilaj,
nem onja itt a hársfa vőg:
nem neki má a hársfa ...

hál az éj,
koppomva hall az étri éj,
mülegrót peng a hársfa ...

Nemindé ef, lélek hűlt:
arui van, minlen cívra.

2005. 11. 29.

Alkának tisztelettel János

SZERELMES
LETTEM BELÉD

Egy könnycseppért
Kel fel a Nap
De a szégyentől
A szemed vak
Az út hozzád
Elfut tőlem
Mondd, mi az Éden?
Szabad akarat?
Nincs áldozat
És az ég sötét
Én nem hiszem
Az idők végét
Nem ismerem
Az időt rég
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Beléd

Éjben a nap
Időtlenül
A napban az éj
Meddig mélyül?
Még nem fordul a szél
Csak a hangját hallom
Ha majd átfúj beléd
A szemeddel látom
Az életem
És nem szégyellem
Ahogyan megrohan
Mint egy horda
Az összes emlék
Hova futhatnék?
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Beléd

Elpereg
A homokszem
Mostantól ez lesz
Emberré lettem
130 Amit hoztam
Egy marék por
Sivatag az agyam
Éveket temet
Vagy szórj széjjel
S a neveddel
Mit elfeledtem
Angyal alszik el
Nem kel fel sosem
Ő tudja még
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Beléd

Az ajtók bíznak
A szögben
Hogy lepődhetek meg
Majdnem mindenem?
Az út tőled
Hozzám szalad
És vége szakad
Nem láthatom
Szemed mögött
Az öblöt sem
Kívülről nézem
A saját sorsom
Elvesztem rég
Az időben
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Szerelmes lettem
Beléd

(Fordította: Papp Máté)

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (főszerkesztő-helyettes, próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
HEGEDŰS GYÖNGYI
MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR
PENCs ATTILA
RADNÓTI ÁDÁM
SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BUJI FERENC
CSEKE ÁKOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.